МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Конспект лекцій
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньо-професійної програми «Соціальне забезпечення»
галузь знань 23 Соціальна робота
спеціальності 232 Соціальне забезпечення
денної та заочної форм навчання

Луцьк 2023

УДК 364.01
І 90

Електронна копія друкованого видання передана для внесення в репозитарій Луцького НТУ

Директор бібліотеки _____ С.С. Бакуменко

Рекомендовано до видання вченою радою факультету цифрових, освітніх та соціальних технологій Луцького НТУ, протокол № ___ від « »_____2023 року.

Голова вченої ради факультету _____Г.А. Герасимчук

Розглянуто і схвалено на засіданні кафедри соціогуманітарних технологій Луцького НТУ, протокол № ___ від « »_____2023 року.

Завідувач кафедри _____ О.М. Жук

Укладач:_____О.Ю. Сільвестрова, кандидат філософських наук, доцент кафедри соціогуманітарних технологій Луцького НТУ

Рецензент:_____Я.М. Мартинюк, кандидат історичних наук, доцент кафедри соціогуманітарних технологій Луцького НТУ

Відповідальний за випуск:_____О.М. Жук, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри соціогуманітарних технологій Луцького НТУ

І 90 **Історія та теорія соціальної роботи** [Текст] : Конспект лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньо-професійної програми «Соціальне забезпечення» галузь знань 23 Соціальна робота спеціальності 232 Соціальне забезпечення денної та заочної форм навчання / Уклад. О. Ю. Сільвестрова. Луцьк: Луцький НТУ, 2023. 100 с.

Методичне видання складене відповідно до діючої програми курсу «Історія та теорія соціальної роботи» з метою допомоги у підготовці до семінарських занять та самостійної роботи студентів та надання методичної допомоги у процесі виконання завдань.

Призначене для здобувачів вищої освіти спеціальності 232 Соціальне забезпечення освітньо-професійної програми «Соціальне забезпечення».

© О.Ю. Сільвестрова, 2023

ЗМІСТ

Передмова 6

Змістовий модуль І. Історичні аспекти становлення і розвитку соціальної роботи 7
Тема 1. Соціальна допомога та соціальна робота як суспільні феномени 7
1. Сутність та зміст соціальної роботи. Об’єкт та предмет соціальної роботи. 7
2. Зв'язок соціальної роботи з іншими науками 7
3. Завдання соціальної роботи 8

Тема 2. Організація соціальної допомоги у стародавньому світі 9
1. Ідеї милосердя у давньоіндійських релігійно-філософських системах. 9
2. Елементи соціальної допомоги у стародавніх суспільствах (Вавилон, Єгипет, Китай) 10
3. Соціальна допомога у давніх Греції та Римі 11
4. Система допомоги в давньому іудаїзмі та ранньому християнстві 12
5. Ідея благодійності та милосердя у ісламі. 13

Тема 3. Виникнення та розвиток форм соціальної підтримки у давніх слов'ян та в часи Київській Русі 14
1. Основні форми допомоги у давніх слов’ян 14
2. Вплив хрещення Русі на модель соціального захисту населення. Християнська благодійність та соціальна допомога нужденним за правління князів Володимира Великого, Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха 15
3. Церковно-монастирська система благодійності 16

Тема 4. Розвиток соціальної допомоги у Європі та в Україні у добу Середньовіччя та Нового часу 18
1. Християнська церква – головний суб’єкт соціальної допомоги в епоху Середньовіччя. 18
2. Основні тенденції в галузі соціальної роботи в Західній і Центральній Європі XVI – XVIII ст. 19
3. Статути Великого князівства Литовського про допомогу і захист нужденних 21
4. Розвиток ідей благодійності в період Козацької республіки, зародження української державності 22
5. Братства та їх роль у організації та наданні соціальної допомоги 22
6. Формування державної системи захисту в Україні (кін. XVI – XVII ст.). 23
7. Вплив російських реформ 60-70-х рр. XIX ст. на розвиток державної і суспільної опіки. 24

Тема 5. Становлення і розвиток професійної соціальної роботи за кордоном (кінець XIX – 20–40 рр. XX ст.) 26
1. Передумови виникнення, формування соціально-економічних основ соціальної допомоги 26
2. Відтворення «відкритої» системи благодійносту у кін. XIX ст. Принципи державно-громадської моделі соціальної допомоги 27
3. Історія становлення та розвитку соціальної роботи. Дж. Адамс, М.Річмонд та А.Саломон як основоположниці соціальної роботи 29
4. Виникнення та розвиток соціальної роботи як фахової діяльності 30

Тема 6. Система вітчизняного соціального забезпечення після 1917 р. – до сер. XX ст. 31
1. Перші кроки у формуванні системи соціального забезпечення у колишньому СРСР. 31
Соціальна політика стосовно селянства у 20-30-х рр. XX ст. 32
2. Характеристика системи соціального забезпечення у часи Другої світової війни та у повоєнний період. 32
3. Зміни в системі соціального забезпечення з II пол. XX ст. – до 90-х рр. XX ст. Головні переваги та недоліки інституціалізації соціальної роботи в СРСР. 34

Тема 7. Основні технологічні моделі соціальної політики та соціальної підтримки населення у сучасному світі 35
1. Міжнародні правові акти та міжнародні організації у сфері соціальної роботи..... 35
2. Специфіка моделей соціального захисту у європейських країнах 39
3. Концепція «держави добробуту» у сучасному світі, її переваги та недоліки..... 40
4. Основні сфери соціальної роботи у США 41
5. Специфіка соціальної роботи у Китаї та Японії..... 42

Тема 8. Система соціального забезпечення України на сучасному етапі (90-ті рр. XX ст. - поч. XXI ст.) 44
1. Формування системи соціального захисту в Україні за нових політико-ідеологічних та соціально-економічних умов..... 44
2. Нормативно-організаційні аспекти вітчизняної соціальної роботи. 45
3. Система соціальних служб в Україні. 46
4. Становлення і розвиток недержавної сфери соціальної роботи в Україні..... 47
5. Волонтерська діяльність в Україні..... 49

Змістовий модуль 2. Теорія соціальної роботи..... 53
Тема 9. Наукові основи соціальної роботи..... 53
1. Сучасні теорії та моделі соціальної роботи 53
2. Принципи та методи у соціальній роботі..... 54
3. Види та основні напрями соціальної роботи. 56
4. Основні напрями соціальної роботи..... 57

Тема 10. Основні теорії соціальної роботи 58
1. Основні підходи до типологізації теорій соціальної роботи. 58
2. Гуманістична теорія соціальної роботи. 58
3. Психолого-орієнтовані теорії соціальної роботи 60
4. Соціолого-орієнтовані теорії соціальної роботи 62
3. Комплексно-орієнтовні теорії соціальної роботи..... 62
4. Методологічні основи адаптивно-соціалізаційної теорії соціальної роботи..... 63
5. Постмодерністські погляди на соціальну роботу..... 64

Тема 11. Особливості індивідуальної та групової соціальної роботи. 65
Соціальна робота в громаді 65
1. Індивідуальна соціальна робота: методи і технології. 65
2. Групова соціальна робота. Переваги групової роботи над індивідуальною..... 66
3. Особливості соціальної роботи в громаді: зарубіжний та вітчизняний досвід..... 66

Тема 12. Цінності та етичні принципи соціальної роботи……..68
1. Значення етики для соціальної роботи. Етичний кодекс спеціалістів з соціальної роботи. 68

2. Особливості спілкування соціальних працівників і клієнтів. 69
3. Вимоги до фахівця із соціальної роботи. Професійні межі у соціальній роботі 71
4. Професійні ризики та «феномен вигорання» у соціальній роботі..... 72
5. Професійна підтримка (супервізія) у соціальній роботі 73

Тема 13. Соціальна робота з окремими категоріями клієнтів за кордоном 75
1. Система соціальної підтримки дітей за кордоном. Психолого-педагогічна служба «Гайденс» (США) 75
2. Соціальна допомога літнім людям за кордоном 76
3. Соціальна робота з особами з інвалідністю за кордоном 79
4. Соціальна робота з жінками, які зазнали насильства 82
5. Соціальна робота в пенітенціарній системі 83
6. Соціальна робота з особами, що мають різні види залежності (алкогольна, наркотична, ігрова тощо) 84

Тема 14. Соціальна робота з окремими категоріями клієнтів в Україні..... 86
1. Система соціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах86
2. Соціальне обслуговування літніх людей 88
3. Соціальна робота з особами з інвалідністю..... 89
4. Соціальна робота з жінками, що зазнали насильства 90
5. Соціальна робота в пенітенціарній системі 90
7. Соціальна допомога та соціальна робота з учасниками бойових дій, ветеранами АТО (ООС), ветеранами війни 94

Тема 15. Менеджмент соціальної роботи..... 97
1. Поняття менеджменту соціальної роботи 97
2. Ключові якості менеджера соціальної роботи 98
3. Принципи менеджменту соціальної роботи 99
4. Функції менеджменту соціальної роботи 99

Передмова

Предметом курсу «Історія та теорія соціальної роботи» є процес становлення і розвитку благодійності, соціального захисту, забезпечення населення, яке потребує підтримки. Дисципліна досліджує багатовіковий історичний досвід діяльності держави, суспільства, суспільних благодійних організацій, приватних осіб, релігійних конфесій з надання соціальної підтримки потребуючим.

Становлення соціальної роботи як особливої професії обумовлюється не тільки зростаючими потребами населення у соціальній підтримці, але і змінами їх змісту. Соціальна робота набуває більш індивідуального характеру, обумовленого глибокими особистісними інтересами у вирішенні соціальних проблем. Тому опанування історією соціальної роботи в Україні та світі допоможе здобувачам освіти розширити і поглибити гуманітарні знання, враховувати у майбутній професійній діяльності національні традиції соціальної допомоги.

Не менш важливо сформувати у здобувачів вищої освіти уявлення про конкретні моделі соціальної роботи в різних країнах світу, звертаючи увагу на тому, що такі моделі формуються на основі економічного, соціально-політичного, духовного, культурного розвитку суспільства. Вивчення особливостей соціальної роботи за кордоном та порівняння його із вітчизняним досвідом дасть можливість більш активно залучати провідні світові практики допомоги у соціальній роботі в Україні.

Даний конспект лекцій має за мету дати здобувачам – майбутнім соціальним працівникам – загальну підготовку для подальшого повноцінного засвоєння професійно орієнтованих дисциплін.

У процесі підготовки конспекту були використані праці вітчизняних та зарубіжних фахівців із соціальної роботи: А. Горілого, Т. Семигіної, І. Миговича, М. Лукашевич, А. Фурман, М. Підгурської, С. Кубіцького, С. Глазунова, М. Головатого, А. Капської, Л. Тюпті, І. Звєрєвої та ін.

Змістовий модуль І.
Історичні аспекти становлення і розвитку соціальної роботи

Тема 1. Соціальна допомога та соціальна робота як суспільні феномени

1. **Сутність та зміст соціальної роботи. Об’єкт та предмет соціальної роботи.**
2. **Соціальна робота як система соціальних знань: дослідницький, діагностичний і продуктивний аспекти.**
3. **Закономірності та принципи теоретичної соціальної роботи.**

1. Сутність та зміст соціальної роботи. Об’єкт та предмет соціальної роботи.

Соціальна робота – це вид професійної діяльності, що полягає у наданні допомоги людям, які мають потребу в ній і не здатні на даний момент в силу різних обставин власними силами впоратися зі складною життєвою ситуацією, а також із метою сприяння соціальному функціонуванню, його розширенню чи відновленню, попередження дисфункцій, підвищення їх рівня соціального благополуччя. Відповідно **«складна життєва ситуація (складні життєві обставини)» –** це ситуація, спричинена інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті.

Міжнародною федерацією соціальних працівників професія соціальної роботи описується як професія, яка сприяє соціальним змінам, вирішенню проблем у людських стосунках та розширенню прав і можливостей людей та їх звільненню для покращення добробуту.

У соціальній роботі виділяють її об'єкт і суб'єкт. **Об'єктом соціальної роботи** є індивіди та групи людей, які відчувають труднощі у вирішенні своїх проблем.

Суб'єктами соціальної роботи, тобто тими, хто її здійснює та надає різні види допомог, є соціальні працівники, соціальні інститути й організації, держава в цілому.

Соціальна робота виступає не тільки як діяльність, а є системою наукових знань. В цьому сенсі визначають її **предмет** – закономірності та принципи розвитку соціальних процесів, їх динаміка під впливом різних чинників при захисті громадянських прав і свобод особистості в суспільстві.

Оскільки соціальна робота є не лише теоретичною, а й практичною діяльністю, її предметом є **соціальна ситуація** – конкретна проблема конкретного клієнта соціальної роботи, з різноманітністю його зв'язків і відносин, що мають відношення до вирішення даної проблеми.

2. Зв'язок соціальної роботи з іншими науками

Соціальна робота – це не лише вид професійної діяльності, яка спрямована на окремих людей, сім'ї, групи, громади та суспільство в цілому з метою задоволення основних потреб та покращення їх соціального функціонування, самовизначення, колективної відповідальності та загального добробуту. Це й академічна дисципліна, яка формується та розвивається у тісному зв'язку з іншими, насамперед, гуманітарними, науками (соціологія, психологія, соціальна педагогіка, соціальна політика, історія, екологія, медицина тощо). Соціальні науки перебувають у постійному розвитку, і відповідно, соціальна робота теж не є винятком.

Так, знання з соціології дають можливість соціальному працівнику збирати та аналізувати інформацію для прийняття конкретних рішень із надання допомоги клієнту.

Володіння навичками спілкування, вміння знайти спільну мову з клієнтом, з'ясувати причини виникнення складних життєвих обставин чи кризи – це сфера психології. Суміжною із соціальною роботою є й психіатрія, яка зосереджена на вивченні патологій внутрішнього світу людини, що впливає на її соціальну поведінку.

В останні десятиліття предметом уваги дослідників є зв'язок соціальної роботи з соціальною екологією як вченням про життєдіяльність людини у навколишньому природному середовищі, моделюванням відносин людини з природою.

Досить часто діяльність соціального працівника вимагає знань із медичної сфери. Так, поширеною у зарубіжній практиці є модель трудотерапії (в першу чергу з особами з інвалідністю), що вимагає від фахівця знань з медицини та реабілітаційного консультування.

Необхідною дисципліною для соціального працівника є й і правознавство, адже без нормативно-правової бази складно, а то й неможливо давати консультації клієнту, допомагати йому у вирішенні життєвих проблем, відстоювати його інтереси.

Значний вплив на становлення і розвиток ідей допомоги та взаємодопомоги відіграли базові філософські настанови, згідно з якими людина є вільна істота, наділена свободою волі і яка прагне до гармонійного співіснування з іншими людьми у суспільстві, водночас задовольняючи власні потреба та інтереси. Великого значення, особливо у теперішній час, набувають ідеї соціальної відповідальності людини як моральної істоти.

У підсумку можна сказати, що :

1. Соціальна робота інформується наукою.
2. У соціальній роботі присутнє як об’єктивне, так і суб’єктивне знання.
3. Дослідження у сфері соціальної роботи спрямовані на розуміння закономірностей у соціальному світі.
4. Дослідники соціальної роботи як теорії і практики допомоги використовують як якісні, так і кількісні методи. Хоча вони різні, проте часто доповнюють один одного.

3. Завдання соціальної роботи.

Теоретичні підходи до соціальної роботи сформувалися на початку XX ст., коли, власне, відбулася інституалізація соціальної роботи. Проте уже з кін XIX ст. були вироблені підходи щодо розуміння цілей, завдань об'єктів соціальної роботи.

Соціальна робота як наука вирішує соціально зумовлені **завдання :**

- дослідження і виявлення чинників соціально-політичного, соціально-економічного, соціально-культурного впливу на особистість і соціальні групи або спільноти; накопичення емпіричного матеріалу, його теоретичне усвідомлення, узагальнення, систематизація, практичне застосування;
- визначення суб’єктів і об’єктів негативного і позитивного впливу на особистість і суспільство в цілому; закономірностей управління, регулювання і організації соціальної роботи як практичної діяльності;
- використання різноманітних інструментів вивчення соціологічної думки і потреб громадян, соціальних, соціально-психологічних, соціально-економічних та інших проблем споживачів соціальних послуг, конкретного соціального оточення, умов функціонування суб’єктів і об’єктів соціальної роботи;
- визначення правильних, доцільних, науково обґрунтованих засобів, прийомів, форм і методів соціальної роботи, її технологій, механізмів виключення із практики суспільного життя негативних чинників, що погіршують життя громадян;
- наукової розробки системи попередження спаду благополуччя народу, стимулювання прогресивних ініціатив, розробки форм, методів, напрямків соціальної роботи, спрямованих на поліпшення становища народу, саморозвитку особистості;
- розробки наукових підходів швидкого реагування системи державної підтримки населення на потреби і проблеми громадян, створення відповідної громадської думки, психологічної допомоги і соціального захисту.

Література

1. Глобальне визначення соціальної роботи. *Міжнародна федерація соціальних працівників.* URL : https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/ (дата звернення 20.08.2023)

2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. проф. І.Д. Звєрєвої. Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с. URL : http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001530 (дата звернення 20.08.2023)

3. Історія соціальної роботи [Текст] : навч.-метод. посіб. для студентів спец. «Соціальна робота» / В. В. Тихолоз. Черкаси : ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2014. 407 с.

4. Про соціальні послуги. Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text (дата звернення 20.08.2023)

5. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с. URL : https://www.researchgate.net/profile/Tetyana-Semigina/publication/342003632_Sucasna_socialna_robota/links/5eddf6ae299bf1d20bd86768/Sucasna-socialna-robota.pdf (дата звернення 15.05.2023)

6. Фурман А.В., Підгурська М.В. Історія соціальної роботи: [навчальний посібник] / Анатолій Васильович Фурман, Марія Василівна Підгурська Тернопіль: ТНЕУ, 2014. 174 с.

Тема 2. Організація соціальної допомоги у стародавньому світі

1. **Ідеї милосердя у давньоіндійських релігійно-філософських системах.**
2. **Елементи соціальної допомоги у стародавніх суспільствах (Вавилон, Єгипет, Китай).**
3. **Соціальна допомога у давніх Греції та Римі.**
4. **Система допомоги в давньому іудаїзмі та ранньому християнстві.**
5. **Ідея благодійності та милосердя у ісламі.**

1. Ідеї милосердя у давньоіндійських релігійно-філософських системах.

Буддизм, засновником якого був принц з роду шак'я Сіддхартха Гаутама (бл.583–483 рр. до н. е.), який отримав ім'я Будда («Просвітлений»), є етичною спадщиною культури Давньої Індії. В основі вчення Будди лежать т.зв. «чотири благородні істини»:

1. Усе життя є страждання. Людина народжується у стражданні, живе у стражданні і помирає у ньому ж.
2. Причина страждань – бажання і пристрасті людини, її прагнення до чуттєвості і задоволення, що породжують жадобу до життя.
3. Можна знищити жадобу до життя і таким чином звільнитися від страждання. Це означає і переривання кола перероджень душі, яке з позицій буддизму є найбільшим стражданням. Звільнившись від бажань і пов'язаних із ними страждань, душа отримує стан «нірвани». Нірвана у буддизмі – не стан блаженства чи радості для душі, а стан відсутності усіх бажань і, відповідно, страждань.
4. Досягти звільнення від страждань і кола перероджень можна через слідування «восьмеричному шляху» (правильна віра, правильна мова, правильна рішучість і воля, правильні дії, правильний спосіб життя, правильна думка, правильні наміри і правильне споглядання).

З позицій буддійської етики життєвий шлях людини – це шлях постійного морального вдосконалення. Буддизм приділяє багато уваги проблемі добра і людських чеснот. Чесноти поділяються на три основні категорії: тіла, мови і свідомості. Найважливішими доброчинностями тіла є моральна чистота і милосердне ставлення до нужденних. Виявом

цієї чесноти є роздача милостині. Сам Будда, проповідуючи своє вчення, користувався милостинею.

Благодійність у буддизмі розглядається як особливий вид чесноти, що поєднує в собі чесноту тіла і чесноту свідомості. Відповідно до буддійської релігійної традиції благодійник повинен не просто надавати нужденним допомогу (роздача милостині), а й виявляти щире співчуття. Водночас буддизм не піддавав критиці багатства і владу, вважаючи їх заслуженими попередніми перевтіленнями і заслугами минулого життя.

Джайнізм, який виник у Індії у VI ст. до н. е., у головних етичних положеннях близький до буддизму. З позицій джайнізму, карма є матеріальною субстанцією, і постійно «припливає» до тіла через бажання і прагнення насолод. Якщо припинити це приплив карми, то вона з часом зменшиться і зникне, і душа буде звільнена від кола перероджень.

Щоб досягти звільнення від кола перероджень, людина повинна дотримуватися правила «трьох коштовностей»: правильно розуміти (завдяки правильній вірі), правильно пізнавати та правильно жити, а практичному досягненню мети – звільненню від карми – допомагають помірність у бажаннях (в ідеалі – аскетизм) та благі дії (не шкодити живим істотам, не збагачуватися матеріально тощо).

2. Елементи соціальної допомоги у стародавніх суспільствах (Вавилон, Єгипет, Китай)

Соціальна допомога як практична діяльність із надання допомоги, підтримки і захисту нужденних відома ще в давніх цивілізаціях (Єгипет, Китай, Греція, Рим). Так у Стародавньому Єгипті (2700-2200 рр. до н.е.) однією з функцій держави було забезпечення певного рівня життя людей, зайнятих на громадських роботах – будівництві пірамід, гробниць, храмів, каналів, обробітку землі. Важливим чинником державного піклування була необхідність попередження голодних бунтів, що загрожувало стабільності держави. Із цією метою у Єгипті застосовувалося централізоване планування і розподіл продуктів харчування між різними регіонами, а також певна міграційна політика.

У Вавилоні за правління царя Хаммурапі (II тис. до н. е.) деякі засади допомоги були вписані у кодекс «Законів Хаммурапі», який є одним із найдавніших відомих зводів законів. Зокрема, заборонялося боргове рабство, яке було замінене на відпрацювання. Наголошувалося, що у скрутні часи люди повинні допомагати одне одному. Соціальні послуги населенню у Вавилоні надавалися і в храмах. Опіка поширювалася на різні категорії населення: військовополонених, рабів, незаконнонароджених. Поширеною була практика передачі дітей з бідних сімей у храми на утримання у голодні роки. Здійснюючи соціальну допомогу, культові установи на чолі зі жерцями користувалися авторитетом та підтримкою широких верств населення і перетворилися на значну соціальну і політичну силу.

У Стародавньому Китаї соціально-економічне життя контролювалося державним апаратом. У суспільному виробництві значну частку становила рабської праці, проте боргове рабство засуджувалося, тому рабами ставали в основному військовополонені та злочинці.

Одним із найбільш впливових філософських напрямків у Китаї як у давнину, так і практично до поч. XX ст. було конфуціанство. Засновником його був Кун Фу-цзи (латинізоване ім'я Конфуцій) (551–479 рр. до н.е.). З часом конфуціанство із суто філософської системи перетворилося на державну програму, в основі якої лежала ідея достойного життя окремої («благородної») людини та досягнення гармонії у всіх сферах суспільного життя.

Одним із важливих напрямів розвитку етичної думки у Давньому Китаї був також і даосизм. Засновником його вважається легендарний мудрець Лао-цзи (VII ст. до н.е.), який пояснював Дао (шлях) як велике єдине буття, закон природи, суспільства, окремої людини, її мислення та поведінки.

У IV ст. до н. е. Шан Ян, радник імператора Сяо Гуна, здійснив реформу, за якою було

узаконено приватну власність на землю, податок з урожаю замінено земельним податком, ліквідовано систему успадкування рангів, сімейне майно розподілялося між усіма дітьми. Ранги надавалися правителем за заслуги перед державою (на відміну від конфуціанської традиції успадкування посад і рангів).

Водночас у IV-III ст. lo н.е. соціально-економічне становище в Китаї залишалося складним, а іноді й критичним. Так, впродовж III ст. до н.е. податки зросли у 20–30 разів), що призвело до зубожіння основної маси селян. Тому багато селян залишало свої земельні наділи, які діставалися сільській верхівці. Зростала кількість рабів та збільшувалися трудові повинності на користь держави. Проте в кін. III ст. до н.е. державний курс змінився, указом імператора було даровано волю тим, хто продав себе в рабство, у 20 разів було зменшено розміри земельного податку.

У I ст. до н. е. було розроблено основи соціальної політики для полегшення становища людей у надзвичайних ситуаціях, зокрема, безкоштовний (або за мінімальну плату) розподіл зерна; використання всіх пустуючих земель для засіву безкоштовним зерном; переселення голодуючих у більш благополучні регіони країни. Проте така соціальна політика здійснювалася лише у надзвичайних ситуаціях.

3. Соціальна допомога у давніх Греції та Римі

У давній Греції визначальним чинником формування ідей милосердя вважалося суспільне виховання гуманності, взаємодопомоги і солідарності.

У VIII ст. до н. е. на території давньої Греції виникають сотні міст-держав (полісів), серед яких домінували два наймогутніших – Афіни і Спарта. Саме в давньогрецьких полісах було закладено основи державного регулювання благодійності та опіки, яке стало наслідком античного демократичного суспільного устрою, який досягнув свого найвищого розвитку в Афінах.

В Афінах до обов'язків заможних громадян належало відправлення так званих **літургій** – особистих внесків для покриття витрат на державні заходи та релігійні святкування. Крім заходів культового, спортивного, військового характеру (насамперед, будівництво флоту), кандидатами до народного зібрання перед виборами влаштовувалися бенкети для мешканців свого району,

В Афінському полісі здійснювалася підтримка незаможних та збіднілих громадян, що забезпечувало соціальний мир і рівновагу в суспільстві, мало на меті попередити можливі народні заворушення.

У Спарті ж виховання та опікування дітьми була майже повністю передано державі. Майже не приділяючи уваги наукам та мистецтвам, спартанське виховання було орієнтоване на виховання фізично витривалих, хоробрих воїнів.

Значний вплив на розвиток ідеї соціальної допомоги як державної справи здійснили реформи Солона та Перикла – двох відомих політичних діячів афінської демократії. Серед них: відміна тяжких для землеробів боргів (т.зв. «сейсахфія»), утримання покалічених на війні громадян за кошт держави, відміна боргового рабства, виховання за державний кошт синів загиблих воїнів (Солон); роздача «театральних грошей» найбіднішим, запровадження оплати служби посадових осіб, суддів, за військову службу на кораблях, що дало можливість середнім та нижчим прошаркам брати участь у політичному житті держави, виплата державної допомоги інвалідам, встановлення твердих цін на хліб (Перикл).

В античному Римі в цей період з'являються перші концептуальні підходи до милосердя. Представники філософської школи стоїків, бачили його в природному прагненні до самозбереження, а любов до праці саме стоїками була віднесена до доброчесностей. Відомі філософи-стоїки Сенека, Епіктет, Марк Аврелій говорили про необхідність братського, співчутливого ставлення до рабів та висловлювалися проти гладіаторських боїв.

Підтримка осиротілих і покинутих дітей та дітей бідних батьків у Римі здійснювалися на державному рівні. На виховання таких дітей використовувалися, зокрема, кошти, отримані від здавання в оренду попередньо скуплених маєтків. Одночасно з державною благодійністю існували муніципальна та приватна, створювалися благодійні заклади.

Давньогрецька традиція влаштовувати за державний кошт святкування та частування для плебса була підхоплена і розвинута у Давньому Римі, де цей плебс свої нагальні потреби вміщував у гасло: «Хліба і видовищ!». Римські ж імператори ні перед чим не зупинялися, аби тільки задовольняти ці соціальні вимоги населення столиці, бо від ступеня їх задоволення залежала популярність правителя в народі.

У давньому Римі зароджується практика меценатства (від імені Гая Цільнія Мецената – римського державного діяча та покровителя мистецтв) – форма благодійної допомоги у сфері культури, мистецтва, освіти.

В основному ж соціальна допомога в країнах Давнього світу мала прагматичний характер. Рівний розподіл благ був засобом уникнення соціальних суперечностей та консолідації суспільства.

4. Система допомоги в давньому іудаїзмі та ранньому християнстві

Іудаїзм, заснований Мойсеєм, розробив один із найдавніших та найпоширеніших кодексів моральної поведінки. Вони викладені у «П’ятикнижжі», або Торі (перші п’ять книг Старого Заповіту), та Талмуді (кодекси релігійно-юридичних правил життя євреїв). Мойсей отримав від Бога правила, які регулюють усі сфери життя єврейського народу. В їх основі лежать десять заповідей (Декалог). Перші чотири заповіді регламентують відносини людини з Богом (Яхве), наступні – визначають норми відносин між людьми.

Давньоіудейське суспільство створило досить потужну систему соціальної підтримки нужденних, засновану на любові до ближнього. У Талмуді добродійність позначається словами **цедака** («праведність» або «справедливість»). Той, хто бідний має право на допомогу, а багатий, та й взагалі будь-яка людина, яка має можливість, повинен давати, бо милосердя є обов'язком. У Талмуді чітко розписані правила добродійності: хто і яким чином зобов’язаний займатися нею, хто має право користуватися, які розміри допомоги тощо. Давні іудеї мали практику створення благодійних кас, які поповнювалися через сплату податків від членів громад, пожертвування, спадщину, заповіти на благодійність, штрафи, орендну плату за користування майном громади. Зібрані кошти ішли на підтримку бідних, викуп полонених, створення спеціальних їдальнь для бідних.

Однією із форм благодійності у давніх євреїв була практика прощення боргів, розривання боргових зобов’язань. Це повторювалося у кожен т.зв. Великий ювілейний рік (раз на 50 років).

На поч. І ст. н.е. у Римській імперії виникають перші християнські громади, які покладають в основу відносин між людьми ідею діяльної любові до ближнього. На рівні кожної громади християн було організовано допомогу убогим і хворим. Перші християни роздавали хліб голодним, приймали втікачів і вигнанців. У давньому Єрусалимі вдови та інші незаможні категорії населення безкоштовно отримували їжу.

Після того, як у кін. IV ст. як християнство стало панівною релігією у Римській імперії, на Вселенських соборах (зібрання єпископів, на яких приймалася та узгоджувалася основна догматика християнства) досить часто поруч із канонічними питаннями та внутрішньо церковними справами розглядали і питання допомоги нужденним. Так, на Вселенському Халкідонському соборі (437 р.) було затверджено зобов’язання єпископам приділяти належну увагу вдовам і сиротам.

Отже, у давньому суспільстві допомога ініціювалася переважно владою і здійснювалася через державні або релігійні інститути, які виходили з почуття відповідальності за своїх громадян і за свою паству. При цьому для надання соціальної

допомоги не був обов’язковим високий рівень економічного розвитку. Фінансовою основою допомоги виступали різні форми податків чи церковних зборів. Для багатьох країн давнього світу серед суспільних цінностей виділялася доброчинність, готовність надати допомогу ближньому чи потребуючому, часто навіть ще до того, як за нею звернуться.

5. Ідея благодійності та милосердя у ісламі.

Іслам, будучи в порівнянні з буддизмом і християнством молодою світовою релігією (виник у VII ст.), увібрав в себе духовні цінності і релігійно-етичні правила, поширені серед аравійських племен. Проте у ісламі розрізнені релігійні вчення отримали стрункy логічну систему як настанови, передані Аллахом пророку Мухаммеду.

Основою та священною книгою ісламу є Коран, у якому велика увага приділяється проблемі добра і людинолюбства. Добре діяння є найвищою людською цінністю, а допомога бідним є обов’язком благочестивої людини. Найважливішим проявом чесноти і людинолюбства є милосердя. Допомога бідним, невільним, сиротам, подорожнім розглядається в Корані як найважливіше милосердне діяння і невід’ємний елемент благочестя.

Іслам, як і християнство, у милосерді бачив невід’ємний компонент віри, практичну сторону служіння Всевишньому. Так, милостиня, як найпоширеніша форма допомоги нужденним, розглядається в ісламі не тільки як угодне Аллаху діяння, а й як своєрідна позика йому. Аллах, за Кораном, повертає цю «позику» милосердним людям подвійно, та може частково очистити людину від гріха. Проте милостиня не зводиться лише до подаяння, а включає в себе практику добрих вчинків.

Усі дорослі дієздатні мусульмани, згідно Корану, повинні платити **зак’ят** – надання частини свого майна на користь тих, хто потребує. Спершу зак'ят вважався милостинею, а згодом перетворився на податок на користь тих мусульман, які потребують допомоги. Традиційно зак'ят мав розподілятися рівномірно серед нужденних, проте сьогодні він існує в ісламському світі як обов’язковий податок з майна, доходів, урожаю тощо.

У Корані висловлюється осуд стосовно тих людей, які висміюють милосердних. Проте, відносячи до благочестивих діянь милосердя, Коран у той же час засуджує марнотратство.

Література

1. Глазунов С. В. Нариси з історії соціальної роботи [Текст]: навч. вид. / С. В. Глазунов Д. : РВВ ДНУ, 2015. 116 с.

2. Історія соціальної педагогіки та соціальної роботи : курс лекцій / В. А. Поліщук, О. І. Янкович. Тернопіль : ТДПУ, 2009. 256 с.

3. Історія соціальної роботи [Текст] : навч. метод. посіб. для студентів спец. «Соціальна робота» / В. В. Тихолоз. Черкаси : ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2014. 407 с.

4. Поліщук В. А. Історія соціальної педагогіки та соціальної роботи : курс лекцій / В. А. Поліщук, О. І. Янкович. Тернопіль : ТДПУ, 2009. 256 с.

5. Фурман А.В., Підгурська М.В. Історія соціальної роботи: [навчальний посібник] / Анатолій Васильович Фурман, Марія Василівна Підгурська Тернопіль: ТНЕУ, 2014. 174 с.

Тема 3. Виникнення та розвиток форм соціальної підтримки у давніх слов'ян та в часи Київській Русі

1. **Основні форми допомоги у давніх слов’ян.**
2. **Вплив хрещення Русі на модель соціального захисту населення. Християнська благодійність та соціальна допомога нужденним за правління князів Володимира Великого, Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха.**
3. **Церковно-монастирська система благодійності.**

1. Основні форми допомоги у давніх слов’ян

Життя давніх слов’ян проходило у родових громадах. Основними їх заняттями були спочатку полювання, а потім землеробство і скотарство. Виконання складних і трудомістких робіт було під силу лише великому колективу. Тому в житті слов’ян велике значення набула громада («мир», «верв»). Пізніше на зміну родовій общині прийшла територіальна, або сусідська, яка об’єднувала кілька сімей. Кожна громада володіла певною територією. Єдність сусідської громади підтримувалася та регулювалася не правовими, а господарськими зв’язками.

Рід зберігав верховну власність на землю, виступав регулятором сімейно-шлюбних відносин, виконував функції взаємодопомоги, взаємної відповідальності і захисту. Усі покоління родини жили під одним дахом, мали родинний цвинтар, і можна сказати, що житті сім’ї незримо були присутні і предки. Сім’ї традиційно мали багато дітей (до XIX ст., за умов одношлюбності, десять і більше дітей було звичним явищем), але й дитяча смертність майже до поч. XX ст. залишалася дуже високою.

Рід повністю визначав життя кожного зі своїх членів, навіть диктував їм свою волю. У відриві від свого роду людина мало що значила, а тому інтереси роду завжди переважали над інтересами окремої особи, тому у будь-якій ситуації людина повинна була діяти так, як буде краще для роду. Натомість рід забезпечував підтримку своїм родичам, виробляв звичаї охоронного порядку, допомагав вижити. Родова організація людської спільноти була першою формою соціальної взаємодопомоги. Рід підтримував своїх родичів, забезпечував всіх їжею, одягом, житлом, опікувався малолітніх.

У родовій спільноті давніх слов'ян усі зв’язки між її членами були засновані на взаємодопомозі, проте вона здійснювала тільки для «своїх», тобто членів громади, пов'язаних кровними зв'язками. Основними формами допомоги були:

1. Культові форми допомоги та підтримки – пов’язані з міфологічним світоглядом давніх слов’ян, де індивід бачився як представник спільноти, а тому допомога йому – це допомога усьому роду, і навпаки.

До культових форм підтримки належали братчини, які влаштовувалися на знак подяки богам-покровителям, а кожен учасник мав надати частку продуктів або страв на громадські потреби. Поховальні обряди супроводжувалися ритуальним частуванням та роздачею милостині.

Свята теж були однією з форм подяки богам, і водночас виконували функцію перерозподілу майна та продуктів. Давні слов'яни мали багато свят впродовж року, що давало шанси нужденним на фізичне виживання.

Більш пізньою формою культової допомоги був культ героя, підтримкою якого намагалися заручитися. Показовими тут є княжі бенкети для дружини (війська), причому це вважалося не княжою милістю, а правом воїна. Брати участь у таких бенкетах міг не тільки дружинник, а й будь-яка людина.

2. Общинно-родові форми допомоги реалізовувалися через систему общинного самоврядування, що дозволяло надавати підтримку нужденним та незахищеним категоріям громади: старим, дітям, вдовам. До форм підтримки старих належало відведення їм земель для заготівлі сіна; призначення «на постій» (ночівля та харчування) до інших членів громади

старих людей, які не мали родичів і не могли працювати.

У давніх слов'ян бури вироблені й механізми підтримки дітей, в першу чергу сиріт, через усиновлення членами громади. Як правило, усиновлення здійснювали літні люди, які не мали спадкоємців або не могли утримувати господарство власними силами. Дитина, прийнята у родину, мала допомагати вести господарство, шанувати нових батьків, а також на неї покладався обов'язок їх поховання. Громада могла й призначити сироті батьків, які брали його на утримання. Такі сироти називалися вихованцями або годованцями. Проте, якщо сирота мав господарство, громада протидіяла усиновленню.

Соціально незахищеними вважалися і вдови. Жінці надавали допомогу харчовими продуктами, як правило, після збирання врожаю, натомість вона мала пригостити помічників.

3. Господарські форми допомоги представлені різними видами взаємообміну матеріальними благами і послугами, в основі яких лежить механізм «дару – віддару». Різні форми селянських допомог мали спільні риси: ритуальний договір (обов'язковим елементом якого є «хліб-сіль», віддяка, «магарич»), спільна праця у визначені терміни, спільна трапеза, ігри, танці, розваги по завершенні робіт.

Серед таких допомог можна виділити обов'язкові позасезонні (зумовлені екстремальними ситуаціями – пожежами, повенями, масовим падежем худоби) і сезонні (пов'язані з сезонними польовими роботами). Різновидом архаїчної моделі допомоги була **«толока» –** спільний обробіток землі, перевезення сіна, хліба, гною, будівництво хати, млина. В якості подяки господар частував помічників. Своєрідною формою толоки були складчини – спільна годівля і спільна заготівля кормів для худоби. Ще один вид господарської допомоги – спільне використання робочої худоби для обробітку землі.

Такі архаїчні форми взаємодопомоги та взаємовиручки проіснували до XIX ст.

2. Вплив хрещення Русі на модель соціального захисту населення. Християнська благодійність та соціальна допомога нужденним за правління князів Володимира Великого, Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха

У IX-XII ст. парадигма допомоги і підтримки нужденних на Русі зазнає змін, що пов'язано зі зміною соціально-економічної, політичної та культурної ситуації. До початку IX ст. у східних слов'ян завершився процес розкладу первіснообщинного ладу та руйнування родоплемінних зв'язків. На зміну родоплемінним відносинам прийшли територіальні, політичні та військові, виникли племінні союзи, на базі яких створюється держава – Київська Русь. Правлячою соціальною групою стали князь та його дружинники.

Прийняття християнства та поширення його серед слов'янських племен здійснило вирішальний вплив на всі сфери суспільного життя, на суспільні відносини, і це не могло не позначитися на характері, формах допомоги та підтримки людини.

Із цього часу починає формуватися християнська концепція допомоги, в основі якої лежить філософія любові до ближнього. «Полюби ближнього твого, як самого себе» – ця формула стає моральною настановою поведінки людини. Основними об'єктами допомоги стають хворі, жебраки, вдови, сироти. З'являються законодавчі акти, що регулювали відносини щодо підтримки та допомоги різних категорій населення.

До найдавніших джерел, у яких піднімаються питання соціальної допомоги нужденним, є твори видатних діячів церкви («Слово про Закон і благодать» митрополита Іларіона), документи князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого, що містять норми шлюбно-сімейних відносин, Руська Правда – перший звід законів на Русі. У новій релігійній ситуації виникають і нові суб'єкти допомоги: князь, церква, парафія, монастирі. Визначилися основні напрямки допомоги та підтримки: княжа благодійність та церковно-монастирська.

Із прийняттям християнства на Русі стала активно розвиватися традиція особистої благодійності руських князів, яка набула релігійного характеру. Князь київський Володимир I

статутом 996 р. офіційно зобов'язав духовенство займатися суспільним благодійництвом, визначивши десятину (1/10) від княжих доходів на утримання монастирів, церков, богаділень і лікарень, допомогу бідним, сиротам, немічним, старим, багатодітним, а також тим, чиє майно було знищене при пожежі.

У особі Володимира поєднувалися благодійність особиста і державна. Будучи главою держави, Володимир жертвував кошти як приватна особа. На благодійність витрачалися кошти, які поступали до скарбниці з податків від населення. Майже одразу після хрещення Володимир почав будівництво церков, шкіл, богаділень тощо. Хоча, за свідченням окремих джерел, першу лікарню у Києві, заснувала ще княгиня Ольга.

Слід зазначити, що благодійність Володимира Великого набувала інколи навіть загрозливого для держави характеру, оскільки князівська доброчинність поширювалася на злодіїв та вбивць, замінюючи їм страту на штраф, що викликало незадоволення бояр, військової опозиції та навіть духовенства.

Київський князь Ярослав, син Володимира, продовжив традицію допомоги і підтримки знедоленим. Одним із видів допомоги було створення сирітського училища, де на його утриманні навчалося близько 300 юнаків.

Проте найбільш відомим є складений Ярославом Мудрим письмовий звід законів – «Руська Правда», перший слов'янський кодекс законів, що включав у себе елементи соціальної програми. Крім статей кримінального характеру, він мав статті соціального спрямування, що не було характерним для тогочасних європейських держав (у добу Середньовіччя у Європі питаннями соціального захисту займалася католицька церква). Так, ряд статей присвячено питанням захисту дітей та вдів. Слід зазначити, що у подальшій законотворчості наступні закони значною мірою будувалися за зразком «Руської Правди».

Онук Ярослава Мудрого, Володимир II Мономах, залишив по собі «Повчання дітям» – твір-настанову молодому поколінню. Він закликав не забувати про убогих, піклуватися про права вдів, роздавати милостиню. Моральним обов'язком християнина є відвідування хворих, поховання померлих.

Відомі також своїми благодіяннями й інші історичні особи того ж періоду – князі Ізяслав та Всеволод Ярославовичі. За їх правління благодійною діяльністю займався і єпископ Переяславський Єфрем, який будував для бідних і сиріт лікарні, призначив їм лікарів, встановив хворим безкоштовне лікування і догляд.

Проте загалом допомога князів не мала системного і всеохоплюючого характеру. У літописах практично не зафіксовано допомоги у екстремальних ситуаціях: під час голоду, епідемій, повеней. Це можна пояснити тим, що проблеми масового голоду були поза княжою опікою, вимагали тривалих форм допомоги, що не було характерним для практики княжої суспільної підтримки. Більш ефективною була громадська самодопомога у скрутні часи.

3. Церковно-монастирська система благодійності

Протягом тривалого часу соціальна допомога в Київській Русі значною мірою була зосереджена в церквах і монастирях. Фінансова підтримка церкви здійснювалася за рахунок відрахувань від князівських доходів (десятина). Держава в особі княжої влади брала на себе будівництво монастирів і храмів, підготовку священиків. Влада ж визначала і осіб, яким церквою має надаватися допомога, і коло їх поступово розширюється.

Але коло інститутів підтримки в період, що розглядається, залишається практично незмінним: лікарні при монастирях, заїжджі двори, будинки для ночівлі прочан. Ці заклади перебували під контролем церкви, хоча бували їх не тільки за рахунок церкви, а й за рахунок жертводавців та благодійників.

Монастирі спочатку існували як закриті товариства. Проте, зміцнівши економічно, вони стають центрами благодійної, соціальної діяльності. Вони виконують чотири основні функції: лікування, забезпечення незаможних, навчання, контроль. Відповідно до кожної з

функцій при монастирях створюються особливі форми підтримки, тобто монастирі у Київській Русі не спеціалізувалися на якомусь одному виді допомоги, що було характерно для церков Заходу.

Поступово оформлюється **ктиторська** (з грецьк. ктитор – засновник) монастирська система. Особливість її у тому, що той, хто постригається у ченці, зобов'язаний принести дар монастирю (зазвичай, у вигляді земельних угідь).

Монастирі виступали не лише як інститути громадської допомоги, а й як органи громадського контролю – як місце покарання для жінок. Найчастіше вони засилалися до монастирів за подружню невірність для спокутування гріха. Проте поширеною практикою був і добровільний відхід до монастиря вдів.

Монастирська система поступово витісняла княжу благодійність, виступаючи як самостійний суб'єкт допомоги. Під час нашестя церква та монастирі повністю взяли на себе благодійні функції, користуючись тим, що татарські хани звільняли від данини церкви й монастирі.

В цей період отримує розвиток **парафіяльна система** опіки (парафія – громада християн), де провідну роль відіграє не лише церква як така, а й місцева релігійна громада. Вона виступала і як громадський інститут підтримки хворих, немічних, інвалідів, сиріт, жебраків. Громада обирала старосту, який виконував як економічні, так і соціальні функції: придбання землі, будівництво богаділень, збирання боргів і роздачу грошей нужденним.

Література

1. Глазунов С. В. Нариси з історії соціальної роботи [Текст]: навч. вид. / С. В. Глазунов Д. : РВВ ДНУ, 2015. 116 с.

2. Історія соціальної роботи [Текст] : навч.-метод. посіб. для студентів спец. «Соціальна робота» / В. В. Тихолоз. Черкаси : ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2014. 407 с.

3. Правда руська. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій. Склав та підготував до друку проф. С. Юшков. К.: ВУАН, 1935. Редакція IV. С. 137-144. URL : Правда Руська. Давня українська Література. (litopys.org.ua)

4. Соціальна робота в Україні : навч. посібник / І. Д. Звєрєва [та ін.]. К. : Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.

5. Фурман А.В., Підгурська М.В. Історія соціальної роботи: [навчальний посібник] / Анатолій Васильович Фурман, Марія Василівна Підгурська Тернопіль: ТНЕУ, 2014. 174 с.

Тема 4. Розвиток соціальної допомоги у Європі та в Україні у добу Середньовіччя та Нового часу

1. **Християнська церква – головний суб'єкт соціальної допомоги в епоху Середньовіччя.**
2. **Основні тенденції в галузі соціальної роботи в Західній і Центральній Європі XVI – XVIII ст.**
3. **Статути Великого князівства Литовського про допомогу і захист нужденних.**
4. **Розвиток ідей благодійності в період Козацької республіки, зародження української державності.**
5. **Братства та їх роль у організації та наданні соціальної допомоги.**
6. **Формування державної системи захисту в Україні (кін. XVI – XVII ст.).**
7. **Вплив російських реформ 60-70-х рр. XIX ст. на розвиток державної і суспільної опіки.**

1. Християнська церква – головний суб'єкт соціальної допомоги в епоху Середньовіччя.

З V ст. припиняє своє існування Римська імперія. Із занепадом Риму у 476 р. у європейській історії починається новий етап історичного розвитку – Середньовіччя. Ще за доби еллінізму та пізньої Римської імперії рабовласницькі відносини поступово відживали себе, починався поступовий занепад економічної системи, заснованої на рабській праці. У середньовічному суспільстві політична влада переходить до світських (королі) і духовних (церква) феодалів. Духовною основою середньовічного європейського суспільства стає християнське віровчення. У 1054 р. відбувся остаточний розкол християнства на західну і східну гілку (у Західній Європі домінуючу роль зайняв католицизм, тоді як Візантія, а з нею і Київська Русь, сповідували християнство східного обряду – православ'я). Проте і на Заході, і на Сході Європи християнська церква постала основним суб'єктом благодійності і опіки.

На церкву у середні віки покладалася функція підтримки соціального миру (церква виступала попередником у всіх політичних питаннях як у сфері зовнішніх, так і внутрідержавних відносин) та пом'якшення соціальних суперечностей через проповідницьку діяльність. У вирішенні проблем нужденних (зубожілих, розорених, калік, сиріт, вдів, полонених та ін.) церква у більшості випадків обмежувалася роздачею милостині, проте згодом поширення набуло будівництво лікарень, будинків для дітей-сиріт. Питання про знищення соціальної нерівності не піднімалося. Також у Середні віки бідність не завжди оцінювалася негативно. Християнство від своїх витоків тривалий час було релігією бідних і гнаних. Тому і в часи Середньовіччя жебраки та інші нужденні у набували ореолу «святості», бо давали надію заможним верствам через благодійну допомогу сподіватися на порятунок душі.

Церква не обмежувалась лише проповідями про необхідність милосердя, роздачею милостині, а на ділі допомагала знедоленим. Так, до чверті церковних прибутків використовувалось із культовою та благодійною метою. Зміцнення церковної системи призвело до того, що роздавання хліба і складання списків убогих стали прерогативою церкви. У 542 р. в Ліоні був відкритий притулок, «Божий Будинок», де працювали і монахи, і добровольці із міщан. У 1100 р. католицька церква видала документ «Decretum» – збірку канонічних законів із теорії і практики благодійництва. Він вважається однією з перших теоретичних настанов у царині суспільної допомоги.

Велику роль у наданні допомоги нужденним грали чернечі ордени – спільноти ченців, які дотримувалися статуту свого ордену і приносили обітниці безшлюбності, послуху, бідності та зречення усіх мирських благ. Як особливі установи, християнські монастирі з'являються у IV ст. Перший чернечий орден був створений **Бенедиктом Нурсійським** у 529 р., де значне місце відводилося фізичній праці й читанню. Основними цінностями

бенедиктинців були Божа справа, молитва і праця. Оскільки найважливішою із Божих справ є допомога нужденним, то особлива увага приділялася добродійності.

У XI-XII ст. виникають і інші чернечі ордени – т.зв. «жебрацькі»: **францисканців, домініканців, премонстратів, картезіанців і цистеріанців,** що підносили бідність як ідеал, протиставлялючи себе ченцям традиційних орденів (наприклад, бенедиктинцям, які володіли величезними багатствами). Жебракуючі ордени виникали як противага розкоші ієрархів католицької церкви, вимагаючи від своїх членів дотримання обітниці бідності у дусі раннього християнства (їм не дозволялося володіння майном, а існування велося на подаяння).

Найбільшої популярності серед незаможних набули проповіді добровільного жебрацтва знаменитого проповідника **Франциска Ассизського** (1182-1226). Створений ним **Орден менших братів (міноритів)** у своєму статуті не дозволяв володіти майном не тільки окремим монахам, але і організації в цілому. Тому францисканці не жили в монастирях, а мандрували, проповідуючи бідність і аскетизм, а також займалися добродійністю.

Серед інших чернечих орденів слід згадати **іонітів і лазаристів**, які надавали допомогу хворим, **бегардів і алексіан**, які брали на себе обов'язки допомоги тим, хто перебуває на порозі смерті та здійснювали їх поховання, **тринітаріїв,** які турбувались про викуп полонених.

Вагомою була допомога монастирів голодуючим у неврожайні роки. Вони мали за обов'язок годувати голодуючих, давати їм одяг і тимчасовий притулок. Середньовічною Європою неодноразово прокочувалися і хвилі епідемій чуми, віспи, холери, які призводили до загибелі подекуди до 40% населення у окремих містах. Тому одним із завдань церкви був догляд за хворими. Найбільш відомий такою діяльністю був орден св. Іоанна Хрестителя – **іоаннітів**, які у XIX ст. отримали назву **госпітальєрів**. Спочатку вони взяли на себе піклування про християнських пилігримів у Єрусалимі, а згодом збудували госпіталь на 2 тис. місць, де медичну допомогу могли отримати хворі і поранені будь-якого віросповідання.

Але подекуди благодійна діяльність монастирів виходила за межі розумного та необхідного. Уже з кін. XIV ст. звучала критика неконтрольованої благодійності монастирів, оскільки щедра милостиня не спонукала нужденних до вирішення проблем, а навпаки, спонукала до неробства. У зв'язку з цим у кін. XIV ст. робляться перші спроби встановити світський контроль за діяльністю шпиталів. Спеціально створені комісії мали за мету виявити і скласти списки жебраків та немічних бідняків, а також влаштувати для них приміщення в шпиталях.

2. Основні тенденції в галузі соціальної роботи в Західній і Центральній Європі XVI – XVIII ст.

Цей період пов'язаний із розпадом феодального ладу і зародженням буржуазних, а потім і капіталістичних. З епохи Відродження (XIV-XVI ст.) в Європі почалося поширення ідей гуманізму та антропоцентризму, а у питаннях суспільної допомоги все частіше звучать не тільки релігійні, а й світські мотиви.

Гільдії як нова організаційна форма виробників, крім суто виробничої діяльності з навчання ремеслу, запровадили внутрішню систему допомоги, надаючи її своїм членам, а також утримували лікарні, під час голоду розподіляли харчі, надавали притулок знедоленим. Іншою формою стали приватні фонди, створювані на пожертви філантропів (благодійників). Допомога залишалася індивідуальною, а крім церковних, з'являються і світські соціальні заклади.

Проте ці заходи не могли вирішити усіх проблем потребуючих, врятувати від бідності і голоду нужденних. Процес становлення і розвитку великого промислового виробництва призводив до розорення селян. Масове зубожіння населення призводило до бунтів, бродяжництва, жебрацтва здорових людей. Тому акти милосердя починають адресуватися

тим, хто дійсно не може працювати і утримувати себе власною працею. Змінюється і статус особи, яка потребує допомоги. Якщо для християнської традиції впродовж XI-XIV ст. характерною була ідеалізація бідності й жебрацтва, то у наступні століття бідність перестає асоціюватися зі святістю і стає принизливою. Ставлення до бідних, волоцюг, жебраків набуває негативного характеру, а їх скрутне становище розглядається як результат власної ліні та бездуховності.

Найбільш раннім законом про бідних був **«Указ про працівників»** (Ordinance of Labourers) англійського короля Едуарда III 1349 р., який був перевиданий у 1350 р. Указ був виданий як відповідь на наслідки пандемії чуми в 1348-1350, від якої померло 30-40% населення, і був спрямований на те, щоб змусити всіх здорових працювати.

Наступні законодавчі акти, зокрема, **«Ухвала про працівників»** (Statute of Labourers), вимагали працювати всіх, хто міг працювати, а також залишати рівнь оплати праці таким же, які до епідемії чуми та не завищувати ціни на продукти. **«Кембриджський статут»** (Statute of Cambridge) від 1388 встановлював обмеження на пересування жебраків. Проте відмінностей між волоцюгами і справжніми безробітними не робилося, обидві категорії зараховувалися до нероб, яких треба карати.

Із XVI ст. у соціальну сферу починають втручатися уряди європейських держав, адже внаслідок воєн, голоду та епідемій кількість бідних і безпритульних невпинно зростає, і вони починають становити загрозу стабільності суспільства. У країнах Європи з'являються закони і укази про заборону жебрацтва і бродяжництва.

Класичним прикладом державного втручання в основи соціальної допомоги стали едикти імператора Священної Римської імперії Карла 1530 і 1531 рр., де були чітко визначені основні принципи майбутньої соціальної реформи. Так, згідно **едикту 1530 р**. місцеві муніципалітети повинні були ввести суворий контроль за своїми злидарями і бродягами; деякі послаблення допускались лише у ставленні до хворих і немічних. Діти злидарів повинні були залучатись до роботи в торгівлі або на місцевому виробництві.

У Німеччині в законі про бідність 1536 р. було дано класифікацію убогих, за якою «незаконні» старці та волоцюги притягалися до суду. Допомога надавалася лише зареєстрованим убогим та інвалідам. Здорові дорослі повинні працювати, діти – навчатися (так відбувався поділ клієнтів соціальної допомоги на «хороших» і «поганих»).

В Англії у 1531 р. був виданий статут, за яким розрізнялися «немічні жебраки» та «працездатні жебраки», що давало право старим, хворим та інвалідам просити подаяння. Проте як і раніше не було передбачено нічого на той випадок, якщо здорова людина просто не могла знайти роботу. Закон 1547 р. був ще більш жорстким і встановлював суворі покарання для волоцюг та жебраків.

В Лондоні у 1557 р. було відкрито перший робітний дім «Брідвел», майстерні якого контролювалися ремісничими гільдіями, а харчування ув'язнених залежало від результатів їхньої праці.

Перший повний звід законів про допомогу бідним з'явився в Англії у 1597 р. як **«Акт про допомогу бідним»** (Act for the Relief of the Poor). Його продовженням був Закон про бідних 1601 року, за яким допомога тим, хто був хворий чи занадто старий для роботи, так званим «безпорадним бідним», надавалася у вигляді виплат або видачі продуктів харчування (парафіяльний хліб) чи одягу.

Акт осілості в 1662 році (Settlement Act), також відомий як Акт про допомогу бідним, який дозволяв надавати допомогу тільки корінним жителям округу (за місцем народження, навчання або шлюбними зв'язками).

У католицькій Франції перші спроби ізолювати паризьку бідноту датуються початком XVII ст. за правління Марії Медічі. Спеціальним декретом 1611 р. було заборонено жебрати в Парижі, жебраків зобов'язали негайно знайти собі роботу або з'явитися в один із трьох створених шпиталів, які були не медичними закладами, а адміністративними структурами,

які мали право самі виносити рішення та вироки і самі ж їх виконувати. Хоча режим шпиталів нагадував в'язницю, направлення до них вважалося благодійним актом, і розраховувати на нього могли лише паризькі злидарі, «чужі» ж каралися та виганялися із міста.

В Англії у кін. XVII ст. з установи Парламентом в 1696 році **Брістольського об'єднання бідних** почалося створення робітних будинків, які об'єднували житло і турботу про бідних з будинком по виправленню дрібних правопорушників.

Залишки таких радикальних заходів і реформ у сфері суспільної допомоги існували в Європі протягом наступних століть. Проте вже у XVIII ст. «закриті» заклади стають предметом розслідувань деяких урядів, а також гостро критикуються гуманістами за жахливі умови утримання в них.

3. Статути Великого князівства Литовського про допомогу і захист нужденних

Включення українських земель до складу Великого князівства Литовського (ВКЛ) не внесло суттєвих змін у їх суспільно-політичний устрій. Литовська князівська влада залишила фактично недоторканими права місцевих феодалів на земельну власність, а також відповідні соціальні та політичні інститути українських земель – князівств. Значну частину Великого князівства Литовського складали східнослов'янські землі, де місцеві феодали, як правило, зберегли свої вотчини. У Литовську державу було перенесено давньоруську ієрархічну структуру, що зумовило специфіку української феодальної ієрархії XV-XVII ст. У серпні 1385 р. у м. Крево було підписано угоду про об'єднання (унію) між Великим князівством Литовським і Польським королівством (Кревська унія).

На початку XVI ст. Польща перетворилася на шляхетську республіку з виборним монархом на чолі. Польська шляхта не лише домагалася певних політичних прав, цілковитої влади над своїми селянами, а й одержала право відмови у «послушенстві» королеві. На початку XVI ст. законодавство у державі перейняв сейм, представництво в якому мала виключно шляхта.

Із початком Литовського періоду в українських землях поширилися чотири основні форми (системи) допомоги та підтримки нужденних:

- церковно-монастирська система;
- світська (приватна) благодійність;
- общинне опікування нужденними на селі;
- державно-муніципальна система допомоги та взаємодопомоги.

Основні напрямки діяльності держави і суспільства у сфері допомоги були ті ж самі, що і в Західній Європі – профілактика бідності та боротьба з проявами соціальної патології.

До законодавчих актів Великого князівства Литовського, які мали вирішувати проблему бідності, належали статті «Уставу замків, держав і дворів» короля Сигізмунда Августа. У них передбачалися пільги селянам у голодні роки та пільги потерпілим при пожежах. «Устави на волоки» (1557 р.) передбачали звільнення від покарання тих селян, які не сплатили податків через пожежу чи хворобу годувальника, а худобу не забирали за рахунок податків. Загалом законодавство ВКЛ у справі соціальної допомоги нужденним знаходилось на рівні загальноєвропейського, а подекуди й перевершувало його. Основні напрямки цієї допомоги були зафіксовані юридично у **Литовських статутах 1529 р., 1566 р., 1588 р.**

Статут 1529 р. забороняв продаж у рабство вільної людини в голодні роки, коли набувало поширення жебракування, а челяді, яку під час голоду господар не міг прогодувати, надавалася воля. Згідно зі Статутом 1588 р. бідному, убогому чи вдові суд призначав безкоштовного адвоката (його послуги були на той час досить дорогі).

Система покарання до маргінальних прошарків населення також була набагато м'якшою, ніж в інших країнах Європи. Так, заборонялось притягати до кримінальної

відповідальності дітей та підлітків; було введено заборону смертної кари для вагітних жінок; більш сувора, ніж в Європі, відповідальність на злочин проти жінок; встановлення юридичної відповідальності шляхтичів за вбивство простолюдина; дітовбивство тощо. Гуманізм передбачав і відповідальність за виконання норм поведінки в суспільстві. У Великому князівстві Литовському, як і в Західній Європі, існував ряд законів, які забороняли професійне жебрацтво.

Литовські статути передбачали захист прав сиріт та малолітніх дітей. В «Уставі замків, держав і дворів» передбачалось навчання дітей селян ремеслам.

Законодавство забезпечувало допомогу особам з інвалідністю. Глухі, німі та сліпі були юридично правоздатні і були одним із основних об'єктів соціальної допомоги. Бідні божевільні утримувались у закритих закладах.

4. Розвиток ідей благодійності в період Козацької республіки, зародження української державності

В основі ладу, що утворився на Наддніпрянщині після повстання Б. Хмельницького 1648 р., лежала соціальна рівність. Запорізька вільна республіка започаткувала самобутні філантропічні заклади та соціальну опіку над нужденними. Створювалися благодійні установи для старих воїнів, що були водночас і лікарнями, і притулками, і громадськими осередками для тих, хто не міг працювати. Звичаєм козаків була гостинність до подорожуючих.

У діяльності Запорізької Січі виразно можна виділити два напрями суспільної опіки: особиста благодійність і громадська (державна) при збереженні та заохоченні філантропічної функції церкви.

Проблема професійного жебрацтва осмислювалася і тогочасними діячами церкви. Український богослов Єпіфаній Славинецький (поч. XVII ст.- 1675), говорячи про жебраків як заступників перед Богом (ця думка сформувалася ще у добу Середньовіччя), водночас називав їх ледарями, що спекулюють на добрих почуттях християн. Для того, щоб не спонукати поширення професійного жебрацтва, молодим і здоровим слід надавати роботу, а для немічних і убогих організовувати спеціальні заклади за кошти духовенства.

Велика увага приділялася превентивним заходам проти убогості: створення кас для бідних, де під заставу без відсотків можна було отримати кошти, а вдови і бідняки звільнялися й від застави.

Таким чином, на межі XVII-XVIII ст. з'явилися перші проєкти заміни мирської опіки на цивілізовані форми суспільної опіки. Піднята Є. Славинецьким проблема боротьби з професійним жебрацтвом згодом стала актуальною для всієї Російської імперії, куди ввійшла Лівобережна Україна.

5. Братства та їх роль у організації та наданні соціальної допомоги

Специфічним різновидом громад виявилися церковні братства, які брали активну участь у розв'язанні багатьох соціальних проблем своїх членів і тогочасного українського суспільства: допомагали бідним, вдовам, сиротам, хворим, будували церкви, друкарні, утримували школи та шпиталі, викуповували бранців із татарсько-турецької неволі. Зародившись як релігійно-національні організації православного міщанства, братства виконували переважно просвітницькі й політичні функції (протидіяли полонізації та окатоличенню українців, відстоювали соціальні, економічні, релігійно-культурні інтереси православного населення).

Найстаріше – Львівське братство – було створено у 1439 р. Згодом братства з'явилися в Острозі, Галичі, Кам'янці-Подільському, Києві, Кременці, Немирові, Луцьку, Вінниці та багатьох інших містах України. Спочатку це були замкнені осередки заможних міщан, а згодом привернули на свій бік українські шляхту, духовенство та простих людей.

Братства приділяли значну увагу питанням соціальної допомоги та підтримки населення. Кожне братство на власні кошти утримувало «шпиталі» (притулки), де жили бідні, старі, немічні братчики. У передмістях Львова місцеве братство відкрило чотири лікарні.

Київське братство мало свою школу і шпиталь для убогих, калік, старих. Із братських кас надавалася допомога зубожілим міщанам. Тим, хто не міг сплатити борги, позичали значні суми під заставу цінних речей, утримували бідних, учнів. Братчики брали участь у похованні померлих, оплачували службу Божу за їх душі. Крім членських внесків, до фондів братств надходили кошти й у вигляді прибутків від господарсько-торгової діяльності, добровільних пожертвувань, заповітів, дарунків і вкладів братчиків, а також пожертвування української знаті. Братства поширювали свою діяльність і на школи, які відрізнялися від інших своєю демократичністю – тут мали можливість навчатися діти батьків різних майнових станів, у т. ч. сироти. На братські кошти утримувалися й опікувалися бідні діти.

6. Формування державної системи захисту в Україні (кін. XVI – XVII ст.).

З другої половини XIV ст. відбувається об'єднання земель навколо монастирів, які перетворювалися на самостійні феодальні вотчини. Якщо до XIV ст. переважаючими були ктиторські монастирі (з грец. ктитор – засновник, покровитель), які засновувалися князями та єпископами, то надалі перевагу отримують монастирі-вотчини. Це пояснюється тим, що ктиторські монастирі знаходилися, як правило, у містах, а монастирі-вотчини – за межами міст, і активно скуповували землі, стаючи великими землевласниками. Тим самим монастирі, будучи суб'єктами допомоги та підтримки, набували економічної потужності і соціальної ваги, тих рис, якими раніше володіли князі.

У цей же час вдовам було дозволено доживати віку в монастирях із гарантованим забезпеченням. Частою практикою було будівництво монастирів на кошти заможних жінок або їхніх чоловіків, щоб провести у них решту життя. Постриг у черниці став поширеним явищем серед жінок усіх суспільних станів. Проте більш активно йшов процес розвитку монастирів-вотчин.

Селяни приєднувалися до монастирських маєтків, бо тут вони мали значно кращі умови життєдіяльності – звільнялися від податків, від юрисдикції місцевої влади, від свавілля княжих чиновників. Крім цього, на старості вони отримували у монастирі притулок зі статусом ченця, або «більця» (особа, не посвячена у ченці, але яка проживає у межах монастиря). Це було своєрідним страховим полісом, проте для його отримання потрібно було зробити певний внесок у монастирську скарбницю. Такий масовий наплив робочої сили сприяв процвітанню монастирів. Поступово монастирі-вотчини вводили обов'язковий внесок (дар) при вступі до монастиря у вигляді натуральних продуктів, власності, грошових внесків.

При монастирях надавався притулок і допомога старим людям, сиротам, потерпілим від пожеж чи стихійних лих.

На селі основну роль у наданні соціальної допомоги грала громада, несучи відповідальність за своїх членів, особливо за убогих, жебраків, волоцюг. Нужденним односельцям допомагали продуктами харчування, а постраждалим від пожеж, стихійного лиха та ін. надавали одяг, харчі, насіння та будівельні матеріали. Так, указом 1560 р. було відстрочено виплати боргів потерпілим від пожеж на 5 років. На помісному соборі православної церкви (Стоглавий собор, 1551 р.) було наголошено на поширенні злидарювання при практично повній відсутності відповідних заходів опіки зі сторони церкви і держави. На цьому ж соборі було піднято питання стосовно опіки над полоненими. Проте рішення про їх викуп починає реалізовуватися повною мірою лише тоді, коли з'являється Полоняничний приказ (різновид міністерства) у 1668 р. Прикази стають провідною формою допомоги і захисту, а також контролю за церковним життям.

Концептуальна парадигма допомоги та взаємодопомоги в Московії з кін. XVI – XVII ст. суттєво змінюється. Для неї характерні три основні форми соціальної допомоги:

1. монастирська система допомоги;
2. державна система захисту;
3. перші світські прояви благодійності.

Проте перші заходи (запровадження Аптекарського приказу, Приказу побудови богаділень) все ще пов'язувалися із благодійною діяльністю царя та його оточення, а не рішенням про перехід до системної суспільної опіки.

У зв'язку з тим, що монастирі-вотчини не розв'язували проблему жебрацтва, державна влада офіційно легалізувала інститут жебрацтва, яке перетворюється у певний спосіб життєдіяльності. Для порівняння, у Західній Європі в цей час з'явилася низка законів, що навпаки, забороняли жебрацтво.

Система державного контролю і підтримки здійснюється у різних напрямках, у тому числі і шляхом регулювання цін на хліб у період масового голоду. Передбачалися каральні заходи стосовно осіб, що укривали хліб або підвищували ціни проти встановлених.

У 1603 р. виходить указ, що дозволив відпускати на волю під час голоду «робітні сім'ї» (кріпаків) на прокорм без оформлення відпуску назавжди. Соборний звід законів 1649 р. дозволяв оформляти грошовий борг у рахунок майбутнього відпрацювання, відстрочку збіднілим від одного до трьох років. Таким чином формується кредитна система, яка давала змогу в період масового голоду фізично та економічно виживати тим, хто працює.

Характерним є Указ 1662 р., у якому йдеться про годування службовців і убогих у неврожайні роки. В Указі 1663 р. наказувалося боярам обов'язково годувати холопів (селян, слуг), а у разі невиконання Указу передбачалося надавати їм волю.

Відбулася зміна і у підходах до допомоги вдовам і дітям. Скарбниця (казна) бере на себе опікування тими вдовами і дітьми, чиї чоловіки чи батьки загинули на державній службі. Це «пенсійне» право виражалося у формі роздавання «земель на прожиток».

7. Вплив російських реформ 60-70-х рр. XIX ст. на розвиток державної і суспільної опіки.

Після офіційного скасування кріпацтва (1861 р.) в Росії відбувається реорганізація адміністративної системи і державного управління. У зв'язку з цим змінюється й управління соціальним захистом населення. Функції нагляду за суспільною опікою залишаються за Міністерством внутрішніх справ, хоч у більшості губерній його здійснювали земські та міські установи, що стали правонаступниками приказів суспільної опіки на місцях.

Земства (земські установи) – це виборні органи місцевого самоуправління (земські зібрання, земські управи) в Росії, введені земською реформою 1864 р. Земства започаткували й важливу роботу з профілактики зубожіння. З цією метою було створено позичково-благодійницькі фонди та емеритальні (пенсійні) каси.

Згідно з Лікарським статутом (1857 р.), суспільна опіка поширювалася на породіль, тимчасово безпритульних неповнолітніх, осіб, покусаних скаженими тваринами, алкоголіків. Хоча така опіка не мала системного характеру, але виявляла сталі тенденції у опіці незаконнонародженими та підкинутими дітьми. У багатьох губерніях опіку над такими дітьми здійснювали земські лікарі, вчителі, священики та поліція.

На кінець XIX ст. державна фінансова підтримка закладів опіки вперше набуває систематичного і регулярного характеру. Виявляються нові категорії непрацездатних осіб суспільної опіки: незаконнонароджені немовлята і підкидьки, особи, що потребують загального і амбулаторного лікування, прокажені, хронічні хворі, божевільні, безробітні, сім'ї солдатів, призваних на дійсну службу.

Для вирішення проблеми бездоглядності дітей, що мали батьків, які через необхідність працювати та інші обставини змушені залишати їх вдома самих, з'явилися такі форми опіки,

як «денні сховища» та ясла. Для дітей шкільного віку відкривалися ремісничі класи, для дітей-правопорушників – хліборобські колонії та ремісничо-виправні притулки.

Російська імперія (включаючи Україну) кін. XVIII – XIX ст. була країною з переважанням сільського господарства, а тому **сільська та волосна опіка** відігравали у суспільній опіці суттєву роль. Проте способи допомоги носили досить архаїчний характер: старими, каліками, тими, хто не міг працювати, мали опікуватися родичі, а якщо їх не було, – селянська громада. У сільській опіці переважав такий вид допомоги, як почергове годування нужденних по хатах. Дещо краще була організована опіка над дітьми: створювалися ясла, де діти могли перебувати, поки батьки працювали. Таким закладам надавалася допомога і окремими благодійниками, і громадою у вигляді харчів, дров, транспортних послуг, інколи виділялися певні грошові суми.

Міська система допомоги. Напрямками надання допомоги нужденним у містах були: правова та медична допомога; відкриття санаторіїв; відкриття бюро пошуків роботи; трудова допомога (організація робіт, артілей, майстерень, забезпечення необхідним інструментом); сприяння фаховому навчанню; відкриття бібліотек, проведення читань; відкриття опікунських крамниць і товариств; звільнення нужденних від різних грошових платежів і витрат (за навчання, за лікування у лікарнях тощо); сприяння і допомога організаціям, задіяним у цій сфері; збирання та аналіз статистичних даних і спеціальні дослідження з метою поліпшення організації боротьби з бідністю; спостереження, вивчення і піклування про поліпшення санітарних умов.

Парафіяльна благодійність здійснювалася у таких основних формах: матеріальна допомога, медична допомога, допомога в освітній діяльності. Матеріальна допомога включала в себе роздавання одягу, харчів, а також внески за навчання, за утримання в богадільнях, плату за житло, надання дешевих обідів. Медична допомога полягала в оплаті послуг лікарів і безкоштовному наданні ліків хворим. Доволі значне місце в народній освіті належало церковно-парафіяльним школам, які частково фінансувалися з парафіяльних доходів, але більша частина коштів надходила від Синоду.

Наприкінці XIX ст. система державно-суспільної опіки включала близько 15 тисяч благодійних установ, товариств і закладів. До початку XX ст. відносять і становлення пенсійного забезпечення як одного з видів соціального страхування.

У 1917 р. в складі Тимчасового уряду Росії було створено Міністерство державної опіки. Особлива нарада при Міністерстві виділила такі основні напрямки поточної роботи: тимчасове законодавство суспільної опіки; спеціальний податок на опіку; місцеві органи самоврядування; організація особливого відомства, яке б взяло на себе функції ліквідованих відомств імператриць. Особлива нарада визначила й об’єкти обов’язкової опіки: особи, що знаходяться у стані крайнього зубожіння і неспроможні власними силами, за допомогою родичів або з інших джерел підтримувати своє існування (діти осіб, що перебувають у безпомічному стані; каліки і старі, непрацездатні; хронічні хворі). Проте новий державний орган управління не встиг здійснити суттєві перетворення і виробити нові підходи до суспільної опіки, оскільки проіснував усього кілька місяців до жовтневого перевороту 1917 р.

Література

1. Васильєв В.В. Запорізькі козаки як благодійники. URL : http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/30008/1/16_130-134.pdf (дата звеременення 15.05.2023)

2. Глазунов С. В. Нариси з історії соціальної роботи [Текст]: навч. вид. / С. В. Глазунов Д. : РВВ ДНУ, 2015. 116 с.

3. Грушевський М. Київське братство і братство Луцьке, їх засоби, завдання і методи. І*сторія української літератури*. К., 1995. Т. 6. С. 125-142 . URL : http://litopys.org.ua/hrushukr/hrush6071.htm (дата звернення 19.04.2021 р.)

4. Історія соціальної роботи [Текст] : навч. метод. посіб. для студентів спец. «Соціальна робота» / В. В. Тихолоз. Черкаси : ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2014. 407 с.
5. Поліщук В. А. Історія соціальної педагогіки та соціальної роботи : курс лекцій / В. А. Поліщук, О. І. Янкович. Тернопіль : ТДПУ, 2009. 256 с.
6. Рощина Л.О. Благодійна діяльність українських братств. *Наука. Релігія. Суспільство.* 2009. № 1. С. 38-42. URL : http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/29604/07-Roshchina.pdf?sequence=1 (дата звернення 19.04.2021 р.)
7. Фурман А.В., Підгурська М.В. Історія соціальної роботи: [навчальний посібник] / Анатолій Васильович Фурман, Марія Василівна Підгурська Тернопіль: ТНЕУ, 2014. 174 с.

Тема 5. Становлення і розвиток професійної соціальної роботи за кордоном (кінець XIX – 20–40 рр. XX ст.)

1. Передумови виникнення та формування соціально-економічних основ соціальної допомоги. Зародження соціального страхування і «карцерна» система державної і суспільної опіки.
2. Відтворення «відкритої» системи благодійності у у кін. XIX ст. Принципи державно-громадської моделі соціальної допомоги.
3. Історія становлення та розвитку соціальної роботи. Дж. Адамс, М.Річмонд та А.Саломон як основоположниці соціальної роботи.
4. Розвиток соціальної роботи як фахової діяльності.

1. Передумови виникнення, формування соціально-економічних основ соціальної допомоги

З XVII ст. на фоні розвитку продуктивних сил суспільства, подальшого поділу праці, формування відповідних суспільних відносин відбувається істотне зміцнення державної влади. Держава поступово формує світську систему підтримки нужденних, має відповідну нормативно-правову, організаційно-адміністративну і економічну основу.

У XVII ст. після того, як перепис і контроль над нужденними не принесли очікуваних результатів, у більшості країн Європи поширюються соціальні установи т.зв. «закритого» типу, у яких виховання і корекція поведінки здійснювалися через релігію, регламентоване життя і працю. По всій Європі створюються робітні будинки, шпиталі, де клієнти утримуються поза їх бажанням. Почала застосовуватися і депортація на інші континенти – в колонії (так, Британія масово стала висилати своїх ув'язнених до Австралії). Тому XVII ст. з огляду на форми і методи соціальної допомоги можна назвати століттям «великого ув'язнення».

Церква, як домінуючий до цього часу соціальний інститут, втрачає свої позиції через процеси секуляризації. Це тягне за собою зміщення акцентів у розумінні благодійності: від конфесійної до світської, під контролем держави.

В основу нової моделі соціальної допомоги були покладені ліберальна ідеологія та раціоналізм як філософська та світоглядна орієнтація Нового часу. На перший план у вирішенні питань соціальної допомоги висувається підхід, заснований на раціональних засадах користі, економічної вигоди, пріоритету інтересів держави. Держава не обмежується лише створенням нормативно-правової бази відносин соціальної підтримки, законодавчим контролем над суспільними інститутами допомоги нужденним, а й створює відповідні інститути влади, інфраструктуру державної соціальної допомоги, удосконалює механізми перерозподілу національного багатства, зміцнює економічні основи державної підтримки.

Дана модель соціальної допомоги починає діяти з XVIII ст. Наприкінці XIX ст.

починається модернізація соціальної допомоги, з'являється соціальне страхування як принципово новий механізм соціальної політики. Із цього періоду соціальна допомога концентрується на увазі до непрацездатного населення, малозабезпечених громадян, які перебувають у важкій життєвій ситуації, не охоплені системою обов'язкового соціального страхування, мають загрози бідності. Соціальна допомога протидіє ризикам, які мають випадковий, індивідуальний характер.

Поява нового соціального інституту соціального страхування, що діє паралельно з інститутом соціальної допомоги, дозволяє говорити про виникнення системи соціального захисту суспільства як універсального фактора протидії усього комплексу існуючих у суспільстві ризиків соціального положення.

У середині XIX ст. замість системи ізоляції у сфері суспільної опіки нужденними створюється так звана «карцерна» система, яка надавала своїм клієнтам щось подібне до свободи вибору, але, разом з тим, запозичувала і засади тюремного ув'язнення. Створення «карцерної» системи було розпочато у Франції, Великобританії та Німеччині. Невід'ємними її частинами були благодійні товариства і поліція, які з'єднували її проміжні елементи (притулки, богадільні, лікарні, школи, виправні колонії тощо).

Новим типом благодійних закладів у рамках «карцерної» системи стали заклади для малих дітей – ясла та дитячі садки, які створювалися в першу чергу для найбіднішого населення. Вперше ясла були створені у сер. 1840-х років у Франції з метою замінити дитині матір і уберегти від шкідливих умов життя серед злиднів. Вони забезпечували догляд за дітьми, щоб діти не були залишені напризволяще. Пізніше такі заклади отримали назву дитячих садків і відкривалися у країнах Європи та у США завдяки діяльності німецького педагога Ф.Фрьобеля. В основі його методики лежала ідея «освітньої» праці, метою якої була підготовка дітей робітників до майбутньої діяльності в поєднанні з дотриманням суворої дисципліни.

У другій половині XIX ст. поширення набувають школи для дітей з відхиленнями у фізичному розвитку, хоча з'явилися вони у Європі в другій половині XVIII ст. У середині 80-х років XIX ст. у Західній Європі було понад 120 закладів для дітей із слабким зором, у США - 23 школи. У першій половині XIX ст. з'явилися методики навчання сліпих письму, найбільше поширення з яких отримала методика Луї Брайля. Для глухонімих дітей у цей період функціонувало вже близько 200 навчальних закладів у Західній Європ та до 30 — у США. Для розумово відсталих дітей особливі заклади з'являються в першій половині XIX ст. – 1841 р. в Абендбергу (Швейцарія) і 1842 р. при Берлінському інституті глухонімих.

Характерним для XIX ст. було пожвавлення і приватної та суспільної благодійності, заснованої на засадах індивідуальної підтримки і надання адресної допомоги. У німецькому місті Еберфельд у 1852 р. була впроваджена нова система допомоги, основною ознакою якої було надання допомоги лише тим особам, які не могли самі забезпечити собі достатні засоби для життя. Місто було поділене на 31 округи, в яких працювали 434 опікуни, і кожен з них мав 5-6 підопічних. Особи, що потрапили в списки нужденних, ділилися на дві категорії: спроможні працювати і непрацездатні. Перші отримували одноразову допомогу для працевлаштування; другі – постійну щомісячну допомогу. Аналогічні системи допомоги пізніше було впроваджено і в інших німецьких містах (Бремені, Мюнхені, Любеку).

2. Відтворення «відкритої» системи благодійносту у кін. XIX ст. Принципи державно-громадської моделі соціальної допомоги

Характерним для XIX ст. було пожвавлення і приватної та суспільної благодійності, заснованої на засадах індивідуальної підтримки і надання адресної допомоги. Наприкінці XIX ст. відбувається відтворення «відкритої» системи благодійності, що припускала надання допомоги нужденним вдома без з'ясування причин зубожіння. У Великій Британії в 1890-х роках нею було охоплено близько 220 тис. осіб.

У Великій Британії з ініціативи ліберальної партії, що знаходилася при владі на поч. XX ст., у 1908-1910 рр. було проведено широкі соціальні реформи: прийнято закон про 8-годинний робочий день у вугільній промисловості, низку законів щодо пом'якшення суперечностей між робітниками та підприємцями – закон про створення бірж праці, закон про страхування від безробіття, запровадження пенсій для старих, страхування на випадок хвороби, інвалідності у зв'язку з каліцтвом на виробництві.

Отже, система державної соціальної допомоги на кінець XIX ст. в Європі і США включала два основні елементи: більш-менш розвинене соціальне законодавство, а також відповідні органи та заклади, які провадили соціальну політику держави. Сама наявність цих елементів підтверджувала факт визнання суспільної допомоги як обов'язок суспільства і держави. Разом з тим, ставало все більш очевидним, що традиційні чиновники не спроможні ефективно виконувати цей обов'язок через відсутність спеціальної підготовки. Не могли цього здійснювати й члени благодійних організацій, які, крім відсутності спеціальних знань, не мали офіційного статусу, який би дозволяв їм виступати від імені держави. Саме тому в США вже наприкінці XIX ст. члени благодійних організацій, так звані «дружні візитери», у більшості були замінені на оплачуваних службовців.

До принципів державно-громадської моделі соціальної допомоги відносять:

- **поєднання владних і громадських (недержавних) основ.** Діючи спільно, влада і громадські структури поступово визначають напрямки соціальної допомоги. Так, влада бере відповідальність за обов'язкову допомогу у мінімальних розмірах для обмеженої частини об'єктивно нужденних громадян. Громадські інститути реалізують допомогу необов'язкову, яка не регламентована і діє там, де державна допомога недостатня або відсутня зовсім. Владні та громадські зусилля у сфері соціальної допомоги доповнюють один одного.

- **світськість.** Якщо соціальна допомога феодального періоду за своєю природою була релігійною і церковною, то у XVIII-XIX ст. на перший план виходять світські засади благодійності, що значним чином дозволяє розширити межі допомоги потребуючим.

- **національна солідарність і соціальна справедливість.** Принцип національної солідарності відображає відносини спільної відповідальності членів суспільства, єдності дій. В аспекті соціальної допомоги – відповідальності за співгромадян, які об'єктивно потребують допомоги суспільства.

- **принцип субсидіарності** був висунутий в середині XIX ст. німецьким вченим-богословом, єпископом В. фон Кеттелером. Субсидіарність передбачає надання переваги при фінансуванні заходів соціальної політики громадським ініціативам та самоврядним інститутам перед державними структурами, що відповідає інтересам індивіда, держави і суспільства. Цей принцип передбачає законодавче регулювання взаємодії державних і недержавних структур у соціальній сфері та підтримку останніх.

- **багатосуб'єктність та поліформізм основ.** Демократичне суспільство багатосуб'єктне. Різні верстви висловлюють і відстоюють свої життєві інтереси через суб'єкти-інститути суспільства, в тому числі інститути соціальної допомоги. Багатосуб'єктність обумовлює різноманіття організаційно-правових форм, форм власності, підходів і принципів інститутів-суб'єктів соціальної допомоги, що формують загальну картину відносин підтримки в суспільстві.

- **орієнтованість на соціальні ризики.** Період раннього капіталізму продемонстрував безпорадність індивіда в протистоянні соціальним ризикам. Стало зрозуміло, що і заходи протидії даними ризиками також повинні бути соціальними, організованими всім суспільством.

- **бідноцентризм.** Бідність сприймається суспільством як стан, що об'єктивно потребує уваги, і головне, є підставою втручання в життя індивіда. Боротьба з бідністю, а потім і запобігання бідності стають актуальними завданнями держави і громадських інститутів.

- **децентралізованість.** У розглянутий нами історичний період модель державно-

громадської соціальної допомоги у більшості країн світу відрізнялася децентралізованістю. Відносини підтримки локалізуються територіально, формуються на рівні місцевого самоврядування, громади з сильними сусідські-родинними зв'язками і традиціями взаємодопомоги. Проте недоліком є великий ступінь залежності від рівня соціально-економічного розвитку території.

- гарантованість. Державна (владна) соціальна допомога має в своїй основі нормативно-правову базу, а тому є обов'язковою, її можна вимагати. Соціальні зобов'язання влади забезпечуються усіма її інститутами, організаційною структурою та фінансово-економічними основами.

- пріоритетність активних форм допомоги. Соціальна допомога своїми формами повинна стимулювати індивіда до виходу з важкої життєвої ситуації і носити активний характер («навчити користуватися вудкою, а не давати рибу»). Тому різко зростає актуальність усіх форм трудової допомоги. Допомога в економічному аспекті повинна бути менш привабливою, ніж мінімальний заробіток, інакше вона буде провокувати утриманство.

- державна (владна) допомога апріорі мінімальна. До XX ст. у європейських державах мінімальний розмір оплати праці був приблизно рівний прожитковому мінімуму. Надавати соціальну допомогу в розмірі мінімальної оплати праці не можна, так як це буде стимулювати утриманство, знизить мотивацію до праці, тому розмір допомоги завжди нижче прожиткового мінімуму. Соціальна допомога не призначена для сталого задоволення навіть мінімальних потреб, її розміри орієнтовані на додаткову підтримку індивіда суспільством.

3. Історія становлення та розвитку соціальної роботи. Дж. Адамс, М.Річмонд та А.Саломон як основоположниці соціальної роботи

Соціальна робота своїми витоками сягає кінця XIX – поч. XX ст. її основоположниками є **Джейн Адамс** (1860-1935,США), **Мері Річмонд** (1861-1428, США) та **Аліса Саломон** (1872-1948, Німеччина) – представники напряму «від практики до теорії».

Джейн Адамс, починаючи з 1889 р. допомагала переселенцям, які опинилися в Америці без знання мови, без житла та роботи. Джейн Аддамс вирішила добровільно жити з найбіднішими американцями, щоб зрозуміти їх біду. Вона заснувала в Чикаго Hull House – величезне агентство соціальних служб, благодійний громадський цент, який надавав допомогу понад 2000 людям на тиждень. При ньому працювали дитячі ясла, бібліотека, гімнастичний зал, палітурна майстерня, комунальна кухня, художня студія, музей праці, пансіон для молодих робітниць та ін. Метою центру було не тільки забезпечення нужденних громадян матеріальними благами, але і в наданні їм можливості отримати безкоштовну освіту, а в подальшому працевлаштуватися. Показово, що вихованці Халл-хаусу часто залишалися в ньому як консультанти, показуючи на власному прикладі, що людина може змінити своє життя у кращу сторону.

Її висновки щодо наслідків війни для соціального прогресу також призвели її стати світовим захисником миру, і Дж.Аддамс була нагороджена Нобелівською премією миру в 1931 р.

Мері Річмонд розробила та науково обґрунтувала методи соціальної роботи, а в 1899 році написала свою першу книгу «Дружній візит до бідняків: керівництво для працюючих у благодійних організаціях». У своїй наступній книзі – «Соціальні діагнози» (1917 р.) – вже докладно представила власний метод соціальної роботи. Згодом він отримав назву соціальної індивідуальної психотерапії. Приблизно в ті ж роки у США були організовані перші школи з підготовки професійних соціальних працівників, де ця книга стала провідним підручником. Найважливішим у соціальній роботі М. Річмонд вважала провести оцінку, поставити соціальний діагноз та взяти його за основу при виборі методу допомоги.

Соціальні заходи М. Річмонд розподіляла на дві взаємодоповнюючі категорії: опосередкований та безпосередній методи лікування. Непрямий (опосередкований) метод

включав можливості впливу на життєву ситуацію клієнта у сприятливому для нього напрямі.

Безпосередній метод, на думку М. Річмонд, полягав у впливові «розуму на розум», тобто це були пропозиції, поради, умовляння, а також раціональні дискусії з метою залучення клієнта до розробки та прийняття рішення. Для такого впливу важливим було встановлення довірливих стосунків між соціальним працівником і клієнтом.

Активістка соціальної роботи в Німеччині, **Аліса Саломон,** не погодилася з досить поширеним серед працівників, які надавали допомогу потребуючим, підходом, за яким соціальні проблеми спричинені слабостями окремих людей. Вона наголошувала на важливості «емоційної включеності» соціального працівника в процес надання допомоги. На переконання А.Саломон, лише жінки здатні створити культуру турботи про людину і вважала, що соціальна робота не повинна зодитися тільки до розгляду матеріальних питань.

4. Виникнення та розвиток соціальної роботи як фахової діяльності

Перших професійних медичних соціальних працівників в Англії називали лікарняними помічниками, або «леді-алмонери», оскільки вони працювали в медичних закладах. У 1895 році Мері Стюарт стала першою жінкою-алмонером у Великобританії (лише в 1960-х роках професію офіційно перейменовано на «медичну соціальну роботу»).

Ще в кін. XIX ст. почали формуватися освітні програми для навчання соціальній роботі. Колумбійський університет у співпраці Нью-Йоркським коледжем наук розробив перший курс навчання соціальної роботи. У 1904 р. Коледж Сіммонса в Бостоні співпрацював з Гарвардським університетом для створення Бостонської школи соціальних працівників. Сіммонс був першим коледжем, який проводив навчання для клінічних соціальних працівників.

До 1908 року у Чиказькій школі громадянських наук та філантропії (сьогодні це Школа адміністративного управління соціальних служб Чиказького університету), пропонувалася повна програма навчання соціальній роботі.

У 1915 р. на Національній конференції благодійних організацій і виправних закладів доктор Абрахам Флекснер стверджував, що соціальна робота не може вважатися справжньою професією в роботі через відсутність конкретності, спеціалізованих навичок та знань.

На початку XX ст. офіційні навчальні програми із соціальної роботи поширились у великих містах. До 1919 року до Асоціації навчальних шкіл професійної соціальної роботи було 17 шкіл соціальної роботи, перш ніж вона стала Радою з питань соціальної роботи.

Червоний Хрест та армія долучили соціальних працівників застосовувати навички роботи для лікування солдатів від контузій та шокових станів під час Першої світової війни (1914-1928). Це стало першим випадком, коли соціальних працівників закликали вирішити соціальні проблеми, які не обмежувались бідністю.

Серед піонерів соціальної роботи – соціолог та адвокат прав робітників Френсіс Перкінс. Будучи міністром праці за президенства Ф.Д. Рузвельта, Перкінс сприяв розробці законодавства про новий курс у 1940-х роках.

У. М. Янг-молодший був одним із перших американських розробників громадянських прав. Його відданість соціальній справедливості залучила його до соціальної роботи, і він став президентом Національної асоціації соціальних працівників (NASW) наприкінці 1960-х. Експерт з питань американських расових відносин, Янг був ключовим натхненником для боротьби президента Джонсона з бідністю.

Серед інших впливових соціальних працівників раннього періоду розвитку соціальної роботи – Дороті Хайт (активістка за громадянські права та права жінок); Жанетт Ранкін (перша жінка, обрана до Конгресу США, пацифістка); Гаррі Хопкінс (Адміністрація прогресу робіт); та Едвард Томас Дівайн (економіст, адвокат житлової реформи).

Професійного статусу соціальна робота набула до 30-х рр. ХХ ст., проте до цього часу соціальні працівники працювали у лікарнях, державних школах, установах соціальної допомоги дітям, сімейних агентствах та поселеннях.

Література

1. Глазунов С. В. Нариси з історії соціальної роботи [Текст]: навч. вид. / С. В. Глазунов Д. : РВВ ДНУ, 2015. 116 с.

2. Історія соціальної роботи [Текст] : навч.-метод. посіб. для студентів спец. «Соціальна робота» / В. В. Тихолоз. Черкаси : ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2014. 407 с.

3. Фурман А.В., Підгурська М.В. Історія соціальної роботи: [навчальний посібник] / Анатолій Васильович Фурман, Марія Василівна Підгурська Тернопіль: ТНЕУ, 2014. 174 с.

Тема 6. Система вітчизняного соціального забезпечення після 1917 р. – до сер. ХХ ст.

1. **Перші кроки у формуванні системи соціального забезпечення у колишньому СРСР. Соціальна політика стосовно селянства у 20-30-х рр. ХХ ст.**
2. **Характеристика системи соціального забезпечення у часи Другої світової війни та у повоєнний період.**
3. **Зміни в системі соціального забезпечення з ІІ пол. ХХ ст. – до 90-х рр. ХХ ст. Головні переваги та недоліки інституціалізації соціальної роботи в СРСР.**

1. Перші кроки у формуванні системи соціального забезпечення у колишньому СРСР.

Після Жовтневого перевороту у новій державі, створеній російськими більшовиками, досить швидко відбулось ототожнення суспільства і держави, що практично позбавило країну громадянського суспільства. Внаслідок цього у системі допомоги і захисту починає домінувати держава. Громадські організації існували лише номінально, не маючи реального впливу на надання допомоги. Такий підхід призвів до того, що суспільна опіка на практиці звелася лише до соціального забезпечення. Відбулося різне звуження парадигми допомоги, оскільки багато видів допомоги, які виникли у попередні періоди, були знівельовані чи втрачені.

Більшовицька партія проголосила відмову від благодійності, вважаючи її застарілою, і проголосила про перехід до комуністичного забезпечення, де кожен нужденний (інвалід, непрацездатний) може бути впевнений у державній допомозі. Таким чином, держава стала основним і практично єдиним суб’єктом допомоги, оскільки церква була усунута від надання соціальної допомоги, як це було до перевороту.

Результатом нової соціальної політики більшовицької влади стало створення нових структур: спочатку Міністерства, а згодом Народного комісаріату державної опіки (НКДО). 19 листопада 1917 р. скасовано благодійні установи і товариства допомоги інвалідам, а до кінця січня 1918 р. було знищено всю попередню систему опіки.

Замість скасованих відомств у НКДО були утворені відділи, які мали вирішувати питання соціальної допомоги певним категоріям потребуючих: відділ із охорони материнства та дитинства, відділ опіки неповнолітніх та ін. Рішенням НКДО відділи соціальної підтримки утворюються і в інших державних установах та організаціях.

У квітні 1918 р. утворено Наркомат соціального забезпечення (НКСЗ). Згідно з положенням про соціальне забезпечення трудящих, право на отримання допомоги з боку держави мали лише особи, джерелами існування яких є власна праця, без експлуатації чужої. Нове законодавство встановлювало основні види соціального забезпечення, на які могло розраховувати трудове населення: медична допомога, видача допомоги і пенсій (у зв’язку зі

старістю, втратою працездатності, вагітністю, народженням дітей).

Одним із важливих напрямків діяльності державних органів соціального забезпечення у 20-ті рр.. ХХ ст. була боротьба із дитячою безпритульністю, масштаби якої надзвичайно зросли в части громадянської війни та після неї. Проблема безпритульних дітей вирішувалась через відкриття дитячих будинків, трудових комун, виховних колоній.

У 30-ті рр. ХХ ст. основним завданням соціального забезпечення були проголошені: робота із працевлаштування і навчання інвалідів; забезпечення сімей червоноармійців, забезпечення пенсіями інвалідів війни, сімей, члени яких загинули на війні, непрацездатних; організація кас взаємодопомоги у колгоспах; надання допомоги сліпим і глухим; сприяння кооперативам інвалідів.

У 1937 році нове положення про Народний комісаріат соціального забезпечення призначило державне забезпечення інвалідів праці та інших категорій; організацію матеріально-побутового, культурного, лікувально-оздоровчого та санаторно-курортного обслуговування; керівництво діяльністю установ соціального забезпечення, роботою лікарсько-трудової експертизи (ЛТЕК), підготовкою кадрів працівників соціального забезпечення; затвердження законів із соціального забезпечення. Під контролем НКЗС у цей період перебувала Рада кооперації інвалідів, Союз кас взаємного страхування та взаємодопомоги кооперації інвалідів, Товариство сліпих, Товариство глухонімих.

Соціальна політика стосовно селянства у 20-30-х рр. ХХ ст.

З 1921 р. по селах почали утворюватися селянські комітети громадської взаємодопомоги, на які покладалися функції самозабезпечення і патронажу нужденних. Головними формами їх діяльності були: надання індивідуальної допомоги червоноармійцям, інвалідам (грошова допомога, позички, трудова допомога); соціальна взаємодопомога (громадська оранка, запасні склади, підтримка шкіл і лікарень, хат-читалень, будинків для інвалідів); правова допомога (захист інтересів малозабезпечених при стягуванні податків, наділенні лугами, лісом). Комітети також мали стежити за тим, щоб землі червоноармійців, інвалідів, сиріт і бідноти були оброблені.

На відміну від попередніх форм селянської допомоги і взаємодопомоги, тепер вони стають обов’язковою повинністю. Іншими словами, держава допомагала певним групам селян за рахунок коштів інших груп, сама нічого не вкладаючи, хоч податки на селян були на той час головним джерелом наповнення державного бюджету. Традиційні селянські «помочі» набували класової спрямованості та організованого характеру. Справа організації селянських комітетів взаємодопомоги набула всесоюзного масштабу. До труднощів комітетів можна віднести відсутність необхідних коштів, слабкий зв’язок із масами.

Проте навіть ці незначні за масштабами допомоги заходи були спрямовані не на усе селянство, а тільки на ту його частину, яка виявляла лояльність до радянської влади. Переважна більшість середнього і заможного селянства, яка противилася примусовій колективізації, була звинувачена у куркульстві, підриві основ радянської влади і піддана репресіям. Недалекоглядність і жорстокість політики радянської влади щодо селянства призвела до масових голодоморів 1921-1922 рр., 1932-1933 рр. та 1946-1947 рр.

Складне становище селянства у Радянському Союзі зберігалося до 60-х рр. ХХ ст. Так, показовим фактом є той, що лише у 1974 р. право мати паспорт поширилося на всіх без винятку колгоспників. Раніше його мали тільки працівники радгоспів, а дітям колгоспників, які мали намір вступати до вишів, паспорти видавали неохоче.

2. Характеристика системи соціального забезпечення у часи Другої світової війни та у повоєнний період.

З початком другої світової війни усе життя й діяльність багатомільйонного населення було переведено на її засади. Екстремальна ситуація вимагала екстраординарних заходів. Це торкалося як евакуації, так і мобілізації робочої сили і розподілу матеріальних ресурсів, в

тому числі продовольчих. У тилові райони країни евакуювалися промислові підприємства, кваліфіковані спеціалісти, діячі науки і культури, Всього у міста і села російської федерації, Казахстану, республік Середньої Азії було переселено 3,5 млн. українського населення.

Таким чином, здійснювалася величезна робота з переміщення і обслуговування евакуйованого цивільного населення. Евакуйовані і біженці потребували житла, харчування, працевлаштування, товарів повсякденного попиту, виплати допомог і пенсій.

Воєнні та політичні події спричинили появу значної кількості біженців. Уже в 1939-1940 рр. з Галичини до Польщі перейшло 20-30 тис. українських політичних біженців. Центром їх діяльності став Краків. Після окупації Польщі німцями для задоволення потреб українського народу у Генеральному губернаторстві, створеному на її території, виникли десятки комітетів самодопомоги, до складу яких входили переважно члени чи прихильники ОУН, що втекли з Галичини.

Навесні 1940 р. ці комітети утворили у Кракові координаційний орган під назвою **Український Центральний Комітет**, обравши його головою відомого географа Володимира Кубійовича.

Велике значення в цей період мала діяльність, розгорнута з допомогою **Червоного Хреста України**. Активісти Червоного Хреста брали безпосередню участь у наданні допомоги пораненим і хворим воїнам на полях битв, при їх транспортуванні в тил, в госпіталях, а також в наданні допомоги населенню, що постраждало від нальотів ворожої авіації та воєнних дій. У 1945 р. у Червоному хресті була організована **спеціальна служба розшуку**, яка займалась розшуком військовослужбовців та цивільних осіб, які пропали безвісти, пошуком інформації, яка б підтверджувала завдані їм збитки під час Другої світової війни (що дає право на отримання різного роду компенсацій).

З початком війни 1941-1945 рр. вийшла низка указів стосовно соціального забезпечення родин фронтовиків. У 1943 р. прийнято постанову Рад наркому СРСР «Про пільги для родин військовослужбовців, що загинули та пропали безвісти на фронтах Вітчизняної війни».

Ще один комплекс тогочасних проблем - соціальна допомога та соціальна реабілітація поранених. Восени 1941 р. були створені комітети допомоги з обслуговування хворих та поранених бійців Червоної Армії. У 1942 р. Державним комітетом оборони організовано будинки для інвалідів Великої Вітчизняної війни (пізніше перетворені в трудові інтернати).

Нових рис і масштабів набули у цей час і проблеми охорони дитинства та опікування сиротами. Завдання полягало і в евакуації вихованців дитячих будинків у глиб країни й у відкритті нових закладів.

Відновлення системи господарства, зруйнованої війною, вимагало величезних матеріальних та людських ресурсів, тому вже влітку 1945 р. були скасовані вихідні і відпустки. У 1946 р було здійснено підвищення заробітної плати малооплачуваним категоріям робітників і службовців. Засуха 1945-1946 рр. принесла масовий голод, в Україні хвиля голоду прокотилася у 1947-1948 рр.

Після закінчення війни змінилося ставлення людей до матеріального достатку. Після скасування карткової системи в 1947 р. виросли ціни на продукти і на деякі товари народного споживання. Реального зростання матеріального добробуту населення не відбулося: рівень цін все ще залишався досить високим в співвідношенні із заробітною платою; до того ж населення повинно було віддавати значну частину своєї зарплати державі для вимушеної покупки облігацій державної позики (це не стосувалося верхівки партійної влади, яка за традицією, започаткованою в 1930-х рр. отримувала т.зв. «пакети» - грошові виплати, які не проходили за розрядом заробітної плати).

Низький рівень споживання в другій половині 1940-х рр. пояснювався низькими заробітними платами, проживанням великої частини населення в сільській місцевості, де як і

раніше панувала оплата «трудоднями», відсутністю у основної маси населення окремого комфортного житла, нерозвиненістю державних соціальних програм. Водночас був здійснений перехід до отримання обов'язкової неповної середньої освіти, розширилися дитячі дошкільні установи, збільшилася кількість вищих навчальних закладів, були введені в дію нові санаторії і курорти, будинки відпочинку, лікарні. Ці заклади перебували в державному віданні, і перебування в них оплачувалося державою.

3. Зміни в системі соціального забезпечення з II пол. XX ст. – до 90-х рр. XX ст. Головні переваги та недоліки інституціалізації соціальної роботи в СРСР.

У 1949 р. НКСЗ перейменовано на Міністерство соціального забезпечення, а з кін. 50-х рр. XX ст. починається новий етап розвитку соціального забезпечення в СРСР. У 1956 р. Верховна Рада СРСР прийняла Закон про державні пенсії, за яким не тільки розширилося коло осіб, яким надається пенсія, а й у самостійну галузь виділено законодавство про соціальне забезпечення. Ним покладено початок загальному державному пенсійному забезпеченню працюючих, яке було завершене прийняттям 1964 р. Закону про пенсії та грошову допомогу членам колгоспів (раніше вони були позбавлені цього). Розмір пенсій по старості для більшості колгоспників був дуже далекий навіть від прожиткового мінімуму.

У 1961 р. змінилося положення про Міністерство соціального забезпечення, внаслідок чого його функції значно розширилися у порівнянні з положенням 1937 р. На Міністерство покладено виконання таких функцій: виплата пенсій; організація лікарсько-трудової експертизи; працевлаштування і фахове навчання інвалідів; матеріально-побутове обслуговування пенсіонерів, багатодітних і самотніх матерів; надання протезно-ортопедичної допомоги.

Найважливішою сферою діяльності соціального обслуговування населення було матеріальне забезпечення, яке здійснювалося у трьох основних напрямках: державне соціальне забезпечення, державне соціальне страхування, соціальне забезпечення колгоспників.

Незважаючи на те, що Конституцією СРСР були закріплені права на працю, на відпочинок і на соціальне забезпечення, їх практична реалізація була далека від заявленого.

Право на щорічну оплачувану відпустку та неможливість звільнення працівника адміністрацією без узгодження з профспілкою в той же час поєднувалося із низької заробітною платою у сфері виробництва, освіти та медицини.

Державне пенсійне забезпечення стосувалося лише міських жителів, а працівники колгоспів, отримуючи заробітну мізерну плату, отримували такі ж низькі пенсії.

Деклароване безкоштовне (через профспілку) санаторно-курортне лікування на практиці було недоступне звичайному працівнику.

В цілому для країни був характерний низький рівень життя всього населення спостерігалися суттєві розбіжності з рівнем соціального забезпечення міських та сільських жителів.

Характерною рисою було негласне виділення партійної та радянської номенклатури в окрему соціальну групу. Так, хоча безкоштовне медичне обслуговування поширювалося на усіх громадян СРСР, воно було далеко не однакової якості для усіх громадян. Найбільш якісні медичні послуги і засоби отримувала безкоштовно лише партійна верхівка та члени її родин, далі, в низхідному порядку, партійні та державні чиновники республіканського, обласного та районного (міського) рівнів. Крім цього, щороку вони отримували спецкошти на лікування (оздоровлення), а також безкоштовні путівки для себе і родини у найкращі санаторії СРСР.

Рядові ж громадяни безкоштовно отримували ліжкомісце в лікарні (де перебувало від 5 до 10 хворих у палаті), скромне харчування, недорогі вітчизняні ліки і стандартне лікування. Ліки кращої якості, як правило, імпортні, були недоступні для пересічної людини. Особливо низькою була якість медичних послуг для сільського населення (найнижчий

розряд).

У 1970-х роках декларувалися такі основні засади соціального забезпечення в СРСР: загальність соціального забезпечення; різноманітність видів обслуговування; забезпечення громадян різними видами соціальної допомоги за рахунок державних і громадських коштів. Головним напрямком діяльності Міністерства соціального забезпечення на початку 80-х років стало соціальне забезпечення непрацевлаштованого населення.

Таким чином, незважаючи на проголошені державні гарантії допомоги і підтримки соціально незахищеного населення, рівень соціальної допомоги у багатьох випадках залишався символічним. Такі категорії населення, як репресовані («вороги народу»), колишні члени визвольного руху (ОУН та УПА), дисиденти взагалі були позбавлені допомоги.

Література

1. Глазунов С. В. Нариси з історії соціальної роботи [Текст]: навч. вид. / С. В. Глазунов Д. : РВВ ДНУ, 2015. 116 с.

2. Історія соціальної роботи [Текст] : навч.-метод. посіб. для студентів спец. «Соціальна робота» / В. В. Тихолоз. Черкаси : ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2014. 407 с.

3. Фурман А.В., Підгурська М.В. Історія соціальної роботи: [навчальний посібник] / Анатолій Васильович Фурман, Марія Василівна Підгурська Тернопіль: ТНЕУ, 2014. 174 с.

Тема 7. Основні технологічні моделі соціальної політики та соціальної підтримки населення у сучасному світі

1. **Міжнародні правові акти та міжнародні організації у сфері соціальної роботи.**
2. **Специфіка моделей соціального захисту у європейських країнах.**
3. **Концепція «держави добробуту» у сучасному світі, її переваги та недоліки.**
4. **Основні сфери соціальної роботи у США.**
5. **Специфіка соціальної роботи у Китаї та Японії.**

1. Міжнародні правові акти та міжнародні організації у сфері соціальної роботи

До міжнародних актів, які мають універсальне значення для всіх держав у питаннях захисту прав людини, належить в першу чергу **Загальна декларація прав людини** (1948 р.), у якій вперше були сформульовані соціальні стандарти у сфері прав людини та визначено, що кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності та для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави (ст. 22 Декларації).

Ст. 25 визначає право кожної людини на належний життєвий рівень (їжу та одяг, житло, медичний догляд, необхідне соціальне обслуговування) для підтримання здоров'я і добробуту людини та її сім'ї. Ця ж стаття визначає і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдівства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від людини обставини.

Загальна декларація прав людини вперше закріпила право кожного на отримання соціальних послуг, незалежно від соціальних чи фізичних ознак.

Європейський кодекс соціального забезпечення (1964 р., підписаний Україною у 2016 р.). Даний документ є орієнтиром європейської моделі соціального забезпечення, яка базується на принципі соціальної справедливості.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р., ратифікований УРСР 1973 р.) наголошує на праві кожної людини користуватися своїми економічними, соціальними і культурними правами, так само, як і громадянськими та політичними правами.

У **Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права** (1966 р., ратифікований УРСР 1973 р.) ст. 9 визначено, що держави, які беруть участь у цьому Пакті, повинні визнавати право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування.

Цей пакт визнає право на працю (ст. 6), право кожного на справедливі і сприятливі умови праці, включаючи справедливу зарплату і однакову винагороду за працю однакової цінності без будь-якої різниці; безпечні умови праці; право на відпустку тощо (ст. 7). Ст. 10 закріплює гарантії для захисту від економічної і соціальної експлуатації дітей та підлітків і встановлення державами вікової межі, нижче якої заборонено використовувати платну дитячу працю під загрозою покарання.

Конвенція про права дитини (1989 р.) включає комплекс цивільних і соціально-економічних прав дитини. За кожною дитиною визнається право користуватись соціальним забезпеченням і право на рівень життя, який необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку. За неповноцінними дітьми визнається право на особливе піклування з боку держави з метою забезпечення їх повного і вільного доступу до послуг в галузі освіти, професійної підготовки, медичного обслуговування, відновлення здоров'я і в результаті – найповнішого включення такої дитини в соціальне життя.

Ст. 3 п.1 наголошує, що в усіх діях щодо дітей з боку державних чи недержавних установ першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

Європейська соціальна хартія (переглянута у 1996 р.) зобов'язує держави, які її підписали, підтримувати систему соціального забезпечення на такому рівні, як це передбачено Міжнародною конвенцією Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення. Хартія також передбачає обов'язок держав створити систему надання соціальних допомог у випадках, коли громадяни не мають достатніх засобів для існування. Передбачено також право інвалідів на реабілітацію, а також на працевлаштування, право сім'ї на отримання соціальних допомог.

У **Декларації тисячоліття Організації Об'єднаних Націй,** (2000 р.) проголошені цілі, які мали бути досягнуті до 2015 р.: ліквідація злиднів, забезпечення загальної початкової освіти, рівність чоловіків та жінок, скорочення дитячої смертності, покращення охорони материнства, боротьба з ВІЛ/СНІД та іншими хворобами, забезпечення екологічної сталості, розвиток глобального партнерства.

Хартія основних прав Європейського Союзу (2000 р.) серед інших прав людини виділила право на соціальне забезпечення та на охорону здоров'я.

Актуальним є й врахування у національному законодавстві стандартів такої міжнародної установи, як МОП – Міжнародна організація праці. Конвенції та рекомендації МОП мають досить велику історію і є універсальним джерелом соціальних стандартів соціального забезпечення. У них встановлюються:

1) загальні принципи побудови, управління і фінансування національної системи соціального захисту, її організаційно-правові форми;
2) види соціальних ризиків;
3) види соціальної допомоги, її розміри та умови призначення.

Серед Конвенцій МОП загальне спрямування мають:

Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення (1952 р., ратифікована Україною у 2016 р.) окреслює основні види соціальних ризиків і встановлює дев'ять відповідних їм основних напрямів соціального забезпечення: медичне обслуговування, допомога на випадок хвороби, допомога по безробіттю, по старості, допомога у зв'язку з

виробничою травмою, допомога багатодітним сім'ям, допомога у зв'язку з вагітністю та пологами, по інвалідності та в разі втрати годувальника.

У **Конвенції про рівноправність громадян країни та іноземців і осіб без громадянства у галузі соціального забезпечення** (1962 р.) дається перелік сфер соціального забезпечення, у яких слід дотримуватися принципу рівноправності: медична допомога; допомога у зв'язку з хворобою; допомога у зв'язку з вагітністю і пологами; допомога у зв'язку з інвалідністю; допомога у старості; допомога у зв'язку з втратою годувальника; допомога в разі трудового каліцтва та професійного захворювання; допомога у випадку безробіття; родинні допомоги. Цей перелік відтворює види соціального забезпечення, перелічені в Конвенції «Про мінімальні норми соціального забезпечення».

Однією з центральних проблем, що перебуває в сфері уваги МОП, є проблема мігрантів. Ще на першій сесії Генеральної конференції МОП у 1919 р. було прийнято рекомендацію **«Про взаємність у сфері відносин до трудящих-іноземців».** Права мігрантів забезпечуються «**Міжнародною конвенцією про захист прав всіх трудящих- мігрантів та членів їх сімей**» № 97, згідно з якою, країни-члени МОП зобов'язуються діяти без дискримінації за ознакою національності, раси, релігії або статі і надавати не менш сприятливі, ніж для власних громадян, умови в заробітній платі, тривалості робочого часу, соціальній забезпеченості. Мігранти повинні бути забезпечені житлом, мають право брати участь у колективних договорах. Послуги, що надаються мігрантам державними службами працевлаштування, є безкоштовними.

Конвенція про встановлення міжнародної системи збереження прав у галузі соціального забезпечення (1982 р.) поширює свою дію на такі галузі соціального забезпечення, як: медичне обслуговування; допомоги на випадок хвороби; допомоги по материнству; допомоги по інвалідності; допомоги по старості; допомоги у разі втрати годувальника; допомоги у разі трудового каліцтва та професійного захворювання; допомоги по безробіттю; родинні допомоги.

На жаль, незважаючи на активне прагнення України до вступу до Євросоюзу, вона ще досить повільно підходить до питань ратифікації міжнародних нормативних актів, які стосуються соціального захисту громадян. Це негативно впливає на наближення українського національного права до європейського права та впровадження європейських міжнародних стандартів у галузі соціального забезпечення в юридичну практику України.

Також слід виділити велику кількість організацій, які мають чітко виражену соціальну спрямованість своєї діяльності. Це – Міжнародна організація праці (МОП), Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки й культури (ЮНЕСКО), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Фонд ООН у галузі народонаселення (ЮНФПА), Центр ООН з населених пунктів (ХАБІТАТ), Фонд ООН для допомоги дітям (ЮНІСЕФ), Фонд розвитку для жінок (ЮНІФЕМ), Світова туристська організація (СТО) та інші.

Більшість організацій цієї групи належать до системи ООН.

Міжнародна організація праці – МОП (International Labor Organization – ILO)

МОП була утворена в 1919 р. як автономна організація в складі Ліги Націй; у 1946 р. МОП стала першим спеціалізованим закладом у системі ООН. До неї входять 185 країн-членів, Україна стала членом МОП у 1954 р.. Цікаво, що на даний час ані ЄС, ані країни Європейські Співтовариства не є членами МОП. Діяльність МОП зосереджена на таких завданнях: викорінення дитячої та примусової праці, гідна праця для жінок та чоловіків, економічний та соціальний розвиток, ліквідація безробіття, рівність та усунення дискримінації, подолання проблеми ВІЛ/СНІД у сфері праці, законодавство у сфері праці, трудова міграція, соціальний захист, працевлаштування молоді, безпека на робочих місцях. Впродовж своєї діяльності МОП ухвалила 189 конвенцій і 202 рекомендації.

Основні цілі й принципи МОП знайшли підтвердження й розширення у **Декларації стосовно цілей та завдань Міжнародної організації праці (Філадельфійська декларація,**

1944 р.)**,** в якій наголос робився на широку співпрацю з країнами, що розвиваються.

МОП має чотири головні стратегічні цілі: розвиток і реалізація норм і принципів у сфері праці; створення ширших можливостей для жінок і чоловіків щодо забезпечення достойної зайнятості; розширення охоплення й підвищення ефективності соціального захисту для всіх; зміцнення тристоронньої структури й підтримка соціального діалогу.

Функції: нормативна діяльність; технічне співробітництво; підготовка досліджень і публікацій. Конвенції й рекомендації МОП складають «Міжнародний кодекс праці», що є основою регулювання трудових відносин у країнах-членах.

Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, (ЮНЕСКО) – міжнародна організація, спеціалізована установа Організації Об'єднаних Націй, основним завданням якої є сприяння міжнародному співробітництву в галузі освіти, науки та культури з метою забезпечення загальної поваги до справедливості, законності та прав людини, а також основних свобод, проголошених у Статуті Організації Об’єднаних Націй, для всіх народів без огляду на расу, стать, мову або релігію.

Первинний акцент ЮНЕСКО робився на відбудові шкіл, бібліотек та музеїв, які були зруйновані в Європі під час Другої світової війни. З того часу діяльність організації була в основному фасилітаційною, спрямованою на допомогу, підтримку та доповнення національних зусиль держав-членів щодо ліквідації неписьменності та розширення безкоштовної освіти. ЮНЕСКО також прагне заохотити вільний обмін ідеями та знаннями, організовуючи конференції та надаючи послуги посередницьких та обмінних служб.

Всесвітня організації охорони здоров'я (ВООЗ) створена у 1948 р. у рамках Організації Об'єднаних Націй для здійснення керівництвом та координації міжнародної політики у галузі охорони здоров'я. Основна діяльність включає розвиток партнерських відносин з іншими глобальними ініціативами у галузі охорони здоров'я, проведення досліджень, встановлення норм, надання технічної підтримки та моніторинг тенденцій охорони здоров'я у всьому світі. Протягом десятиліть повноваження ВООЗ розширились із початкової спрямованості на здоров'я жінок, дітей, харчування, санітарію та боротьбу з малярією та туберкульозом.

Фонд ООН у галузі народонаселення (ЮНФПА) зосереджує увагу на сфері гендерної рівності, репродуктивного здоров’я та розбудови потенціалу молоді. ЮНФПА орієнтована на допомогу розширювати можливості жінок і молодих людей, для того щоб вони вели здорове і продуктивне життя.

Програма Організації Об'єднаних Націй з населених пунктів (ООН-Хабітат) (1972 р.) сприяє сталому розвитку населених пунктів за допомогою роз'яснювально-пропагандистської роботи, вироблення політики, нарощування потенціалу, накопичення знань і зміцнення партнерських зв'язків між урядами і громадянським суспільством.

Фонд ООН для допомоги дітям (ЮНІСЕФ) є єдиною організацією системи ООН, діяльність якої присвячена виключно вирішенню проблем, пов’язаних зі здоров’ям і життям дітей. Місією ЮНІСЕФ є надання допомоги урядам у проведенні довгострокових програм поліпшення матеріальних та соціальних умов життя дітей та молоді: охорона здоров'я, вакцинація і харчування, санітарна профілактика, початкову освіту, особливо вразливе становище (безпритульні діти, сироти, діти під час війни). Особливу увагу ЮНІСЕФ приділяє дітям з неблагополучних країн та країн, що розвиваються, які опинилися в найбільш важких умовах: дітям з особливостями психофізичного розвитку, дітям, жертвам військових дій і стихійних лих, убогості, жорстокості і експлуатації.

Фонд розвитку для жінок (ЮНІФЕМ) – жіночий фонд ООН, який надає фінансову і технічну допомогу інноваційним програмам і стратегіям сприяння гендерній рівності та розширенню прав і можливостей жінок. У липні 2010 року Генеральна Асамблея ООН заснувала «ООН Жінки» – структуру ООН з питань гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок. Це історичний крок з боку держав-членів ООН, зроблений для

прискорення досягнення цілей організації щодо забезпечення гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок.

До неурядових організацій, що займаються розробкою та інтеграційною політикою у сфері соціальної роботи і соціальної освіти належать:

Міжнародна амністія (Amnesty International) – неурядова організація (1961 р.), метою діяльності якої є забезпечення прав людини без винятків. Напрямками її діяльності є: права жінок, права дітей, викорінення тортур і скасування смертної кари, права біженців, права в'язнів совісті, захист людської гідності. Одне з найважливіших завдань – покінчити з незаконними вбивствами в умовах збройних конфліктів і захист права біженців, мігрантів та шукачів притулку.

Акцент робиться на притягнення до відповідальності керівників урядів, звинувачених у катуваннях громадян, за скасування смертної кари, на звільненні політичних в'язнів тощо. Сьогодні спектр роботи Міжнародної амністії розширився від скасування смертної кари до захисту сексуальних та репродуктивних прав, від боротьби з дискримінацією до захисту прав біженців та мігрантів.

Католицька служба допомоги (Catholic Relief Services) є міжнародною гуманітарною організацією в католицькій громаді в Сполучених Штатах (1943 р.). Вона надає допомогу 130 мільйонам чоловік в більш ніж 110 країнах і територіях Африки, Азії, Латинської Америки, Близького Сходу та Східної Європи. Маючи понад 75-річний досвід доставки гуманітарної допомоги по всьому світу, CRS має значний досвід підготовки та реагування на надзвичайні ситуації. Організація працює безпосередньо з постраждалими громадами та місцевими партнерами, щоб допомогти громадам краще відбудовуватися.

Основні напрямки діяльності: надання екстреної допомоги після стихійних лих і громадянських конфліктів; боротьба з хворобами і бідністю; сприяння зростанню мирного і справедливого суспільства; довгострокові програми розвитку в галузях сільського господарства, водопостачання, охорони здоров'я, освіти, охорони здоров'я, ВІЛ / СНІДу, мікрофінансування і розбудови світу.

Міжнародний комітет спасіння (International Resque Committee) – неконфесійна міжнародна неурядова організація допомоги та розвитку. Заснована у 1933 р. в США. Основні напрямки діяльності: надання надзвичайної допомоги, постконфліктний розвиток і послуги з переселення; захист прав людини, захист вигнаних з батьківщини або постраждалих від збройних конфліктів і гноблення.

Лікарі без кордонів (Medicins S), створена у 1971 р. як незалежна асоціація лікарів у Франції, яка з часом перетворилася на потужну неурядову організацію, яка надає допомогу потерпілим внаслідок природних і техногенних катастроф, жертвам збройних конфліктів, незалежно від расової приналежності, віросповідання та політичних переконань тих, хто потребує такої допомоги.

Міжнародний рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця – найстаріша гуманітарна організація, утворена у 1863 р. Сьогодні це міжнародний гуманітарний рух, метою діяльності якого є захист людського життя та здоров'я, забезпечення захисту жертв міжнародних та внутрішніх збройних конфліктів, запобігання людським стражданням та їх полегшення, незалежно від раси, релігійних та політичних поглядів.

2. Специфіка моделей соціального захисту у європейських країнах

Серед моделей побудови системи соціального захисту виділяють **континентальну, англосаксонську та скандинавську.**

У **континентальній моделі** (Бельгія, Франція, Німеччина, Швейцарія, Чехія, Польща, Люксембург) соціальні виплати залежать головним чином від попередніх внесків і статусу особи. Модель базується на принципі «безпеки» та системі субсидій, які не зумовлені працездатністю (наприклад, у випадку Франції чи Бельгії існують субсидії, єдиною вимогою

отримання яких є вік старше 25 років). Для цієї моделі характерне функціонування системи обов'язкового і добровільного соціального страхування, а рівень соціального захисту залежить від тривалості професійної діяльності.

Однак для малозабезпечених членів суспільства, що не мають можливості отримувати страхові соціальні виплати (наприклад, через відсутність страхового стажу), національна солідарність реалізується через принципи соціальної допомоги.

Континентальна модель має вищу частку своїх видатків на пенсії. Іншим важливим аспектом континентальної моделі є пенсії по інвалідності.

В основі цієї моделі лежить принцип актуарної справедливості, коли величина страхових виплат визначається насамперед величиною страхових внесків.

Англосаксонська модель (Австралія, Канада, Нова Зеландія, США, Великобританія) характеризується сильною орієнтацією на індивідуальне самозабезпечння. Її головна особливість – це соціальна допомога в крайньому випадку. Субсидії більшою мірою спрямовуються на населення працездатного віку, а меншою – на пенсії. Доступ до субсидій більше зумовлений можливістю працевлаштування.

Держава бере мінімальну участь у наданні соціальних гарантій, але виконує контролюючу, координуючу і вирівнює функції, стимулює створення і розвиток недержавного соціального страхування та соціальної підтримки.

Принцип розподільної справедливості – основний у даній моделі, оскільки мова йде не про професійну, а національну солідарність.

У країнах зі **скандинавською моделлю** (Швеція, Норвегія, Данія, Австрія, Бельгія, Нідерланди) рівень соціального страхування найвищий. Основною його характеристикою є універсальний характер забезпечення (соціальні гарантії надаються людині від народження і протягом усього життя), який базується на принципі «громадянства«, працює система загальних і рівно розподілених благ, що не залежать від рівня індивідуальних внесків. Перевага даної моделі полягає в тому, що вона створює максимальні умови для якісного розвитку людського капіталу.

Проте слід брати до уваги, що країни, які використовують дану модель, мають порівняно низьку чисельність населення (у середньому 5-7 млн. чол., максимум 10 млн. чол.); мають високий рівень доходів на душу населення; висока частка витрат держави багато в чому забезпечується за рахунок високого податкового навантаження.

Окремо виділяють ще **середземноморську модель** (Греція, Італія, Іспанія, Потругалія). Це модель з найнижчою часткою видатків і заснована на пенсіях та низькому рівні соціальної допомоги. У цих країнах існує більш висока сегментація прав та статусу осіб, які отримують субсидії, що має одним із наслідків сильно обумовлений доступ до соціальних норм. Основною характеристикою політики ринку праці є жорстке законодавство про захист зайнятості та часте вдавання до політики дострокового виходу на пенсію як засобу поліпшення умов зайнятості. Профспілки, як правило, мають важливе членство, що знову ж є одним із пояснень меншої дисперсії доходів, ніж у англосаксонській моделі.

3. Концепція «держави добробуту» у сучасному світі, її переваги та недоліки

Концепції «держави добробуту» отримали як значну підтримку. Так і критику. **Аргументи на користь держави добробуту:**

– **гуманітарний –** право на життєво необхідні речі є основним правом людини, і людям не слід дозволяти страждати без потреби через відсутність забезпечення.

– **альтруїстичний –** допомога іншим є моральним обов'язком у більшості культур; милосердя та підтримка людей, які не можуть допомогти собі, вважається моральним вибором.

– **утилітарний** – така ж сума грошей принесе більше щастя в руках менш забезпеченої людини, ніж якщо вона буде надана забезпеченій людині; таким чином,

перерозподіл багатства від багатих до бідних збільшить загальне щастя в суспільстві.

– **релігійний** – основні світові релігії наголошують на важливості соціальної організації, а не лише розвитку особистості. Релігійні обов'язки включають обов'язок милосердя та зобов'язання солідарності.

Аргументи проти соціальної держави.

– **моральність (примус) –** прихильники лібертаріанства вважають, що «держава-нянька» зачіпає свободу особистості, змушуючи людину субсидувати споживання інших. Вони стверджують, що соціальні витрати зменшують право окремих людей передати частину свого багатства іншим і це рівнозначно вилученню приватної власності.

– **релігійність/патерналізм** – деякі протестанти та дедалі більша кількість католиків також вважають, що доброчесним є лише добровільне пожертвування (через приватні благодійні організації). Вони вважають, що особиста відповідальність є доброчесністю, і що соціальна держава зменшує здатність людей розвиватися ця чесноту.

– **антирегуляторний аргумент** – держава соціального забезпечення звинувачується в тому, що вона накладає більший тягар на приватний бізнес, потенційно сповільнює зростання економіки та створює безробіття.

– **ефективність** – прихильники вільного ринку вважають, що він спонукає до більш ефективного та результативного виробництва та надання послуг, ніж державні програми забезпечення. Вони стверджують, що великі соціальні витрати є дорогими і повинні фінансуватися за рахунок вищих рівнів оподаткування. На думку Ф.Хайєка, ринковий механізм набагато ефективніший і здатний реагувати на конкретні обставини великої кількості осіб, ніж держава.

4. Основні сфери соціальної роботи у США

Становлення системи соціального захисту та соціальних служб у США починається з діяльності перших пансіонів допомоги бідним, організатори яких виступали проти беззаконного використання дитячої праці, міської антисанітарії, за покращання умов праці, здоров’я жінок і дітей, за судовиробництво у справах неповнолітніх, за розвиток народної освіти.

Термін «соціальний працівник» як назва професії існує в США з 1956 р., коли були створені спеціальні вищі школи. Цей термін замінив попередній – «працівник сфери соціального забезпечення», «народний опікун» тощо.

У сучасних умовах основними сферами практики соціальної роботи у США є допомога сім’ї і дітям, соціальна робота в освітніх та виховних закладах, закладах охорони здоров’я, з душевнохворими та розумово відсталими, людьми літнього віку, соціальна робота на виробництві, у сільській місцевості, у пенітенціарній системі.

Дитячі, сімейні та шкільні соціальні працівники допомагають дітям, працівникам школи та членам сім'ї у вирішенні проблем. У деяких випадках це може означати влаштування дітей на виховання.

Медичні та соціальні працівники охорони здоров'я допомагають важкохворим та хворим на хронічні проблеми зі здоров'ям знайти адекватну допомогу, отримати доступ до державних ресурсів, таких як Medicare та Medicaid, або знайти такі служби, як догляд домашніми медсестрами.

Соціальні працівники, які займаються психічним здоров’ям та зловживанням психоактивними речовинами, підтримують людей, які мають проблеми з психічним здоров’ям чи зловживанням наркотиками. Терапія – одне із поширених втручань, яке використовують соціальні працівники, щоб допомогти клієнтам вирішити ці проблеми. Допомога людям у пошуку фінансово доступних реабілітаційних програм або довгострокового охорони психічного здоров’я – це ще одна послуга, яка пропонується. Соціальні працівники, які займаються психічним здоров’ям та зловживанням

психоактивними речовинами, можуть також брати участь у пропагандистських та профілактичних програмах, спрямованих на вирішення проблем до їх загострення.

Важливою сферою соціальної роботи у США є робота у сільському середовищі з такими його специфічними рисами, як консерватизм, ізоляція, відсутність кваліфікованих фахівців. Тому у США поширеною є точка зору, що сільські соціальні працівники повинні бути практиками загального профілю. Вони працюють з різними категоріями населення – дітьми, сім'ями, людьми літнього віку, інвалідами та ін., – у відносно ізольованих невеликих місцевих та окружних закладах і мають вирішувати безліч складних проблем. Спеціалізовані служби, поширені у міських районах, тут, як правило, відсутні.

Важливою сферою практики соціальних працівників є робота у пенітенціарній системі. Їх основними завданнями є спостереження за ув'язненими, розробка і впровадження виправних заходів, допомога у налагодженні соціально-корисних зв'язків із соціумом, ресоціалізація, нагляд за дотриманням прав ув'язнених, робота з їх сім'ями.

Перспективною сферою діяльності соціальних працівників у США є соціальна робота у сфері виробництва. Соціальні працівники на підприємствах займаються проблемами, які впливають на ефективність праці, перш за все емоційно-психологічним здоров'ям працівників, профілактикою захворювань, проводять консультації та лікування від алкоголізму, наркоманії; у випадку звільнення надають допомогу в працевлаштуванні.

5. Специфіка соціальної роботи у Китаї та Японії

Дискусії щодо соціальної роботи в Китаї, як правило, зосереджуються щодо застосування західних моделей та політичній динаміці між різними зацікавленими сторонами. На 2018 р. Китай підготував більше мільйона людей до соціальної роботи, а 312 000 людей працевлаштовані як соціальні працівники.

Основним завданням політики соціального забезпечення Китаю є забезпечення базової мережі безпеки, яка дозволить уникнути соціальних заворушень, одночасно обмежуючи зростання соціальних витрат.

У традиційному Китаї основним засобом взаємодопомоги, турботи про дітей, калік і старих завжди була сім'я, яка і сьогодні несе основну відповідальність за забезпечення людей похилого віку.

Система соціального страхування у Китаї включає такі компоненти: пенсійне страхування, медичне страхування, страхування на випадок безробіття для міських робітників, страхування від травматизму для міських робітників, страхування материнства для міських робітників тощо.

Китайська система пенсійного страхування поділяється на міську та сільську пенсійну систему страхування, а міська пенсійна система страхування включає два типи: одна – основна схема пенсійного страхування для міських робітників, а інша – схема ануїтетів (фінансова рента через рівні проміжки часу) підприємств.

З 90-х рр. XX ст. Китай посилив своє законодавство про соціальне забезпечення та послідовно прийняв «Закон про захист інвалідів«, «Закон про захист прав жінок«, «Закон про захист прав та інтересів людей у віці«, а також «Закон про пожертви на добробут». У сільській місцевості більшість людей досі не охоплені жодною системою соціального пенсійного страхування.

Якщо на поч. XX ст. соціальне забезпечення громадян Японії було у зародковому стані, то до кін. XX ст. воно набуло ефективних форм. Традиційно основним суб'єктом допомоги були сім'я, сусідська громада, приватні особи, а державної соціальної політики практично не існувало.

Якщо в Англії соціальне страхування було закріплене законодавством на поч. XVII ст., то в Японії такий закон був прийнятий у кін. XIX ст. Першим соціальним страхуванням стала система медичного страхування, введена у 1922 р. Пенсійна система для робітників була

введена у 1941 р. Розвиток загального соціального забезпечення розпочався після закінчення Другої світової війни.

У 80-х рр. XX ст. стійкий економічний стан Японії сприяв реформуванню всієї системи соціального забезпечення країни. Необхідність таких змін була необхідна через демографічні причини: старінням населення (по'язане також із різким збільшенням тривалості життя), вихід жінок на ринок праці, зниження народжуваності.

У 90-х рр. XX ст. уряд прийняв стратегію покращення медичного забезпечення і підвищення добробуту осіб похилого віку, так званий «золотий план», який був розрахований на 10 років. Дана стратегія направлена на створення системи обслуговування громадян цього віку як вдома, так і будівництво будинків-пансіонатів з повним комплексом соціальних послуг.

Пенсійні виплати були найбільшим показником у виплатах по соціальному страхуванню, а медичні послуги – другим. Пенсія найманим працівникам та частина самозайнятих пенсіонерів має дворівневу систему: на додаток до національної базової пенсії, яка охоплює всі японців, додаються виплати, пов'язані з доходами. Приблизно половина всіх працівників отримує або професійну пенсію, і / або одноразові пенсійні кошти. Приватні пенсії та страхування життя добре розвинені в Японії. Враховуючи ці заощадження, загальна кількість японських людей похилого віку майже вдвічі перевищує кількість заробітчан. Третина вартості національної базової пенсії фінансується за рахунок податку, а решта – за рахунок страхових внесків.

Другий за величиною пункт соціальних виплат – це медичне страхування. Японська система охорони здоров'я поділяється на три системи: медичне страхування працівників, медичне страхування для самозайнятих та медичне обслуговування для людей похилого віку. Медичні послуги для людей похилого віку є найщедрішими, а плата за пацієнтів найменша.

Сімейна політика щодо підтримки працюючих жінок, які мають дитину (дітей) досить слаборозвинена сфера соціального забезпечення в Японії. У 90-х роках XX ст. соціальна політика отримала назву «План ангела»: було запроваджено Закон про рівні можливості зайнятості та відпустку у зв’язку з вагітністю та пологами з компенсацією доходу для жінок-працівниць. Заклади денного догляду за дітьми були реформовані для обслуговування працюючих жінок. Хоча компенсація під час відпустки у зв’язку з вагітністю та пологами все ще залишається низькою (20% заробітної плати з фондів страхування зайнятості та внесків соціального страхування від роботодавців), планується її підняти.

Література

1. Глазунов С. В. Нариси з історії соціальної роботи [Текст]: навч. вид. / С. В. Глазунов Д. : РВВ ДНУ, 2015. 116 с.
2. Європейський кодекс соціального забезпечення [Текст]: прийнятий Радою Європи 16.04.1964 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_329#Text (дата звернення 09.04.2023)
3. Загальна декларація прав людини № 995 015, від 10.12.1948 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 09.04.2023)
4. Історія соціальної роботи [Текст] : навч.-метод. посіб. для студентів спец. «Соціальна робота» / В. В. Тихолоз. Черкаси : ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2014. 407 с.
5. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення від 16.03.2016 р. № 993_011. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011#Text (дата звернення 09.04.2023)
6. Кубіцький С.О. Технології соціально-педагогічної роботи в зарубіжних країнах: Навч. посіб. 3-те вид. доп. і перероб. К.: Міленіум, 2015. 300 с.
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. 19.10.1973 № 995_043. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення 27.03.2023).
8. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 19.10.1973 №

995_042. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення 09.04.2023)

9. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с. URL : https://www.researchgate.net/profile/Tetyana-Semigina/publication/342003632_Sucasna_socialna_robota/links/5eddf6ae299bf1d20bd86768/Sucasna-socialna-robota.pdf (дата звернення 15.05.2023) URL : https://www.researchgate.net/profile/Tetyana-Semigina/publication/342003632_Sucasna_socialna_robota/links/5eddf6ae299bf1d20bd86768/Sucasna-socialna-robota.pdf (дата звернення 15.05.2023)

10. Фурман А.В., Підгурська М.В. Історія соціальної роботи: [навчальний посібник] / Анатолій Васильович Фурман, Марія Василівна Підгурська Тернопіль: ТНЕУ, 2014. 174 с.

11. Хартія основних прав Європейського Союзу № 994_524, Прийняття від 07.12.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_524#Text (дата звернення 09.04.2023)

Тема 8. Система соціального забезпечення України на сучасному етапі (90-ті рр. XX ст. - поч. XXI ст.)

1. **Формування системи соціального захисту в Україні за нових політико-ідеологічних та соціально-економічних умов.**
2. **Нормативно-організаційні аспекти вітчизняної соціальної роботи.**
3. **Система соціальних служб в Україні. Державні соціальні служби в Україні.**
4. **Становлення і розвиток недержавної сфери соціальної роботи в Україні.**
5. **Волонтерська діяльність в Україні.**
6. **Становлення наукових підходів до соціальної роботи в незалежній Україні.**

1. Формування системи соціального захисту в Україні за нових політико-ідеологічних та соціально-економічних умов

Початок 90-х років XX ст. у незалежній Україні ознаменований формуванням соціальної роботи як фахової діяльності. Цей процес супроводжувався створенням мережі соціальних установ та закладів нового типу. Поштовхом до цього стали економічна криза і стрімке зростання соціальних проблем у суспільстві. Наслідком економічної кризи стала поява безробіття, неповна зайнятість працюючих, тривалі (від 1-2 місяців до півроку і більше) затримки з виплатою заробітної плати, пенсій, стипендій, різке зниження рівня оплати праці і пенсій, стрімке зростання інфляції і, відповідно, зростання цін на товари і тарифів на послуги. Внаслідок цього різко знизився рівень життя переважної більшості населення, зросла вимушена міграція, відбулося загострення криміногенної ситуації, спад рівня народжуваності та значне збільшення смертності, розпад інституту сім'ї, зростання таких негативних соціальних явищ, як проституція, професійне жебрацтво, дитяча безпритульність. Значно зріс і рівень захворюваності населення (особливо на СНІД, туберкульоз), в тому числі і дітей.

На кінець 1999 р. мережа державних соціальних відомств України мала такий склад: очолювало її, координувало діяльність, втілювало у життя переважну частину державних заходів щодо соціального захисту нужденних Міністерство праці та соціальної політики, до якого входили наступні установи й заклади: державна служба зайнятості населення (мережа центрів зайнятості); мережа обласних та міських управлінь та районних відділів соціального захисту; територіальні центри обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян; відділення соціальної допомоги; дитячі будинки-інтернати; будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів; спеціальні будинки інтернати; психоневрологічні інтернати; пансіонати для ветеранів; протезно-ортопедичні заводи; заклади спеціальної освіти.

І до сьогодні на державному рівні в системі соціального захисту існує багато проблем: недосконаліть нормативно-правової бази щодо реформування системи соціального захисту населення; необхідність структурних змін у програмах, спрямованих на підвищення адресності соціальної допомоги, в тому числі за рахунок скасування пільг, наданих багатьом категоріям громадян незалежно від їх матеріального становища, або встановлення там, де можливо, нового порядку надання соціальної допомоги, що базується на перевірці доходів; відсутність взаємоузгодження різних програм соціальної допомоги, наприклад програм дитячих допомог, житлових субсидій і соціальної допомоги родинам; складність переходу до єдиної системи грошових трансфертів у рамках мультипрограмної системи соціального захисту населення.

Головними принципами, на яких базується система соціального захисту України, є:

1. загальність у поєднанні з диференційованим підходом до різних демографічних груп населення;
2. інтеграція в єдину систему гарантій соціального захисту на всіх рівнях;
3. значне підвищення ролі особистих доходів у забезпеченні високого рівня життя;
4. використання науково обґрунтованих соціальних нормативів як основи при розробці державних та регіональних програм соціального розвитку;
5. гнучкість системи соціальних гарантій.

2. Нормативно-організаційні аспекти вітчизняної соціальної роботи.

Законодавчу, нормативно-правову основу соціальної роботи в Україні, як і в інших країнах світу, визначають правові документи, які можна умовно згрупувати відповідно до суб'єктів їх видання:

1) регламентуючі, дорадчі документи світового співтовариства (акти, декларації, пакти, конвенції, рекомендації, резолюції ООН, ВООЗ, МОП, ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ та ін). Це такі міжнародні документи, як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про цивільні і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права та ін. (про них мова велася у лекції № 21).

2) внутрішньодержавні юридичні акти (Конституція, Закони, укази, розпорядження Президента України, Постанови уряду України, накази, рішення колегій та інструкції Міністерства соціальної політики, Міністерства освіти і науки, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства молоді та спорту, Міністерствао з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України та ін.);

3) документи суб'єктів України, які забезпечують реалізацію законів на своїй території, виконання регіональних законоположень, виконання республіканських (АР Крим) нормативних законоположень з правом законодавчої ініціативи;

4) документи муніципальних утворень (міські і сільські райони, мікрорайони (трудові колективи);

5) рішення, накази, розпорядження безпосередньо закладів та організацій.

У ряді Законів України регулюються відносини у соціальній сфері та визначено права представників соціально вразливих груп на отримання соціальної допомоги: «Про соціальні послуги»; «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії»; «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»; «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»; «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»; «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»; «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці і інших громадян похилого віку в Україні»; «Про охорону дитинства»; «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні»; «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні»; «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської

катастрофи»; «Про зайнятість населення»; «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні»; Кодекс законів про працю та ін.

Для практики соціальної роботи важливими є закони: «Про запобігання та протидію домашньому насильству»; «Про охорону дитинства»; «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям»; «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам»; Кодекс про шлюб та сім'ю та ін.

Необхідним у сучасних умовах розвитку українського суспільства є прийняття Соціального кодексу, аналогічного Соціальному кодексу ЄС, яким буде визначено основні засади реалізації передбачених Конституцією України соціальних прав і гарантій людини і громадянина, створення належних умов життя, забезпечення надійного захисту інтересів окремих соціально вразливих категорій населення.

3. Система соціальних служб в Україні.

У 2020 р. Кабінет Міністрів ліквідував Державну соціальну службу, врегулювавши механізм утворення Національної соціальної сервісної служби України – центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері соціального захисту населення, захисту прав дітей, здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки та за дотриманням прав дітей.

Із 1 січня 2021 р. передбачається утворення територіальних органів Нацсоцслужби на регіональному та субрегіональному рівнях.

Основними завданнями Нацсоцслужби є реалізація державної політики у сферах:

1. Соціального захисту населення з питань:

•надання соціальних послуг та провадження соціальної роботи;

•соціальної підтримки сім'ї, соціального захисту бездомних осіб;

•соціальної адаптації осіб, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, а також звільнених від подальшого відбування зазначених видів покарання;

•запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, торгівлі людьми;

•забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;

•захисту прав депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну;

•соціального захисту осіб з інвалідністю, осіб, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи, внутрішньо переміщених осіб, ветеранів праці, ветеранів військової служби, жертв нацистських переслідувань, дітей війни, жертв політичних репресій;

•соціального захисту ветеранів війни, осіб, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» в частині організації виплати їм разової грошової допомоги, соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, які звільняються, осіб, звільнених з військової служби:

•волонтерської діяльності;

•активного та здорового довголіття, подолання негативних наслідків старіння;

2. Оздоровлення та відпочинку дітей, усиновлення та захисту прав дітей;

3. Здійснення державного контролю:

•за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки (державна допомога, пільги, житлові субсидії та інші виплати, що здійснюються за рахунок коштів державного бюджету, соціальні послуги);

•за використанням коштів державного бюджету, виділених для надання соціальної підтримки, зокрема під час проведення перерахунку її розмірів у разі встановлення фактів надмірної виплати коштів або надання її з порушенням законодавства;

•за дотриманням прав дітей.

Вирішення таких складних і багаторівневих завдань у сфері соціального обслуговування населення можливо лише за цілеспрямованої і системної координації роботи усіх ланок на місцевому, регіональному та загальнодержавному рівнях. Значну роль відіграє й високо професійне виконання соціальними працівниками своїх повноважень і обов'язків.

Структуру соціальних служб можна показати таким чином:

- Служби, які працюють безпосередньо з клієнтами (центри соціальних служб для молоді, лікарні, територіальні центри обслуговування пенсіонерів, самостійних непрацездатних громадян та ін.).
- Служби, які мають справу з індивідуальною проблемою (інформаційні, консультативні служби та відділи. Їхнє завдання – з'ясувати сутність проблеми та спрямувати клієнта до відповідних служб або спеціалістів).
- У підпорядкуванні місцевих держадміністрацій перебувають органи опіки і піклування, кімнати тимчасового перебування неповнолітніх, служба у справах неповнолітніх, у т. ч. соціальні притулки для них.
- Ряд місцевих організацій мають подвійне підпорядкування (районні відділи праці та соціального захисту населення, центри соціальних служб для молоді є частиною відповідних відомчих структур, керуються їх нормативами, стандартами, відомчими інструкціями та іншим методичним забезпеченням. Водночас вони знаходяться у підпорядкуванні районним державним адміністрації, а їх фінансування здійснюється переважно за рахунок місцевого бюджету).
- Реалізація політики стосовно подолання певної проблеми або поліпшення соціального буття конкретної групи населення покладається на суб'єктів державного рівня (Державна служба зайнятості, Державний центр соціальних служб для молоді). Їх завданням є створення системи соціальних служб, методичне забезпечення, управління діяльністю. Тобто вони працюють із масштабними проблемами, а не з окремими випадками.
- Центральні органи виконавчої влади із спеціальним статусом (мають особливі завдання і повноваження, наприклад Державний департамент України з питань виконання покарань) [3].

4. Становлення і розвиток недержавної сфери соціальної роботи в Україні

Недержавні організації соціальної сфери (НДО) – це неприбуткові, не керовані державою, некомерційні організації, які декларують вирішення соціальних проблем узагалі чи проблеми окремих груп користувачів як свою місію.

До специфіки надання соціальних послуг НДО ми можна включити такі характерні особливості їх діяльності: істотно нижчий, у порівнянні з державними службами, рівень їх формалізації та бюрократизації, відсутність управлінської вертикалі, самоврядування та залучення до управління самих клієнтів, або їх активної частини;

- функціонування за системою «знизу вгору», тобто дії НДО базуються на потребах клієнтів;
- зосередження зусиль на наданні тих послуг, які розширюють соціальний мінімум;
- комплексність та системність роботи служби, спрямованість її дії не лише на подолання самої первісної проблеми, але й на зміну клієнта, його особистісне зростання;
- просування позитивних змін як самого клієнта так і соціуму;
- індивідуалізований підхід до кожного клієнта;
- дія за принципом: «рівний – рівному», а не «державний службовець – прохач».

Залучення до вирішення проблем все більшої кількості нових учасників, зокрема волонтерів, вищий рівень контрольованості роботи організацій їхніми рядовими членами та самими клієнтами.

Перевагами діяльності неурядових організацій можна визначити такі:

- залучення громадськості до процесу прийняття владних рішень на національному та місцевому рівні;
- забезпечення громадського контролю публічної адміністрації, а також розподілу наявних ресурсів;
- можливість розподілу завдань по наданню публічних послуг між державним і громадським секторами;
- наявність організацій, які здатні виконувати функцію посередника між органами влади різного рівня та сприяти пошуку консенсусу між ними;
- наявність механізму забезпечення легітимації владних рішень.

Перспектива співпраці державних організацій та активу місцевих громад має великий потенціал, а результати такої співпраці можуть принести значну користь як місцевій громаді, так і українському суспільству загалом.Недержавні організації соціальної сфери – це неприбуткові, некеровані державою, некомерційні організації, які своїм завданням проголосили вирішення соціальних проблем загалом чи вирішення проблем окремих груп / користувачів.

Недержавні організації у зарубіжній практиці отримали назву «третій сектор». Він менш розгалужений, ніж державний, проте за кордоном соціальну політику в кожній країні здійснюють і відповідні організації недержавної інфраструктури: органи систем соціального партнерства, недержавні (некомерційні) організації, фонди.

До неурядових організацій належать такі громадські об'єднання: благодійні організації (благодійне товариство, благодійна установа, благодійний фонд); професійні спілки, їх об'єднання; об'єднання організацій роботодавців; відокремлені підрозділи іноземних неурядових організацій; представництва, філії іноземних благодійних організацій; творчі спілки, їхні територіальні осередки.

Недержавні організації соціальної сфери мають ряд переваг у порівнянні з державними: як правило, вони не настільки бюрократичні, є добровільними, відрізняються свободою творчості й самоорганізації їхніх учасників. НДО набагато швидше, ніж державні організації, реагують на потреби у соціальній сфері. Вони використовують такі ресурси, як волонтерська праця, ініціативність та активність членів організації, психологічна підтримка на засадах принципу «рівний-рівному», альтернативні матеріальні ресурси у вигляді пожертв, грантів, членських внесків, спрямування доходів від власної підприємницької діяльності на розвиток соціальних послуг.

Державі ж вигідний розвиток подібної системи некомерційних громадських організацій, оскільки завдяки цьому з неї знімається частина соціальних обов’язків. Виражаючи інтереси різних соціальних спільностей, класів, соціальних груп, верств суспільства, такі організації здатні зробити вагомий внесок у стабілізацію процесів розвитку соціального буття, сприяти зміцненню соціального добробуту населення.

У галузі соціальної сфери недержавні організації працюють у напрямках захисту інтересів та їх лобіювання роботи з молоддю та з жінками, захисту інтересів та роботи з ветеранами, проведення соціологічних досліджень, допомога людям похилого віку, пенсіонерам, охорони здоров’я, вирішення проблем сім'ї, дітей, сиріт, розв’язання проблем осіб з інвалідністю тощо.

Серед відомих в Україні недержавних організацій можна виділити: Благодійний фонд (БФ) «Соціальне партнерство»; ГО «Університет третього віку»; Громадська організація «Донбас SOS»; Громадська організація «Ла Страда-Україна»; Громадська організація «Українське товариство сліпих« (УТОС)»; «Спілка Самаритян України (ССУ)»; Товариство «Червоний хрест» України».

5. Волонтерська діяльність в Україні

Закон України «Про волонтерську діяльність» дає таке визначення волонтерства: волонтерська діяльність – добровільна, безкорислива, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами та волонтерськими організаціями шляхом надання волонтерської допомоги. В свою чергу, волонтерською допомогою вважаються роботи та послуги, які виконуються або надаються волонтерами безоплатно.

Однак, безоплатне виконання робіт або надання послуг особами, що має одноразовий характер або здійснюється на основі сімейних, дружніх чи сусідських відносин, не є волонтерською діяльністю.

Згідно Закону України «Про волонтерську діяльність» волонтерська діяльність здійснюється за такими напрямами:

- надання волонтерської допомоги з метою підтримки малозабезпечених, безробітних, багатодітних, бездомних, безпритульних, осіб, що потребують соціальної реабілітації;
- здійснення догляду за хворими, інвалідами, одинокими, людьми похилого віку та іншими особами, які через свої фізичні, матеріальні чи інші особливості потребують підтримки та допомоги;
- надання допомоги громадянам, які постраждали внаслідок стихійного лиха, екологічних, техногенних та інших катастроф, у результаті соціальних конфліктів, нещасних випадків, а також жертвам злочинів, біженцям;
- надання допомоги особам, які через свої фізичні або інші вади обмежені в реалізації своїх прав і законних інтересів;
- проведення заходів, пов’язаних з охороною навколишнього природного середовища, збереженням культурної спадщини, історико-культурного середовища, пам’яток історії та культури, місць поховання;
- сприяння проведенню заходів національного та міжнародного значення, пов’язаних з організацією масових спортивних, культурних та інших видовищних і громадських заходів;
- надання волонтерської допомоги для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру;
- надання волонтерської допомоги за іншими напрямами, не забороненими законодавством.

У незалежній Україні розвиток волонтерського руху датується початком 90-х років ХХ ст., коли було створено службу під назвою «Телефон Довіри», де працювали волонтери. Із 1992 року в Україні почала активно розвиватися мережа соціальних служб для молоді. Саме створення центрів соціальних служб для молоді спричинило активний розвиток волонтерського руху.

Активізація волонтерської діяльності відбулася з 2014 р., із початком російської окупації Криму, окремих районів Донецької та Луганської областей та військовими діями. З початком повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну волонтерська діяльність стала одним із ключових способів забезпечення вимушених переселенців, військових (військове волонтерство набуло надзвичайного поширення), цивільного населення. Таким чином, волонтери взяли на себе значну частку забезпечення цивільного населення та військових, починаючи від продуктів харчування та завершуючи зброєю.

6. Становлення наукових підходів до соціальної роботи в незалежній Україні.

Становлення і розвиток вітчизняної теорії соціальної роботи відбувалося на основі філософії допомоги, яка, в свою чергу, постає як культурно-історичне явище, виникаючи і розвиваючись у тісному зв’язку різними суспільними явищами та феноменами (поширення християнства, розвиток державності та прва, розвиток морально-етичних засад та норм

суспільного життя).

У науковій літературі виділяють окремі парадигми допомоги, які виникали в процесі розвитку українського суспільства: архаїчна, конфесійна, державна, громадсько-державна, соцієтальна та професійна. Кожна з них має специфічні характеристики, які пов'язані із доктриною допомоги, її організаційними формами, відрізняються за суб’єктами та об’єктами допомоги.

Архаїчна парадигма. Характерна для раннього періоду слов’янської історії, до прийняття християнства. Архаїчний світогляд сприймав світ як єдність природного, людського та соціального, а для зміцнення цієї єдності існувала низка обрядів, традицій, які знаходили вираження не лише у сакральній, але й у буденній, трудовій діяльності. Особа не мислила себе поза родом. А тому об’єктом допомоги виступала, з одного боку, вся спільнота (родова община), а з другого – окремі члени спільноти, які у першу чергу потребують підтримки і допомоги (старі, діти-сироти, вдови тощо).

Конфесійна парадигма. Загалом доктрина допомоги у конфесійній парадигмі визначається релігійним змістом, безвідносно до віросповідання. У вітчизняній традиції допомог роль конфесійної парадигми є надзвичайно вагомою, оскільки від прийняття християнства до початку ХХ ст. церква лишалася найбільш потужним суб'єктом надання допомоги. Об’єктами допомоги були бідні, убогі, каліки, жебраки та інші потребуючі

Державна парадигма. Виникла в результаті утвердження державності на Русі. Доктрина допомоги у цій парадигмі виходила із бачення корисності людини для держави та державної необхідності. Організаційні форми і соціальні інститути надання допомоги створювалися державою та закріплювалися у відповідних нормативних актах. Ними ж визначались категорії тих, хто потребує допомоги – бідні, хворі, інваліди, бездоглядні діти, жебраки.

Громадсько-державна парадигма. Відрізняється від деражвної тим, що соціальна допомога оформлюється як система і є частиною соціальної політики. Соціальна допомога постає як самостійний інститут соціалізації, виховання і реабілітації особи. Доктрина допомоги виходить не лише з ідеї державної доцільності, але й з ідеї необхідності допомоги людині в умовах катаклізмів (голод, епідемії, війни).

Соцієтальна парадигма. Її виникнення пов'язане із жовтневим переворотом 1917 р. та формуванням більшовицької держави та, відповідно, нових засад соціальної допомоги. Церковна та приватна благодійність були замінені «комуністичним соціальним забезпеченням», за яким держава декларувала допомогу всім, хто її потребує. Організаційними формами допомоги стали державне соціальне забезпечення та державне соціальне страхування, які здійснювалися через централізовану систему відповідних територіальних організацій. Уся функція надання допомоги населенню була монополізована державою та реалізовувалася у вигляді соціальної політики.

Суб’єктом допомоги виступає держава у сукупності органів і організацій соціального забезпечення та страхування. Об’єкти соціальної допомоги визначаються державою (пенсіонери, особи з інвалідністю, одинокі і багатодітні матері, діти, позбавлені батьківського піклування та ін.)

Професйна парадигма. Починає формуватися з початку 90-х рр.. ХХ ст., зі здобуттям Україною незалежності та, відповідно, у зв’язку із виникненням нових для пострадянського суспільства соціальних проблем: безробіття, вимушена міграція, професійне жебрацтво, погіршення криміногенної ситуації, падіння рівня народжуваності, зубожінням більшої частини населення у пострадянських країнах.

Останні десятиліття у розвитку українського суспільства позначені значним зростанням та поглибленням соціальних проблем та кризових явищ, таких як малозабезпеченість, безробіття, внутрішня вимушена міграція, наркоманія, захворювання на туберкульоз, ВІЛ/СНІД та ін. Все це підносить значимість соціальної роботи як однієї з

найбільш важливих професій, необхідних для сталого розвитку суспільства. Проте сьогодні в умовах глобальних суспільних трансформацій необхідно переосмислити роль державних соціальних закладів і служб та неурядових організацій у здійсненні соціальної роботи і забезпеченні соціально-правового захисту різних категорій населення.

У формуванні наукових і теоретичних підходів до соціальної роботи в Україні можна виділити кілька етапів:

1. Аналіз емпіричного матеріалу, що накопичений протягом діяльності системи соціального захисту населення в Україні і за кордоном, психолого-педагогічних підходів у роботі з дітьми та молоддю до 80-х рр. XX ст.

2. Проведення дискусій щодо розмежування соціальної педагогіки і соціальної роботи як сфер наукового знання і практичної діяльності, визначення предмета дослідження соціальної педагогіки і соціальної роботи, сфер їх призначення сдруга половина 80-х – початок 90-х рр. XX ст.).

3. Створення кафедр соціальної роботи, асоціацій соціальних педагогів і соціальних працівників; поява дисертаційних досліджень із соціально-педагогічної роботи з різними категоріями дітей та молоді – друга половина 90-х рр. XX ст.

4. Виділення спеціальних наукових досліджень щодо окремих груп населення («груп ризику»): людей, схильних до наркотичної та алкогольної залежності, осіб з інвалідністю, дітей-сиріт, проблемних сімей та інших на основі вивчення роботи спеціалізованих закладів (телефонів Довіри, центрів роботи з жінками, реабілітаційних центрів, громадських організацій тощо); створення шкіл соціальної роботи; реалізація міжнародних соціальних проєктів і програм (кін. 90-х рр. XX ст. - поч. XXI ст.).

5. Розробка навчальних посібників, підручників, словників, енциклопедій, методичних розробок, хрестоматій та інших наукових та навчально-методичних видань поч. 2000–х рр.

Література

1. Деякі питання Національної соціальної сервісної служби України : Постанова кабінету міністрів України 26 серпня 2020 р. № 783. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF#Text (дата звернення 27.09.2023).

2. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 05.07.2012 №5073-VI із змінами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17/ed20200227#Text (дата звернення 27.09.2023).

3. Про волонтерську діяльність : Закон України № 3236-VI. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3236-17 (дата звернення 27.09.2023).

4. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.10.2000 № 2017-III. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2017-14 (дата звернення 27.09.2023).

5. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21.11.1992 №2811-XII із змінами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12 (дата звернення 27.09.2023).

6. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 31.08.2018 № 2342-IV із змінами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15 (дата звернення 27.09.2023).

7. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 №1058-IV із змінами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15/page#Text (дата звернення 27.09.2023).

8. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України від 02.03.2000 № 1533-III із змінами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14 (дата звернення 27.09.2023).

9. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від

03.07.2020 №1105-XIV із змінами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1105-14 (дата звернення 27.09.2023).

10. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці і інших громадян похилого віку в Україні : Закон України від 16.12.1993 №3722-XII зі змінами і доповненнями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12 (дата звернення 27.09.2023).

11. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 №2402-III із змінами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14 (дата звернення 27.09.2023).

12. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 06.10.2003 №2961-IV із змінами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15 (дата звернення 27.09.2023).

13. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 26718-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19 (дата звернення 27.09.2023).

14. Соціальна робота (теорія і практика). Навчальний посібник. Лукашевич М.П., Семигіна Т.В. К.: Каравела, 2018. 368 с.

15. Типове положення про районний, міський, районний у місті, селищний, сільський центр соціальних служб : Постанова Кабінету міністрів України від 01.06.2020 № 479. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479-2020-%D0%BF#n206 (дата звернення 27.09.2023).

Змістовий модуль 2. Теорія соціальної роботи

Тема 9. Наукові основи соціальної роботи

1. **Сучасні теорії та моделі соціальної роботи.**
2. **Принципи та методи соціальної роботи.**
3. **Види та основні напрями соціальної роботи.**

1. Сучасні теорії та моделі соціальної роботи

Теорії соціальної роботи – це форма наукового дослідження, яка описує, пояснює та прогнозує соціальні події на основі наукових досліджень та вивчення ситуацій. Теорія соціальної роботи – сукупність ідей, понять, положень, принципів, які створюють основу конкретних моделей її практики і технік втручання.

Існує багато теорій соціальної роботи, які керуються практикою соціальної роботи. Загальновизнаними в галузі соціальної роботи є:

Теорія систем. Вона описує поведінку людини з точки зору складних систем. Основна її ідея – ефективна система базується на індивідуальних потребах, винагородах, очікуваннях та властивостях людей, що перебувають у ній. Згідно з цією теорією сім'ї, пари, члени групи, організації беруть безпосередню участь у вирішенні проблеми, навіть якщо це питання індивідуальне.

Теорія соціального навчання. У ній акцент робиться на тому, що навчання (засвоєння зразків соціальної поведінки, соціального досвіду) відбувається шляхом спостереження та наслідування. Згідно з цією теорією, процес навчання стає більш ефективним, якщо також моделюється і новий тип поведінки.

Теорія психосоціального розвитку. В її основі лежить восьмиступенева теорія ідентичності та психосоціального розвитку, сформульована Е.Еріксоном. За життєвий цикл кожен індивід повинен пройти вісім етапів розвитку: надію, волю, мету, компетентність, вірність, любов, турботу та мудрість. Кожна стадія поділяється на вікові діапазони – від дитинства до дорослого віку.

Психодинамічна теорія, основи якої були закладені ще З. Фрейдом, який пояснював феномен особистості точки зору її свідомих і несвідомих сил. Ця теорія соціальної роботи описує особистість як єдність трьох компонентів: Воно (має інстинктивну природу і підкоряється принципу задоволення), Я (реальна свідомість, є посередником між Воно та Над-Я) та Над-Я (сфера впливу моралі та суспільних норм).

Теорія соціального обміну, започаткована австрійським соціологом Дж. Хомансом. Відносини базуються на аналізі зусиль та вигоди. Кожна людина прагне максимізувати свої переваги і, як очікується, відповість їм тим, що отримала. Коли ризики перевищують потенційні вигоди, стосунки можуть бути відмовлені. Коли одна людина у стосунках має більші особисті ресурси, ніж інша, передбачається, що ця людина також матиме більшу владу.

Теорія раціонального вибору. Її ідеї базується на положенні що всі дії людини мають принципово раціональний характер, і люди розраховують ризики та вигоди від будь-яких дій перед тим, як приймати рішення.

Моделі практики соціальної роботи

Моделі практики соціальної роботи описують, як соціальні працівники можуть застосовувати теорії.

Вирішення проблем. Замість того, щоб вказувати клієнтам, що робити, соціальні працівники навчають їх застосовувати метод вирішення проблем, щоб вони могли розробляти власні рішення.

Практика, орієнтована на завдання. Це короткочасна допомога, яка надається для досягнення конкретних цілей, визначених клієнтом. Соціальні працівник та клієнт співпрацюють разом, створюють конкретні стратегії та кроки для досягнення цих цілей.

Наративна терапія. У ній проблема не визначається клієнтом, а розглядається як окремо існуюча сутність. Замість того, щоб зосередитись на депресії клієнта, у цій моделі клієнту пропонується боротися з депресією, орієнтуючись на вміння та навички, які раніше могли сприйматися як належне.

Когнітивна поведінкова терапія. Фокусує увагу на взаємозв'язку між думками, почуттями та поведінкою. Соціальні працівники допомагають клієнтам визначати моделі ірраціональних та самодеструктивних думок та поведінки, що впливають на емоції.

Модель кризового втручання. Ця модель практики соціальної роботи зазвичай використовується з клієнтами, які виявляють суїцидальні наміри. Модель включає сім етапів: оцінка безпеки та летальності, побудова взаємозв'язку, виявлення проблем, вирішення почуттів, створення альтернатив, розробка плану дій та подальші дії.

Класифікація теорій соціальної роботи може бути здійснена в залежності від груп критеріїв, які лежать у її основі. Так, з позицій **суб'єкт-об'єктних відносин** теорії соціальної роботи виділяють:

- **теорію індивідуальної соціальної роботи;**
- **теорію групової соціальної роботи;**
- **теорію общинної соціальної роботи;**
- **теорію соціального адміністрування та планування соціальної роботи.**

Оскільки в основі соціальної роботи лежать знання про людину та суспільство, то можна виділити теорії соціальної роботи за їх **спорідненістю з науками про людину та суспільство.** З таких позицій виділяють психолого-орієнтовані теорії, соціолого-орієнтовані теорії та комплексно-орієнтовані теорії соціальної роботи. Кожна з цих теорій включає в себе різні моделі.

Так, до **психолого-орієнтованих** теорій входять екзистенціальна, психодинамічна, гуманістична, комунікативна, рольова, проблемно-орієнтована та кризово-інтервентна моделі.

До **соціолого-орієнтованих** теорій належать теорія систем, системно-екологічна, соціально-радикальна, марксистська.

До **комплексно-орієнтованих** теорій соціальної роботи відносять рольову, когнітивну та соціально-педагогічну теорії.

За призначенням теорії соціальної роботи поділяються на ті, що пояснюють:

- цілі соціальної роботи (марксистські, феміністські);
- засоби соціальної роботи (ведення випадку, сімейна терапія та ін.);
- життєвий світ клієнта (екзистенційні, гуманістичні).

За статусом розробників розрізняють такі теорії:

- створені у науковому середовищі;
- розроблені спеціалістами-практиками.

2. Принципи та методи у соціальній роботі

Американським священик і професор Ф.Бістек зробив вагомий внесок у сферу соціальної роботи в період її розширення після Другої світової війни. Його праця «Взаємозв'язок між справами» є основоположною в літературі про соціальну роботу. У ній він сформулював 7 принципів соціальної роботи:

1. **Індивідуалізація:** визнання кожного клієнта унікальною особистістю. Кожне людина має право на ставлення до неї як до особистості, а не тільки як до представника групи.

2. **Цілеспрямоване вираження почуттів:** клієнт має право вільно висловлювати свої почуття, незалежно від того, позитивні вони чи негативні.

3. **Контрольоване емоційне залучення:** соціальний працівник повинен розуміти почуття клієнта, і відповідно на них реагувати (вербально та невербально). Цей принцип Ф.Бістек називає одним із ключових в соціальній роботі.

4. **Прийняття:** працівник сприймає клієнта таким, яким він є насправді, включаючи його сильні і слабкі сторони, його позитивні та негативні почуття, його конструктивне і деструктивне ставлення та поведінку, при цьому підтримуючи і передаючи почуття вродженого гідності і особистої цінності клієнта. Прийняття не тотожне схваленню. Прийняття, яке відчуває клієнт, дозволяє йому повністю розкрити себе без шкоди для його почуття власної гідності.

5. **Ставлення без засудження:** неупереджене ставлення ґрунтується на переконанні, що соціальна робота не включає приписування клієнту як провини, так і невинності. Не тільки осуд, але й схвалення можуть мати однаковий ефект для клієнта: приховати частину себе.

6. **Самовизначення клієнта:** визнання права і необхідності клієнта мати свободу вибору і прийняття рішень у процесі соціальної роботи. Робітник не бере на себе відповідальність за клієнта, не переконує контролюючим чином і не маніпулює клієнтом, щоб він прийняв рішення, яке сам соціальний працівник вважає правильним. Право клієнта на самовизначення може бути обмежене здатністю клієнта приймати рішення, цивільним і моральним законодавством, а також функціями установи чи організації.

7. **Конфіденційність:** збереження приватної інформації про клієнта, яка розкривається в рамках професійних відносин або отримана з інших джерел у процесі роботи з клієнтом. Проте право клієнта на конфіденційність не є абсолютним, і закон чи обов'язок стоять вище, ніж право клієнта на конфіденційність.

Вітчизняний підхід до принципів соціальної роботи суттєво відрізняється від зарубіжного, та є більш інституціалізованим. До методологічних принципів фахівці відносять, у першу чергу:

- загальнофілософські (принципи розвитку, відображення, детермінізму);
- загальні принципи спільні для соціальних наук (історизму, соціальної обумовленості, гносеологічного підходу, єдності свідомості та діяльності);
- соціально-політичні принципи; організаційні принципи; психолого-педагогічні принципи;
- специфічні принципи соціальної роботи (гуманізму, справедливості, альтруїзму, комунікативності, варіативності соціальної допомоги, гармонізації суспільних групових і особистісних інтересів).

У соціальній роботі **метод** розуміється як систематичний і планомірний спосіб допомоги людям. Основне завдання соціальної роботи полягає у вирішенні психосоціальних проблем людей, груп та спільнот шляхом свідомого застосування знань методів, інструментів, технологій соціальної роботи. У цьому завданні соціальний працівник повинен бути оснащений усіма необхідними методами соціальної роботи, що полегшують його роботу, щоб допомогти людям у вирішенні власних проблем.

Метод вирішення проблем (розроблений Х. Перлман) ґрунтується на базовому постулаті психодинамічної концепції, згідно з яким людське життя є «проблемно-вирішальним процесом». Завдання соціального працівника полягає в тому, щоб допомогти клієнту за цих обставин.

Основу **психосоціального методу** (запропонованого Ф. Холліс) складає з'ясування причин девіантної чи дезадаптивної поведінки суб'єкта, створення «історії хвороби клієнта». Метод передбачає складну діагностику «особистості в ситуації», при зацікавленій участі

самого клієнта. Психосоціальний метод інтенсивно застосовується у разі усвідомлення клієнтом своїх індивідуальних і соціальних проблем, наприклад, проблем, пов'язаних зі здоров'ям.

Метод втручання являє собою сукупність дій для полегшення сприймання клієнтом актуальних проблем. Визначення стану проблеми і точного виконання завдань є головними складовими успішного вирішення цієї проблеми. Цей метод був запропонований у 1970 р. Рідом і Енштейном і перевірений в результаті емпіричної практики в соціальних агентствах.

Метод поведінкового підходу зосереджується на особистісних ресурсах навколишнього середовища, які можуть бути мобілізовані, щоб стимулювати та зберігати мінливу поведінку. Модифікація поведінки здійснюється за двома напрямами: оперантна та респондент-на зміна поведінки

Метод екологічного підходу пропонує покращання взаємодії людини і навколишнього середовища на основі позитивного взаємообміну. «Людина – навколишнє середовище» розглядаються як взаємодоповнюючі системи, де людина має таке оточення, яке вона формує відповідними способами.

Метод психологічного підходу О.Ранка передбачає концентрацію уваги на процесі надання допомоги, проявляючи значно менший, ніж психоаналітики, інтерес до «дитячих» переживань клієнта. Воля і здатність до змін – ось ті домінанти, що лежать в основі теорії і практики цього підходу.

Кризово-орієнтований – це комбінований метод, що використовує елементи психотерапії, практичної психології і раціональних дискусій в соціальній роботі. Він застосовується у разі таких кризових станів, як тривога, почуття сорому, провини, ворожості тощо.

Раціональний метод індивідуальної соціальної роботи запропонований Г. Вернером як альтернатива психоаналітичним моделям індивідуальної роботи. В його основі лежать положення когнітивної теорії, згідно з якими інтенсивність дій залежить від сили волі індивіда. Мета методу полягає у зміні свідомості клієнта, яку розуміють як сукупність проявів його емоцій, уяв і поведінки. Він застосовується, коли клієнт шукає допомоги в розв'язанні своєї проблемної ситуації.

Метод терапії реальністю, запропонований В. Глассером. Його основу складає положення про те, що людині необхідно бути коханою і відчувати свою цінність, а для цього необхідна відповідна поведінка. Мета методу полягає в тому, щоб допомогти людям зрозуміти й усвідомити відповідальність за свою поведінку.

У практиці індивідуальної соціальної роботи використовуються й інші методи, які застосовують у разі агресивної поведінки, сексуальних проблем, до наркотично залежних осіб тощо. До таких видів індивідуальної роботи можна віднести ігрову терапію, сексуальну терапію, психодраму, техніку «відрази» та ін.

3. Види та основні напрями соціальної роботи.

Види соціальної роботи – це способи спрямованості соціальної роботи, визначення її змісту в залежності від поставлених цілей. До видів соціальної роботи належать:

Соціальне обслуговування – соціальна робота, спрямована на здійснення системи заходів щодо задоволення різноманітних потреб клієнтів соціальної роботи з метою їх гармонійного та всебічного розвитку.

Соціальний супровід – соціальна робота, яка спрямована на здійснення системи заходів щодо підтримки умов, достатніх для забезпечення життєдіяльності соціально незахищених верств населення з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу.

Соціальна профілактика – соціальна робота, яка спрямована на запобігання виникненню складних життєвих обставин та/або потраплянню особи/сім'ї в такі обставини

Соціальна реабілітація – соціальна робота, яка спрямована на здійснення системи заходів з метою відновлення у клієнта його соціальних функцій, приведення індивідуальної чи колективної поведінки у відповідність до загальновизнаних суспільних правил та норм.

4. Основні напрями соціальної роботи.

Напрямки соціальної роботи можна типологізувати за різними критеріями – залежно від того, на кого спрямована соціальна робота, у яких сферах життєдіяльності суспільства вона здійснюється, на вирішення яких соціальних проблем націлена. Напрямки соціальної роботи, як правило, пов'язують із групами населення: соціальна робота з людьми похилого віку, з особами з інвалідністю, з дітьми, з молоддю, з жінками, з сільським населенням, з мігрантами та вимушеними переселенцями та ін. Соціальна робота може здійснюватися в різних сферах життєдіяльності суспільства: соціальна робота в системі соціального захисту населення; в системі охорони здоров'я, освіти, на підприємствах, в армії, в пенітенціарній системі і т.д.

Сучасний британський фахівець Стівен Шардлоу виділяє такі напрями соціальної роботи:

Допомога людям, які мають проблеми, у пошуку шляхів їх розв'язання. До проблем у сфері компетенції соціального працівника належать труднощі клієнта у взаєминах з іншими людьми, нездатність до виконання різних соціальних ролей, неспроможність чи нездатність доглядати за собою, кризові ситуації в житті тощо.

Допомога людям у розвитку навичок самодопомоги. Метою соціальної роботи та діяльності соціального працівника має бути не тільки безпосереднє надання допомоги клієнту (організаційної, юридичної, консультативної. Психологічної, матеріальної та ін.), а й на стимул клаєнта до розуміння проблеми і необхідності змін, формування у нього здатності обходитися в подальшому без соціального працівника.

Надання допомоги не тільки тим, хто її потребує, а й **вживання заходів щодо захисту найбільш вразливих верств суспільства від інших осіб**. До вразливих груп належать: діти, які зазнають насильства; люди з проблемами у навчанні (розумово відсталі); пацієнти психіатричних служб; люди похилого віку. Законодавства багатьох європейських країн та США зобов'язують соціального працівника забрати таку особу із загрозливого для неї середовища. В Україні соціальні працівники таких повноважень не мають, а вилучення вразливої особи відбувається тільки за рішенням суду.

Здійснення за рішенням суду нагляду за людьми. У ряді європейських країн функціонує така сфера соціальної роботи, як пробаційна служба. Її завданням є нагляд за особами, чия провина доведена судом, але які не засуджені до тюремного ув'язнення. Соціальні працівники пробаційної служби мають надавати рекомендації суду стосовно соціальної ситуації людини, які він враховує при винесенні вироку.

Здійснення догляду за особами, неспроможними доглядати за собою. Клієнти, які потребують такого догляду, перебувають у будинках для людей похилого віку, дитячих будинках та інших закладах.

Література

1. Дубич К. В. Вступ до соціальної допомоги [Текст] : навчальний посібник для студ. вищих навч. закладів. К. : СЛОВО, 2015. 224 с.

2. Карпенко О. Г. Теорія та практика соціальної роботи : навч. посіб. для студентів ВНЗ / О. Г. Карпенко, Н. Ф. Романова К. : Слово, 2015. 402 с.

3. Лукашевич М. П. Соціальна робота: теорія і практика [підручник] / Лукашевич М.П., Семигіна Т.В. ; 2- е вид. К: Каравела, 2015. 368 с.

4. Лукашевич М. П. Теорія і методи соціальної роботи : навч. посіб. / М. П. Лукашевич, І. І. Мигович 3–е вид., доп. та перероб К. : МАУП, 2013. 168 с.

5. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с. URL : https://www.researchgate.net/profile/Tetyana-Semigina/publication/342003632_Sucasna_socialna_robota/links/5eddf6ae299bf1d20bd86768/Sucasna-socialna-robota.pdf (дата звернення 15.05.2023) URL : https://www.researchgate.net/profile/Tetyana-Semigina/publication/342003632_Sucasna_socialna_robota/links/5eddf6ae299bf1d20bd86768/Sucasna-socialna-robota.pdf (дата звернення 15.05.2023)

Тема 10. Основні теорії соціальної роботи

1. **Основні підходи до типологізації теорій соціальної роботи.**
2. **Гуманістична теорія соціальної роботи.**
3. **Психолого-орієнтовані теорії соціальної роботи.**
4. **Соціолого-орієнтовані теорії соціальної роботи.**
5. **Комплексно-орієнтовні теорії соціальної роботи.**
6. **Методологічні основи адаптивно-соціалізаційної теорії соціальної роботи.**
7. **Постмодерністські погляди на соціальну роботу.**

1. Основні підходи до типологізації теорій соціальної роботи.

Будь-який вид практичної діяльності через вдосконалення застосовуваних засобів та інструментів виявляє все тісніший взаємозв'язок з теоретичними моделями, в яких накопичений досвід відображено в систематизованому й узагальненому вигляді. Обопільність зв'язку теорії і практики знаходить прояв в тому, що саме практика «відповідає» за формування фактажного, досвідного базису теорії, а відсутність зрілої теорії – систематизатора фактів – залишає практику на рівні ремесла. Теорія соціальної роботи – сукупність ідей, понять, положень, принципів, які створюють основу конкретних моделей її практики і технік втручання.

Теорії соціальної роботи можна диференціювати за різними критеріями:

1. За призначенням вони поділяються на ті, що пояснюють: – цілі соціальної роботи (марксистські, феміністські); – засоби соціальної роботи (ведення випадку, сімейна терапія та ін.); – життєвий світ клієнта: екзистенційні, гуманістичні.

2. За статусом розробників розрізняють такі теорії: – згенеровані в науковому середовищі; – розроблені спеціалістами-практиками.

3. За масштабом об'єкта аналізу та впливу можна виділити теорії: – індивідуальної соціальної роботи; – групової соціальної роботи; – роботи в громаді («ком'юніті-теорії»). – соціального адміністрування і планування, зорієнтовані на розвиток соціальних служб, впровадження соціальних послуг і програм.

Залежно від теоретико-методологічного джерела формування можна виділити чотири групи теорій соціальної роботи: системні, соціолого-орієнтовані, психологічні, комплексні.

Вибір практичним працівником тієї чи іншої моделі залежіть від специфіки розв'язуваної проблеми, наявних ресурсів і можливостей їх використання, філософії соціальної служби та загального соціокультурного контексту функціонування системи соціального захисту й соціальної допомоги.

2. Гуманістична теорія соціальної роботи.

На початку XX ст. класові підходи до соціальної роботи почали поступово заміщуватися природничо-науковими уявленнями про проблеми життя та адаптації людини до соціуму. Цьому сприяли фундаментальні дослідження в галузі психології особистості та психіатрії того часу. У теорії та практиці соціальної роботи почали використовувати методи психоаналізу, поведінкової, когнітивної та гуманістичної психології.

Сучасні школи соціальної роботи широко застосовують підходи і методи розуміння

індивідуально-психологічного плану поведінки та ініціації її змін, розроблені З. Фрейдом, Е.Еріксоном, А. Бандурою, К. Роджерсом, Ф. Перлзом, В. Франклом та ін. Знання психології особистості та психотерапевтичних методів впливають передусім на глибину сприйняття клієнта соціальної роботи, налагодження з ним робочого контракту, розуміння етіології його проблем, надання допомоги у формуванні психологічних здібностей клієнта щодо розв'язання власних життєвих конфліктів і подолання труднощів. У сучасній соціальній роботі поширеними є психодинамічна, когнітивно-біхевіористська,гуманістично-екзистенційна теорії.

Гуманістичний і екзистенційний напрями у психології набули розвитку у другій половині XX ст. Іноді узагальнено їх називають «вершинною» психологією, протиставляючи «глибинній» психології, представники якої вважають, що індивідуальні якості, поведінка особистості зумовлені біологічно (спадковістю) і досвідом дитинства.

Гуманістична теорія соціальної роботи ґрунтується на ідеях гуманістичної психології, яка, протиставивши себе психоаналізу і біхевіоризму як третя сила, розглядає людину як унікальну, самодостатню, самоцінну і самодетерміновану систему, орієнтує на цілісне вивчення особистості. Це теорія соціальної роботи, спрямована на пробудження резервів особистості людини, її сил добра, психічного здоров'я і бажання до самовдосконалення.

Одним із її засновників є американський психолог **Карл-Ренсом Роджерс**, який був переконаний у здатності кожної людини до самовдосконалення. Аналізуючи внутрішній світ людини, він виводить поняття Я-концепції - уявлення людини про себе, яке формується у процесі її взаємодії із зовнішнім світом. Спираючись на Я-концепцію, людина може прагнути певних переживань або уникати їх з метою задоволення своїх хибних, інтеріоризованихзовні, а не реальних потреб. Задоволення своїм життям настає, якщо її Я-концепція є подібною до Я-реальності (самості). Якщо вони суперечать одна одній, це свідчить про неконгруентність (невідповідність) уявлень людини про себе її актуальному досвіду. Вона не сприймає себе такою, якою є, не вважає себе безумовно цінною, а прагне досягти відповідності певним зовнішнім стандартам, втрачаючи при цьому зв'язок із своїм реальним Я. У зв'язку з цим метою запропонованої К.-Р. Роджерсом особистісно центрованої терапії є актуалізація особистості – досягнення конгруентності (відповідності) аспектів реального, організмічного Я і Я-концепції. Саме конгруентність, на думку вченого, є найважливішим аспектом людських стосунків.

Представником **екзистенційного напряму** в психології є **Віктор Франкл**. Пошуки смислу з точки зору В.Франкла є базовою потребою людини, важливим стимулом в надзвичайних ситуаціях, що визначають причину продовження або непродовження життя. Пошуки сенсу (смислу) виступають стимулюючою задачею, що дозволяє людині бути психічно здоровою. Неврози розвиваються тоді, коли людина не веде активності в досягненні смислу.

Одним з основних принципів гуманістичної моделі практики соціальної роботи є прагнення соціальних працівників допомогти клієнтам на основі самопізнання і розуміння значення свого особистісного статусу.

Психолог **Абрахам Маслоу** головну роль відводив творчому началу, самоактуалізації особистості, вважаючи їх важливими передумовами її єднання із соціумом.

Зокрема, Абрахам Маслоу запропонував поняття самоактуалізації, що є центральним в його теорії, під якою він розумів найбільш повне розкриття здібностей і реалізацію потенціалу людини. Він виділив характеристики людей, що самоактуалізуються, серед яких прийняття (себе, інших, природи); спонтанність, простота, природність; центрованість на виконуваній задачі, а не на собі; демократична структура характеру; більш глибокі міжособистісні відносини; неконформізм і т.д.

Самоактуалізація розглядалась Маслоу як процес, який складався з певних

поведінкових актів, найбільш важливі з яких пов'язані з переживанням, вирішенням задач на користь особистісного зростання, прийняття відповідальності за свої дії і т.ін.

Відомою є піраміда потреб А.Маслоу: фізіологічні потреби, потреби безпеки, потреби в приналежності і любові, естетичні та розумові потреби, потреби в самоактуалізації. Основною потребою (вершиною потреб) людини, на його погляд, є прагнення до самоактуалізації, тобто цілковитого використання талантів, здібностей, можливостей, вибору рішення на користь розвитку кожної можливості. Це прагнення стає актуальним після задоволення первинних потреб.

Суттєво збагатили гуманістичну психологію спостереження, міркування і висновки американського психолога **Фредеріка Перлза**, який, осмисливши свій досвід як психоаналітика і психотерапевта, обґрунтував концепцію гештальт-терапії, вважаючи її екзистенційною (спрямованою на внутрішнє буття людини) терапією, а зустріч консультанта з клієнтом – екзистенційною зустріччю. У своїх міркуваннях Ф. Перлз виходив із **холістичного** (грец. holos – ціле) уявлення про людину, сутність якої не зводиться до суми її частин, якостей, здібностей. Понятійним і концептуальним ядром гештальтпсихології, а відповідно і гештальттерапії є гештальт (нім. Gestalt – цілісна форма, структура) – цілісний образ людини, конфігурація її відносин зі світом, її світосприйняття.

Оскільки всі контакти людини відбуваються на межі організму і середовища, тому і всі психологічні події її життя, а також невротичні порушення відбуваються на цій межі. Метою гештальттерапії є зупинення постійної потреби клієнта в підтримці суспільного оточення, актуалізація його особистісних сил, налагодження його самодостатнього життя. З цією метою використовують такі техніки, як усвідомлення власних почуттів і переживань «тут і тепер», різні форми фантазування, візуалізації, «гарячий» і «порожній» стілець.

Використання гуманістичної теорії в практичній роботі.

Ідеї гуманістичної психології суттєво збагатили теорію, принципи соціальної роботи, однак їх невисока технологічність обмежує практичне їх використання. Загалом гуманістична теорія соціальної роботи зосереджена на розкритті, актуалізації, включенні резервів, сил добра; психічному здоров'ї особистості, її прагненні до самовдосконалення. Суттєвою особливістю цієї теорії є недирективний підхід до розв'язання проблем клієнтів. Соціальний працівник у процесі спілкування має донести до клієнта, що розуміння себе, власних проблем можливе тільки через розуміння ставлення до інших. Важливо переконати клієнта в тому, що кожна людина повинна знайти своє призначення в житті, допомогти йому визначитися з відповідною стратегією дій. Маючи на меті змінити життєві, соціальні позиції клієнта, він відповідно вибудовує особисті стосунки з ним.

Гуманістичну теорія використовують також і в груповій роботі. Як правило, такі групи створюють для формування і реалізації демократичної системи взаємної допомоги. З цією метою учасники групи розробляють норми поведінки, разом визначають цілі групи, дбають, щоб кожен відчув себе частиною групи, міг висловитися і бути почутим. Завдання соціального працівника полягає в допомозі членам групи висловлюватися й реалізовувати («актуалізовувати») їхню мету.

Гуманістичні ідеї прислужилися підвищенню ефективності соціальної роботи у громаді, ними послуговуються представники соціально-політичних рухів. Значущість їх для соціальної роботи обумовлена тим, що вони є гуманними за своєю суттю, орієнтованими на розуміння людини як цілісної особистості, включення її внутрішніх ресурсів у налагодження свого життя, подоланні проблем.

3. Психолого-орієнтовані теорії соціальної роботи

Психолого-орієнтовані теорії соціальної роботи – сукупність теоретичних концепцій соціальної роботи, що спираються переважно на психологічне знання, облік закономірностей психологічного статусу і розвитку людини. Психологія стала однією з перших наук, що

заклали методологічні основи для соціальної роботи. Психологія виконує щодо соціальної роботи дві взаємопов'язані функції: теоретичну і методологічну. Найбільш поширеними серед психолого-орієнтованих теорій соціальної роботи є психоаналітичні теорії: психосексуальна теорія З. Фрейда і психосоціальна теорія Е. Еріксона.

Для З. Фрейда освіта виконує адаптивну функцію в процесі соціалізації дитини. Вона визначається як дії або вплив дорослого на дитину, сприяння переходу від задоволення до реальності, від бажання як такого до усуспільненого бажання, інтегрованого в регульований всесвіт міжособистісних відносин.

Е. Еріксон виділив вісім стадій життєвого шляху особистості: немовляти, ранній вік, вік гри, шкільний вік, підлітковий вік, молодість, зрілість і старість. Для кожної зі стадій характерна специфічна задача, що висувається суспільством. Вирішення задачі, згідно з Е. Еріксоном, залежить і від уже досягнутого рівня психомоторного розвитку індивіда, і від загальної духовної атмосфери суспільства, в якому цей індивід живе.

Один з основних в психологічному знанні – психодинамічний теоретичний підхід, розроблений К. Роджерсом. З початку і до середини XX ст. він домінував у розробці концепцій соціальної роботи у всіх її сферах, але, перш за все, у індивідуальній соціальній роботі. Психодинамічна модель діяльності соціального працівника, розроблена К. Роджерсом, виходить із наступних положень:

– соціальний працівник в контексті відносин з клієнтом повинен виходити з того, що останній не тільки володіє певною психологічною структурою, але і здатний до її зміни, розвивається під впливом внутрішніх, інтенціональних факторів і зовнішніх умов, взаємодіючи із середовищем проживання;

– вплив соціального працівника на клієнта має враховувати його соціально-економічне становище, статус в системі соціально-ієрархічних груп, різних рівнів управління і самоврядування. Психодинамічний підхід звертає увагу на принципово важливу роль вивчення та врахування динаміки відносин в контактній групі, середовища проживання клієнта;

– психодинамічні теорії вимагають врахувати те, як вони виявляються корисними в процесі здійснення конкретної допомоги потребуючим, окремій людині;

– в рамках психодинамічної концепції відбувається не тільки аналіз «статус-кво», а й використання досвіду аналізу еволюції відносин між клієнтом і соціальним працівником, характеру відносин між особами в конкретному середовищі проживання потребуючих;

– психодинамічна модель соціальної роботи передбачає, як правило, можливість зміни, корекції поведінки, поглядів, відносин клієнта за допомогою впливу на його внутрішній світ, сприйняття реальності, характер відносин в контактних групах.

Екзистенційна модель теоретичного обґрунтування соціальної роботи виходить із того, що більшість емоційних проблем клієнта виникає з чотирьох джерел відчуження:

- коли люди, які значимі в очах клієнта, не визнають її такою ж значимою;
- непослідовність або обман у вирішенні проблеми оціночних конфліктів;
- розчарування, хаос або втрата особистих цінностей;
- втрата близьких людей (їх смерть, догляд, зрада та ін.).

Головна мета екзистенційної теорії впливу на клієнта – допомогти людям отримати задовільний стиль життя, отримувати від життя задоволення. При цьому використовуються три можливих правила екзистенціальної терапії: установка на зміну досвіду, практичної діяльності клієнта; орієнтування на розуміння особистості клієнта; особистісна включеність, занурення соціального працівника в світ цінностей, почуттів, стосунків клієнта.

Біхевіористський підхід у теоретичному обґрунтуванні соціальної роботи досить давно відомий і активно розробляється. Він виходить із того, що поведінка людини визначається впливом навколишнього середовища, яке контролює її через різного роду стимуляції. реакцій. Ідеї біхевіоризму можуть бути застосовані при вирішенні дитячих проблем,

стосунків дітей і батьків, виборі методів заохочення і покарання, у роботі з групами.

4. Соціолого-орієнтовані теорії соціальної роботи

Соціолого-орієнтовані теорії соціальної роботи – це сукупність теоретичних концепцій соціальної роботи, в основі яких лежить пізнання закономірностей соціального розвитку, принципі структурування суспільства, взаємодії його соціальних інститутів. Значна частина теорій соціальної роботи «виросла» із соціологічних концепцій кін. XIX – поч. XX ст. Серед соціолого-орієнтованих теорій соціальної роботи найбільш поширеними є системна теорія, екологічна, соціально-радикальна та дозвільна.

Системний підхід у соціальній роботі дозволяє зрозуміти, що люди в прагненні вирішити свої проблеми і поліпшити своє становище залежать від різних оточуючих їх систем. Так, людям можуть допомогти неформальні системи (сім'я, коло друзів і т.д.) і формальні системи (профспілки, громадсько-політичні організації і ін.), А також система соціальних організацій та установ (соцслужби, відомства, лікарні та ін.).

У соціальній роботі системний підхід проявляється у наступному: використання положень загальної теорії систем; оптимізації діяльності установ, здатних вирішити проблеми клієнтів; активізації здібностей людини та її самозахисного потенціалу. Системна теорія соціальної роботи звертає увагу, що людям можуть допомогти три типи систем: неформальні або природні (сім'я, група друзів, об'єднання за інтересами та ін.); формальні (громади, профспілки, громадсько-політичні організації і т.п.); системи, що існують в суспільстві у вигляді установ, відомств, функціонально орієнтованих організацій (лікарні, бібліотеки, школи та ін.).

Соціально-радикальна модель. Соціально-радикальна модель акцентує увагу на впливі владних структур на таке суспільне явище, як пригнічення, а тому проявляється як модель захисту і розвитку самосвідомості представників різних дискримінованих соціальних груп (бідних в декількох поколіннях, іммігрантів, біженців, нацменшин і ін.) Технологія захисту спрямована на розвиток соціальних здібностей клієнтів різних груп, які зазнають дискримінації, але дана модель не пропонує шляхи зміни соціальних структур, які пригнічують індивіда. Відповідно до цієї моделі соціальні працівники повинні «наділити повноваженнями» одних, не зачепивши інтереси інших. В іншому випадку неминуче виникає конфлікт.

Марксистська модель виходить із розуміння діяльності соціального працівника як сили, що сприяє піднесенню самосвідомості і здійснення змін в суспільстві. В одному випадку соціальний працівник здійснює соціальний контроль, в іншому виконує роль соціального стабілізатора, соціального лікаря, соціального адвоката.

Соціально-екологічна теорія (або теорія екологічних систем) розглядає людей як системно організованих суб'єктів життєдіяльності, які постійно пристосовуються до різноманіття умов буття (вони можуть бути як задовільними, так і незадовільними). Соціальні проблеми (бідність, дискримінація, забруднення природи) ускладнюють умови буття, скорочують можливість взаємної адаптації.

Соціальний працівник повинен впливати не тільки на клієнта, а й на середовище її проживання, метою чого є посилення адаптивних здібностей людини, вплив на його місце існування і оточення таким чином, щоб зробити компроміси між ним і середовищем існування більш адаптивними.

3. Комплексно-орієнтовні теорії соціальної роботи

Комплексно-орієнтовані теорії, теорії міждисциплінарної орієнтації – сукупність теоретичних концепцій соціальної роботи, що орієнтуються на цілісне бачення проблем захисту життєвих сил людини як біосоціальної істоти.

Комплексно-орієнтовані моделі підрозділяються на наступні:

• **когнітивна, або пізнавальна, теорія –** займається людським мисленням; його впливом на поведінку людини, рішення індивідуальних і соціальних проблем засобами самоаналізу, особистісного росту і т. п. Орієнтується, в першу чергу, на зміну індивідом себе, адаптацію до середовища, а також вплив на оточення;

• **соціально-педагогічна** – має на меті навчити долати труднощі і т. п .;

• **вітально-орієнтована** – заснована на концепції «життєвих сил«, що розуміються як фізична і психічна здатність людини до виживання. Соціальна робота розуміється як сприяння формуванню, реабілітації життєвих сил.

• **соціально-психологічна (або рольова)** – побудована на інтеграції психологічного і соціологічного знання, на розумінні ролі особистості. Відповідно до цієї моделі людина будує свою поведінку, спілкування відповідно до моделей, засвоєними нею у процесі життя (від батьків, вчителів. Керівництва тощо).

4. Методологічні основи адаптивно-соціалізаційної теорії соціальної роботи

У процесі становлення особистості як соціальної істоти тісно пов'язаними є два процеси – соціалізація та адаптація. Це хоча й окремі соціальні явища, проте вони доповнюють одне одного в процесі соціального становлення особистості.

Процес **соціалізації –** входження особи у соціальне середовище, пристосовуючись до нього, виконуючи певні ролі та функції – повторюється кожною особою, протягом усієї історії становлення та розвитку суспільства.

Соціалізація – це процес, завдяки якому люди вчаться бути досвідченими членами суспільства. Він описує способи розуміння суспільних норм та очікувань, прийняття переконань суспільства та усвідомлення суспільних цінностей. У процесі соціалізації людина сприймає та засвоює норми, традиції, ролі, створені та пропоновані суспільством. Їх прийняття та засвоєння забезпечує нормальне функціонування індивіда у суспільстві, формуючи механізми взаємодії особистості з середовищем. Соціалізація особистості водночас є необхідною передумовою адаптації індивіда у суспільстві.

Поняття «адаптація» (від лат. пристосування) широкому аспекті означає будь-які взаємодії індивіда та середовища, у яких відбувається узгодження їх структур, функцій та поведінки. У вузькому, соціально-психологічному, значенні адаптація – це процес входження особистості у малу групу, засвоєння нею сформованих норм, відносин, заняття певного місця у структурі відносин між її членами.

Соціальна адаптація – це постійний процес активного пристосування індивіда до місцевих умов нового соціального середовища та результат цього процесу. В ході цього відбувається як пристосування індивіда до нових соціальних умов, так і реалізація його потреб, інтересів і прагнень.

Основним способом соціальної адаптації є прийняття цінностей нового соціального середовища (групи, колективу, організації, регіону, куди входить індивід), сформованих у ньому форм соціальної взаємодії (формальних і неформальних зв’язків, стилю керівництва, сімейних, сусідських відносин тощо), форм та способів предметної діяльності (способів професійного виконання діяльності чи сімейних обов’язків).

Система соціальної адаптації включає різновиди адаптивних процесів:

Управлінська (організаційна) адаптація. Без управління неможливо надати людині сприятливі умови (на роботі, у побуті), створити передумови у розвитку її соціальних ролей, забезпечувати діяльність, що відповідає інтересам суспільства та особистості.

Економічна адаптація – це складний процес засвоєння нових соціально-економічних норм і принципів економічних відносин індивідів, суб’єктів. У технологіях соціальної роботи важливе значення має адаптація до реальної соціальної дійсності: розміри допомоги безробітним, рівень зарплати, пенсій і допомог тощо, які мають відповідати як фізіологічним, так і соціокультурними потребам людини.

Педагогічна адаптація – це пристосування до системи освіти, навчання і виховання, які формують систему ціннісних орієнтирів індивіда.

Психологічна адаптація. У психології адаптацію розглядають як процес пристосування органів почуттів до особливостей діючих на них стимулів з метою їхнього кращого сприйняття й захисту рецепторів від зайвого навантаження.

Професійна адаптація – це пристосування індивіда до нових видів професійної діяльності, нового соціального оточення, умов праці і особливостей конкретної спеціальності.

Виробнича адаптація – трудова активність, ініціатива, компетентність і самостійність, вдосконалення професійних навичок.

5. Постмодерністські погляди на соціальну роботу

Постмодернізм як напрям сучасної філософії сформувався в 70-ті роки XX ст. Його вихідним пунктом стала критика пануючих в першій половині XX ст. моделей соціального розвитку, доходячи до заперечення ідеї суспільного прогресу. Займаючи антидогматичну позицію, постмодернізм проголошує принциповий плюралізм поглядів, підходів і цінностей, а його базовою установкою стає прийняття світу в усій його різноманітності та водночас суперечливості.

Соціальні теорії постмодерну не виступають як альтернативні, а розкривають різноманіття рис сучасного суспільства. Для постмодернізму характерне заперечення вищих авторитетів, абсолютних істин, універсальних принципів. Стверджується право на індивідуальність, своєрідність, неповторність. Під сумнів ставиться обґрунтованість тверджень про безумовну перевагу одних форм життя над іншими.

Сучасна соціальна робота на Заході активно використовує дані установки. Наголос у сучасній соціальній роботі робиться на індивідуалізовану допомогу людям, на обліку їхніх потреб, на розвиток їх власної активності. Такий підхід отримав назву клієнтоцентрованого. Як його доповнення виступає принцип самовизначення клієнтів. Уже на етапі діагностики соціальний працівник уважно прислухається до запитів клієнта, уникаючи нав'язувати йому своє бачення проблеми. Разом з ним обговорюються можливі рішення і намічаються шляхи їх досягнення. Соціальний працівник завжди прагне до того, щоб повернути людину до повноцінного і незалежного існування, здійснюючи, тим самим, функцію наснаження.

Поширення отримав і такий вид роботи, як організація груп самодопомоги, у яких соціальний працівник виступає в ролі фасилітатора, діючи максимально недирективно. Він також виконує роль посередника, допомагаючи залучати наявні в соціумі матеріальні і людські ресурси. Крім того, соціальний працівник часто виконує функцію захисника інтересів клієнтів, виступаючи від їх імені.

Пріоритетного значення у сучасній соціальній роботі надається антидискримінаційній практиці. Соціальний працівник повинен бути дуже чутливим до будь-яких проявів дискримінації (за ознаками раси, статі або сексуальної орієнтації). Очікується, що він не тільки повинен строго дотримуватися цього принципу у своїй діяльності, а й сприяти формуванню толерантності в суспільстві.

Література

1. Лукашевич М. П. Соціальна робота: теорія і практика [підручник] / Лукашевич М. П., Семигіна Т.В. ; 2- е вид. К: Каравела, 2015. 368 с.

2. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с. URL : https://www.researchgate.net/profile/Tetyana-Semigina/publication/342003632_Sucasna_socialna_robota/links/5eddf6ae299bf1d20bd86768/Sucasna-socialna-robota.pdf (дата звернення 15.05.2023) URL : https://www.researchgate.net/profile/Tetyana-

Semigina/publication/342003632_Sucasna_socialna_robota/links/5eddf6ae299bf1d20bd86768/Sucasna-socialna-robota.pdf (дата звернення 15.05.2023)

3. Соціальна робота (теорія і практика). Навчальний посібник / Лукашевич М.П., Семигіна Т.В. К.: Каравела, 2018. 368 с.

4. Теорії і методи соціальної роботи : підручник для студ. вищ. навч. закладів / за ред. Т. В. Семигіної, І. І. Миговича. 3-е вид. К. : Академвидав, 2012. 328 с.

5. Теорія та практика соціальної роботи: навчальний посібник / О. Г. Карпенко, Н. Ф. Романова. К: Видавничий Дім «Слово», 2015. 408 с.

Тема 11. Особливості індивідуальної та групової соціальної роботи. Соціальна робота в громаді

1. **Індивідуальна соціальна робота: методи і технології.**
2. **Групова соціальна робота. Переваги групової роботи над індивідуальною.**
3. **Особливості соціальної роботи в громаді: зарубіжний та вітчизняний досвід.**

1. Індивідуальна соціальна робота: методи і технології.

Найбільш поширеними індивідуальними проблемами в практиці соціальної роботи є: особистісні кризи та емоційні проблеми; сімейні конфлікти та кризи, проблеми на роботі, у школі, проблеми, пов'язані із втратою роботи тощо. Часто ці проблеми не можуть бути вирішені зусиллями особи, набуваючи масштабів та перетворюючись у складні життєві обставини, які потребують втручання та допомоги соціального працівника.

Світова практика соціальної роботи розглядає індивідуальну роботу з клієнтом як ведення випадку. Цей вид роботи має свої особливості:

1) Поведінка людини нерозривно пов’язана із соціальним та природним середовищем.

2) Можливості для покращення функціонування будь-якої людської системи включають зміну самої системи, модифікацію її взаємодії з навколишнім середовищем та зміну інших систем у її середовищі.

3) Робота з будь-яким рівнем людської системи – від індивіда до суспільства – спирається на подібність процесів соціальної роботи на всіх рівнях системи.

4) На соціального працівника покладається відповідальність працювати в напрямку справедливої соціальної політики.

Індивідуальна соціальна робота передбачає наступні етапи:

1) Знайомство – перший контакт соціального працівника з клієнтом, який триває від кількох хвилин до кількох годин (чи більше).

2) Аналіз – на цьому етапі відбувається збір інформації. Для оцінки соціальні працівники повинні збирати ключові дані про клієнта шляхом співбесід та інших методів та інструментів оцінки та допоміжних контактів.

3) Планування. Цей етап зосереджений на розробці цілей, заснований на взаєморозумінні проблем клієнта, його способу життя та навколишнього середовища.

4) Втручання – це етап, коли клієнт та соціальний працівник мобілізують ресурси для реалізації плану дій, які відповідають їх узгодженим очікуванням.

5) Оцінка. На етапі оцінки соціальний працівник та клієнт зосереджуються на досягненні цілей, продовжуючи відстежувати прогрес, щоб визначити, коли цілі досягнуті, та / або чи слід ставити нові цілі.

6) Припинення. Кінцевою метою будь-якого терапевтичного втручання є те, що настане час, коли клієнт зможе самостійно підтримувати прогрес.

7) Подальші дії. Виконання цих етапів допомагає соціальним працівникам ефективно втручатися у справи клієнтів для вирішення проблем та покращення добробуту, при цьому

залучаючи клієнта до усього процесу вирішення проблем.

2. Групова соціальна робота. Переваги групової роботи над індивідуальною

Метод групової соціальної роботи став застосовуватися наприкінці XIX ст., коли в більшості країн Європи і в Російській імперії стали поширеними робітничі будинки, притулки та гуртожитки, які створювали благодійні та релігійні організації. Співробітники цих закладів стали першими практиками соціальної роботи з групою.

У статусі окремого методу групова соціальна робота починає розвиватися з 30-х років XX ст. Група розглядається як об'єднання людей, які мають спільні проблеми. Цікаво, що ці проблеми, призводячи до ізоляції чи самоізоляції людини, в той же час стають підставою для об’єднання в групи.

По суті, групова соціальна робота – це форма або метод роботи, який використовують із метою надання клієнту допомоги через передавання групового досвіду для розвитку його фізичного і духовного потенціалу, формування соціальної поведінки. Невелика група осіб із близькими інтересами та загальними проблемами регулярно збирається і включається в діяльність для досягнення загальних цілей, якими можуть бути обмін інформацією, розвиток практичних або соціальних умінь, зміна ціннісних орієнтацій, перебудова соціальної поведінки в позитивному напрямі.

Виділяють три моделі групової роботи : терапевтична групова робота – групова психотерапія; соціальна групова робота; групи самодопомоги.

Основні види груп, які використовуються у соціальній роботі, – групи відновлення, посередницькі групи, групи самодопомоги, освітні групи, терапевтичні групи.

У. Глассман та Л. Кейтс – американські спеціалісти з соціальної роботи – здійснили аналіз групової соціальної роботи з позицій гуманістичного підходу. **Групова робота** – це процес «демократичної взаємодопомоги» між членами групи, метою якого є досягнення бажаних змін Подібне розуміння групової роботи продиктовано демократичними і гуманістичними цінностями. При цьому визнається, що відмінності між членами групи збагачують всіх учасників.

До переваг групової соціальної роботи слід у першу чергу віднести її потужний терапевтичний ефект. Він полягає у тому, що результат роботи групи з вирішення певної проблеми, подолання кризової ситуації є вищим, ніж сума результатів окремих її членів. Під час роботи у групі клієнт почувається більш захищено через усвідомлення того, що не один він стикається з і складною життєвою ситуацією чи кризою. Відповідно, підвищується його активність стосовно можливостей подолання проблеми. Група надає її членам можливість активно розвивати кооперацію та інтеграцію для вирішення проблеми.

Робота з групою є більш ефективною і з економічної точки зору, через скорочення затрат часу і кількості фахівців у порівнянні з індивідуальною роботою.

Недоліками групової соціальної роботи є: складність впливу на групу, загроза надмірного впливу на групу особи неформального лідера (як правило, таке лідерство носить негативний характер), що буде ускладнювати роботу з групою в цілому; підвищення конформної поведінки членів групи (пасивне пристосування до вимог, стилю спілкування, роботи групи тощо); психологічна залежність членів групи від групи як цілісності. Також вид групової роботи підходить не усім особам. Людям з підвищеною тривожністю, невпевненістю у собі, агресивністю робота в групі може бути протипоказана.

3. Особливості соціальної роботи в громаді: зарубіжний та вітчизняний досвід

Соціальна робота в громаді (общинна соціальна робота) – метод, що дозволив розширити масштаби соціальної допомоги серед населення міських кварталів, громад (спільнот людей, добровільно і свідомо розділяють єдині принципи соціального життєустрою). Завдання соціального працівника у роботі в громаді – сприяння проектам, які

базуються на сильних сторонах громади та залученні членів громади до власного стійкого вирішення проблем.

Витоки соціальної роботи в громаді традиційно пов'язують із діяльністю Дж.Аддамс (США) та рухом сеттльментів (поселенців) у США у кін. XIX ст. Загалом до сер. XX ст. у практиці соціальної роботи більш поширеними були індивідуальний і груповий методи роботи,, проте з 60-х рр. XX ст. відбувається активізація соціальної роботи в громаді, спрямована на вирішення проблем широких груп і верств населення.

У 70-х рр. XX ст. робота соціальних працівників у громадах полягала в основному у наданні консультацій, налагодженні комунікацій і громадських слухань, обговорень для прийняття колективних рішень, попередження або вирішення конфліктів у окремих громадах.

У 80-ті роки XX ст. активізувався холістичний підхід до організації соціальної роботи в громаді. Відбулася переакцентація від державного рівня надання соціальних послуг до місцевого. При цьому наголос робився на потребах та інтересах окремих жителів конкретних локальних спільнот/громад і виробленні механізмів їх задоволення.

90-ті роки XX ст. характеризуються глобальною тенденцією децентралізації соціальних послуг. Соціальна робота, яка розвивається на рівні громад, стає індивідуально-орієнтованою.

На поч. XXI ст. соціальна робота в громаді постає як територіально обумовлена, здійснюється на місцевому рівні органами місцевого самоврядування, безпосередньо фахівцями з соціальної роботи (соціальними консультантами, соціальними терапевтами, менеджерами соціальних послуг тощо) за місцем проживання клієнта. Її зміст зводиться до надання кваліфікованої допомоги, послуг клієнту на місцем його проживання за принципом пролонгованого догляду.

Фахівці з соціальної роботи вбачають у соціальній роботі в громаді ряд переваг:

1) на місцевому рівні можна отримати повну інформацію про особливості потреб і проблем жителів, зрозуміти специфіку взаємовідносин всередині громади;

2) саме в громадах соціальні працівники сприймаються жителями не як «чужі», які невідомо чим займаються, а як «свої».

Література

1. Капська А. Й. Соціальна робота [Текст] : навчальний посібник. К. : Слово, 2011. 400 с.
2. Лукашевич М. П. Соціальна робота: теорія і практика [підручник] / Лукашевич М. П., Семигіна Т.В. ; 2- е вид. К: Каравела, 2015. 368 с.
3. Лукашевич М. П. Теорія і методи соціальної роботи : навч. посіб. / М. П. Лукашевич, І. І. Мигович 3–е вид., доп. та перероб К. : МАУП, 2013. 168 с.
4. Слозанська Г. І. Соціальна робота в територіальній громаді: теорії, моделі та методи: монографія / за наук.ред.д-ра пед. наук, проф. В. А. Поліщук. Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка, 2018. 382 с. URL : http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/13712/1/8slozanska_monogr.pdf (дата звернення 09.08.2023)
5. Соціальна робота (теорія і практика). Навчальний посібник. Лукашевич М.П., Семигіна Т.В. К.: Каравела, 2018. 368 с.
6. Теорія та практика соціальної роботи: навчальний посібник / О. Г. Карпенко, Н. Ф. Романова. К: Видавничий Дім «Слово», 2015. 408 с.

Тема 12. Цінності та етичні принципи соціальної роботи

1. **Значення етики для соціальної роботи. Етичний кодекс спеціалістів з соціальної роботи.**
2. **Особливості спілкування соціальних працівників і клієнтів.**
3. **Вимоги до фахівця із соціальної роботи. Професійні межі у соціальній роботі.**
4. **Професійні ризики та «феномен вигорання» у соціальній роботі.**
5. **Професійна підтримка (супервізія) у соціальній роботі.**

1. Значення етики для соціальної роботи. Етичний кодекс спеціалістів з соціальної роботи.

Етика в соціальній роботі – одна з невід'ємних складових щоденної діяльності соціального працівника. Знання теоретичних основ, законодавчих актів, нормативно-правових документів грає надзвичайно важливу роль у ефективному вирішенні проблем. Проте не менш важливим є знання та дотримання і застосування норм і принципів професійної етики у щоденній діяльності. Це допомагає соціальному працівнику налагоджувати співпрацю з клієнтами та їх рідними і близькими, з колегами, представниками різних установ, організацій і закладів.

Етика соціальної роботи – вчення про моральні основи професійної соціальної діяльності з надання допомоги індивідам, сім'ям, соціальним групам і общинам, посиленню чи відновленню їх здатності до функціонування та створення сприятливих умов для досягнення цих цілей, морально-етичних норм поведінки спеціалістів з соціальної роботи, працівників соціальних служб. Етика соціальної роботи – специфічний прояв загальної етики у соціальному обслуговуванні населення.

Етичні аспекти діяльності соціальних працівників регулюються документами, прийнятими Міжнародною федерацією соціальних працівників («Міжнародна Декларація етичних принципів соціальної роботи» та «Міжнародні етичні стандарти соціальних працівників»). У вітчизняній практиці соціальної роботи діє «Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України».

У «Міжнародній Декларації етичних принципів соціальної роботи» подано етичні принципи професії соціального працівника, окреслено проблемні галузі, рекомендовано загальні методи розв'язання етичних проблем.

«Міжнародні етичні стандарти соціальних працівників» базуються на положеннях «Міжнародного Морального кодексу професійних соціальних працівників», прийнятого Міжнародною федерацією соціальних працівників у 1967 р. У вступі до документу вказано, що соціальна робота ґрунтується на гуманістичних, релігійних та демократичних ідеалах і філософських концепціях, мета яких – задоволення суспільних потреб і розвиток людського потенціалу.

Соціальні працівники:

- мають служити людині заради її добробуту і реалізації її можливостей;
- розвивати і використовувати обґрунтовані знання з поведінки людини і соціальної поведінки;
- сприяти розвитку ресурсів, які б відповідали індивідуальним, груповим, національним і міжнародним потребам і прагненням;
- бути відданими справі заради досягнення соціальної справедливості.

Визначено 12 етичних принципів професії соціального працівника, які викладено в «Міжнародній Декларації етичних принципів соціальної роботи»:

1 – «Кожна людина є унікальною цінністю, на яку слід зважати і ставитися до неї з повагою».

2 – «Кожна людина має право на самореалізацію такою мірою, щоб це не утискало таке саме право інших людей, і зобов'язана робити внесок у добробут суспільства».

3 – «Кожне суспільство, незалежно від устрою, повинно функціонувати так, щоб забезпечити максимальні блага для всіх своїх членів».

4 – «Соціальні працівники зобов'язані бути відданими принципам соціальної справедливості ».

5 – «Присвятити здобуті знання і навички наданню допомоги окремим особам, групам людей, громадам і спільнотам в їхньому розвитку і в розв'язанні конфліктів як між собою, так і в стосунках із суспільством та подоланні наслідків цих конфліктів».

6 – «Соціальні працівники повинні надавати якомога кращу допомогу будь-кому, хто потребує допомоги та поради, не маючи несправедливих упереджень щодо статі, віку, непрацездатності, расової приналежності, соціального класу, походження, релігії, мови, політичних переконань або сексуальної орієнтації».

7 – «Соціальні працівники поважають права людини та груп відповідно до Міжнародної Декларації прав людини Організації Об'єднаних Націй та інших міжнародних конвенцій, що випливають з цієї Декларації».

8 – «Соціальні працівники ставляться з повагою до принципів приватного життя, конфіденційності та відповідального використання інформації у своїй професійній роботі. Соціальні працівники поважають виправдану конфіденційність навіть тоді, коли законодавство країни суперечить цій вимозі».

9 – «Усіляке заохочення клієнтів до співпраці, інформування їх щодо переваг і можливих ризиків від обраного напряму дій».

10 – «Спільна відповідальність соціальних працівників і клієнтів за визначення плану дій, спрямованих на зміну їхнього життя».

11 – «Соціальна робота несумісна з прямою або непрямою підтримкою осіб, груп людей, політичних сил або силових структур, які використовують тероризм, тортури та інші заходи, спрямовані на пригноблення людей».

12 – «Соціальні працівники повинні приймати етично обґрунтовані рішення і дотримуватись їх, віддаючи належну повагу положенням Міжнародної Декларації етичних принципів МФСП, Міжнародних етичних стандартів соціальних працівників».

У Міжнародній Декларації етичних принципів соціальної роботи також названі проблемні галузі, які залежать від культурних чи політичних відмінностей країн; йдеться і про проблемні ситуації, коли соціальний працівник стикається із конфліктом інтересів наступних осіб і груп, самого соціального працівника і клієнта; окремих клієнтів та інших людей; між конфліктуючими інтересами груп клієнтів; груп клієнтів і рештою суспільства; систем/закладів і груп населення; систем/закладів/роботодавців і соціальних працівників; різних груп професійних працівників.

2. Особливості спілкування соціальних працівників і клієнтів.

Клієнт соціальної роботи – індивід, група людей, сім’я, громада, які не можуть самостійно подолати свої проблеми, вийти з життєвої кризи, функціонувати самостійно і тому потребують допомоги фахових соціальних працівників, є адресатами соціальної роботи.

До категорії вразливих можуть бути віднесені різні групи громадян. Так, у зарубіжній практиці клієнтами чи потенційними клієнтами соціальної роботи є: бездомні люди; родини, в яких існують проблеми дитячої занедбаності, сексуальних, фізичних зловживань щодо дитини або одного з партнерів; подружні пари, що мають серйозні подружні конфлікти; родини, в яких дитина виховується лише одним з батьків або в яких проявляються насильство з боку батьків чи делінквентна поведінка, труднощі у навчанні дитини; особи, які живуть з ВІЛ/СНІД, та їхні родини; осіб, які мають низькі доходи через безробіття, відсутність годувальника, фізичні обмеження, недостатність навичок тощо; особи, які

перебувають в ув'язнені чи колишні ув'язнені, життя яких зруйноване покаранням за порушення закону; незаміжні вагітні дівчата-підлітки або такі, що вже виховують дитину; гомосексуалісти, лесбійки, які мають особисті або сімейні проблеми; особи, які мають соматичні (тілесні), психічні захворювання або інвалідність; термінально (безнадійно) хворі; залежні від алкоголю, наркотиків особи та їхні родини; мігранти, біженці і меншини, що мають недостатні ресурси, можливості, жертви расизму, сексизму (статевої дискримінації) або інших форм дискримінації; особи із затримками розвитку (інваліди розвитку) та їхні родини; особи похилого віку, які не можуть адекватно функціонувати; діти, які залишилися без піклування батьків або які зазнають насилля; діти, які мають проблеми у навчанні, та їхні родини; особи, які перебувають у стресовому стані, спричиненому травматичними подіями (смерть близької людини, природні або техногенні катастрофи, вихід на пенсію тощо), а також діти, які покинули родину.

В Україні не всі перелічені вище групи є потенційними клієнтами соціальної роботи. У Законі України «Про соціальні послуги» сказано, що соціальна допомога має надаватися людям, котрі потрапили у складні життєві обставини, причиною яких є: похилий вік; часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті; невиліковні хвороби та хвороби, що потребують тривалого лікування; психічні та поведінкові розлади, у тому числі пов'язані із вживанням психоактивних речовин; інвалідність; бездомність; безробіття; малозабезпеченість; поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків; ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини; втрата соціальних зв'язків, у тому числі під час перебування в місцях позбавлення волі; жорстоке поводження з дитиною; домашнє насильство; насильство за ознакою статі; потрапляння в ситуацію торгівлі людьми; шкода, заподіяна пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією.

Ефективне спілкування має важливе значення у всіх сферах людської діяльності, у взаємодії особистості з суспільством чи соціальною структурою. У зв'язку з цим формальні та неформальні взаємодії становлять основу соціальної роботи, а ефективна комунікація допомагає соціальним працівникам краще взаємодіяти з клієнтами.

Спілкування – сукупність зв'язків і взаємодій людей, спільнот, суспільств, у процесі яких відбувається обмін інформацією, досвідом, уміннями, навичками і результатами діяльності.

У процесі спілкування налагоджується контакт з клієнтом, з'ясовуються проблеми, відбувається збір інформації, необхідної для їх розв'язання. Під час спілкування здійснюється цілеспрямований вплив на клієнта. Від володіння методами спілкування часто залежить результат ділових переговорів соціальних працівників із представниками структур влади, ділових кіл, різних закладів та організацій. Усе це свідчить, що спілкування є однією з найважливіших і найскладніших сфер діяльності в соціальній роботі.

Для соціальних працівників важливо володіти комунікативним потенціалом, бути здатним до емпатії, взаєморозуміння, сприймання, впливу на індивіда, групу тощо.

Одним із найважливіших чинників соціалізації індивіда в конкретних культурно-історичних умовах є комунікація. Її особливістю є наявність у ній тільки інформаційного зв'язку.

Комунікація (лат. communico – спілкуюсь з кимось) – спілкування особистостей за допомогою мовних і позамовних засобів з метою передавання інформації. Разом з перцепцією (сприйняттям) та інтерпретацією (взаємодією комунікантів) комунікація є складовою процесу спілкування.

Досить часто спілкування соціального працівника і клієнта не ефективним через комунікативні бар'єри, в основі яких лежать відсутність взаєморозуміння і контакту. Це психологічні перешкоди, що виникають на шляху передачі адекватної інформації. Найбільш

поширеними є бар'єри нерозуміння, соціокультурних відмінностей, бар'єри відносин.

У практичній діяльності соціальних працівників виникають також моральні дилеми – необхідність вибору між двома, як правило непростими, неоднозначними, можливостями.

3. Вимоги до фахівця із соціальної роботи. Професійні межі у соціальній роботі

Соціальний працівник мусить володіти фаховими знаннями не лише у сфері професійної діяльності, але й із психології, соціології, психіатрії, юриспруденції, знати теорії та методи соціальної роботи, вміти ефективно використовувати наявні ресурси; уміти спілкуватися та надавати інформацію, оцінювати потреби та представляти інтереси клієнта, сприяти його розвитку та підвищенню можливостей, керувати процесом допомоги тощо. Не менш важливим є й морально-психологічне задоволення від праці.

Згідно із професійним стандартом «Фахівець із соціальної роботи» повинен виконувати наступні трудові функції:

– виявлення у адміністративно-територіальній одиниці / територіальній громаді осіб / сімей, які належать до вразливих груп населення та / або перебувають у складних життєвих обставинах і потребують соціальної підтримки, надання соціальних послуг;

– проведення соціально-профілактичної роботи, спрямованої на запобігання потраплянню у складні життєві обставини осіб / сімей;

– проведення оцінювання потреб особи / сім'ї з ознаками складних життєвих обставин у соціальних послугах та соціальній допомозі;

– планування соціальної роботи, надання соціальних послуг, соціальної допомоги, визначення методів соціальної роботи з мінімізації або подолання складних життєвих обставин особи / сім'ї;

– надання соціальних послуг особам / сім'ям, спрямованих на подолання або мінімізацію складних життєвих обставин;

– представлення інтересів отримувачів соціальних послуг в установах та організаціях;

– здійснення інших повноважень щодо соціальної роботи та надання соціальних послуг особам Є сім'ям, які належать до вразливих груп населення та/або перебувають у складних життєвих обставинах;

– прогнозування та проектування заходів соціальної підтримки, в тому числі надання соціальних послуг, їх змісту та обсягу;

– здійснення моніторингу надання соціальних послуг, оцінки їх якості та контролю за дотриманням державних стандартів соціальних послуг;

– організація спільної діяльності фахівців різних галузей і непрофесіоналів, здійснення їх підготовки до виконання завдань соціальної роботи, ініціювання командоутворення та координація командної роботи;

– підготовка пропозицій щодо розвитку соціальних послуг у адмністративно-територіальній одиниці / територіальній громаді, участь у розроблення програм соціально-економічного розвитку громади в межах повноважень [4].

Професійні межі соціальної роботи – це межі компетенції соціального працівника і професійної дистанції між фахівцем і клієнтом.

Працюючи з клієнтами, основним вмінням, яке соціальні працівники повинні використовувати для сприяння зростанню або зміні життєдіяльності клієнта, є завоювання їхньої довіри, впевненості та поваги. Це невід’ємна частина стратегії взаємодії з клієнтом, яка повинна бути встановлена на ранній фазі відносин.

Працюючи з клієнтами, соціальні працівники повинні дотримуватися чітких меж для забезпечення професійної доброчесності та відповідальності. Зарубіжна практика (зокрема,

Ф.Рімер, професор аспірантури Школи соціальної роботи Род-Айлендського коледжу, США), подає типологію з 5 основних ситуацій, у яких можуть виникати проблеми під час роботи соціального працівника з клієнтом:

1) інтимні стосунки;
2) досягнення особистої вигоди;
3) потреби в емоціях та залежності;
4) альтруїстичні жести;
5) відповіді на непередбачувані обставини.

Згідно з Етичним кодексом NASW (1999), подвійні стосунки виникають, коли соціальні працівники ставляться до клієнтів поза межами професійних, соціальних чи ділових стосунків. Соціальні працівники повинні бути обізнаними та уважними до Етичного кодексу, який подає всебічну та стратегічну схему професійних стандартів та поведінки для задоволення потреб клієнтів.

Виділяють ряд моделей взаємодії та спілкування соціального працівника з клієнтом:

- **патерналістська** (від латин. pater – батько) **–** соціальний працівник виконує по відношенню до клієнта роль батька і наставника. Він задовольняє потреби клієнта, приймаючи за нього рішення про зміст, форми і методи допомоги. Клієнт у такій взаємодії повинен дисципліновано виконувати всі розпорядження фахівця.
- **інструментальна –** передбачає нейтральну позицію фахівця. Його послуги розглядаються як товар, що продається і купується, і фахівець не повинен відмовляти вимогам клієнта, якщо вони не суперечать законові.
- **контрактна –** виходить із рівноправності фахівця і клієнта, визнаючи за обома сторонами права і обов'язки. Між фахівцем та клієнтом укладається своєрідний «контракт» – домовленість, за якою фахівець зобов'язується надавати клієнтові всю інформацію, необхідну для прийняття рішення, отримувати від нього поінформовану згоду на подальші дії.
- **персоналістична –** виходить із того, що в ідеалі стосунки між фахівцем і клієнтом є більше, ніж формальне дотримання контракту. Сучасна позиція у розумінні взаємин соціального працівника та клієнта передбачає, що не лише фахівець повинен володіти чеснотами, але й клієнт теж має бути доброчесним.

Сучасна практика соціальної роботи вимагає від фахівців практичної розумності, мужності, справедливості, поміркованості, співчутливості, професійної компетентності, чесності.

4. Професійні ризики та «феномен вигорання» у соціальній роботі

Дуже часто проблеми, з якими клієнти звертаються за допомогою, знаходяться «на межі» моралі і закону. Тому відсоток професійного вигорання серед соціальних працівників вкрай високий. Соціальні працівники виконують таку роботу, яка ставить перед ними ряд вимог організаційного, методологічного, практичного характеру.

Фахівці з соціальної роботи говорять про збільшення кількості паперових документів, некерованість навантажень і проблеми зі складними клієнтами, а також дефіцит персоналу та зменшення доступності належного нагляду. Працівники часто відчувають себе виснаженими та розчарованими роботою, що призводить до посилення тенденцій плинності кадрів. У свою чергу, плинність працівників викликає не лише психологічні переживання у решти співробітників або у нових та недосвідчених робітників, які займають звільнені посади, але й призводить до недовіри клієнтів до системи.

На результати напруженості роботи (вигорання та наміри звільнитися) впливають дві критичні умови роботи: надмірні вимоги до роботи (наприклад, стресовий стан) і ресурси роботи (соціальна підтримка, автономія роботи). Дослідження, які зосереджуються на взаємодії ефектів умов роботи, базуються на гіпотезі буферизації, згідно з якою зв'язок між стресовими факторами та результатами деформації буде слабшим для тих, хто на робочих

місцях має ресурси, щоб краще справлятися зі стресом.

Оскільки соціальні працівники часто є вразливими, ризик заподіяння їм шкоди набагато вищий. Характер цих ризиків різниться залежно від характеру спеціальності соціального працівника та робочого середовища. У більшості випадків у цілому спектрі соціальної роботи ризики включають фізичну загрозу, хвороби, пов'язані зі стресом, та ризик погіршення ситуації клієнта.

5. Професійна підтримка (супервізія) у соціальній роботі

Супервізія – метод, за допомогою якого визначений установою фахівець (супервізор) допомагає персоналу (супервізованим) як найефективніше виконувати зазначені в посадових інструкціях завдання відповідно до стандартів роботи. Супервізія є важливою частиною практики соціальної роботи. На тлі швидких соціальних та організаційних змін соціальним працівникам все частіше доводиться шукати інноваційні рішення у роботі з клієнтами.

У зарубіжній літературі подається чимало визначень супервізії:

– це відносини між двома людьми, один з яких має на меті поліпшення своєї роботи з кимось, а інший – допомогти йому в цьому;

– це міжособистісна взаємодія, яка має загальну мету, коли одна людина (керівник) зустрічається з іншою (супервізований), намагаючись зробити роботу останньої більш ефективною;

– це процес, коли один працівник отримує від організації відповідальність за роботу з іншим працівником для досягнення певних організаційних, професійних та особистих цілей;

– це процес взаємодії, у якому супервізор (керівник) призначений для надання допомоги та керівництва у сферах навчання, адміністрування та допомоги.

Мета супервізії – дати можливість і підтримку працівникам будувати ефективні професійні стосунки, розвивати належну практику та виявляти розсудливість у процесі прийняття рішень. Щоб підтримка була ефективною, вона повинна поєднувати підхід до управління ефективністю з динамічним, який дозволяє нагляд. Нагляд повинен покращити якість практики, підтримати розвиток роботи та забезпечити постійний професійний розвиток. Завданням супервізії є й розвиток впевненості і компетентності керівників у навичках нагляду.

Супервізія має три основні функціональні елементи, які є взаємопов'язані: освіта, управління та підтримка. Завдання супервізора – допомагати супервізованому чітко визначати мету, пріоритети роботи; бачити всі аспекти проблеми та власну роль в її розв'язанні; керувати власними почуттями щодо конкретних ситуацій; формувати позитивне ставлення до своєї роботи, брати на себе відповідальність за її результати. Важливими завданнями супервізора є також розвиток професійної автономії, незалежності супервізованого, стабілізація його думок і почуттів щодо професійної діяльності, формування моделі аналізу і компетентного розв'язання проблем у взаємодії з клієнтами.

Виділяють наступні різновиди супервізії, з огляду на особливості взаємодії супервізора і супервізованого:

а) менеджерська супервізія, у якій стосунки розгортаються за схемою «керівник – підлеглий»;

б) наставницька супервізія – супервізор діє як учитель, наставник, турбуючись про те, як його підопічний опановує знання і навички;

в) навчальна (тренінгова) супервізія – супервізований є студентом, який перебуває в організації на практиці, а супервізор зобов'язаний сприяти йому в цьому і несе певну відповідальність за результат;

г) консультаційна супервізія – добровільно надаючи консультації, супервізор водночас не несе відповідальності за супервізованого і його роботу,

Найпоширенішою є менеджерська супервізія, і тому роль супервізора часто ототожнюють з роллю керівника.

Література

1. Глобальна заява про етичні принципи соціальної роботи. *Міжнародна федерація соціальних працівників.* URL : https://www.ifsw.org/global-social-work-statement-of-ethical-principles/

2. Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України. Наказ міністерства України у справах молоді та спорту від 09.09.2005 р. № 1965. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1965643-05/stru2#Stru (дата звернення 09.08.2023).

3. Лукас Дж., Васильченко О. Етичні принципи та цінності соціальної роботи. *Соціальна робота в Україні : перші кроки* / ред. В. Полтавець. Київ : КМ «Academia«, 2000 с. 29-45. URL : https://core.ac.uk/download/pdf/149244432.pdf

4. Професійний стандарт «Фахівець із соціальної роботи» : Наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України № 1179 від 20.06.2020 р.

5. Професійно-етичні якості, принципи та норми діяльності соціальних працівників. *Технології соціальної роботи: Навчальний посібник з грифом МОН України.* / О.А. Агарков та ін. Запоріжжя: вид. комплекс АТ «Мотор-Січ», 2015. 487 с. URL : https://pidruchniki.com/73032/sotsiologiya/profesiyno-etichni_yakosti_printsipi_normi_diyalnosti_sotsialnih_pratsivnikiv (дата звернення 11.08.2023).

6. Семигіна Т. В. Міжнародна соціальна робота: глобальні пріоритети соціального розвитку і нове визначення соціальної роботи. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України.* 2015. № 1-2. С. 6-11. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VAPSV_2015_1-2_3 (дата звернення 09.08.2023).

7. Семигіна Т. Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України. URL : http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2493/Semigina_etychnyy_kodeks_spetsialistiv.pdf;jsessionid=1149C5914C09557D956B69DEFC9BE3AB?sequence=1 с.16-22 (дата звернення 13.08.2023)

8. Семигіна Т. Нові глобальні етичні принципи соціальної роботи. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму.* 2019. № 1. с.70-85. URL : https://grani-print.dp.ua/index.php/jaysrt/article/view/135/77 (дата звернення 09.08.2023).

9. The Code of Ethics for Social Work. Statement of Principles . *The Policy, Ethics and Human Rights Committee.* 2012. URL : https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/32751/1/basw_112315-7.pdf (дата звернення 13.08.2023)

10. The Ethics of Social Work Principles and Standards. URL : http://raulpage.org/koolitus/ethics1994.html (дата звернення 13.08.2023)

Тема 13. Соціальна робота з окремими категоріями клієнтів за кордоном

1. Система соціальної підтримки дітей за кордоном. Психолого-педагогічна служба «Гайденс» (США).

2. Соціальна допомога літнім людям за кордоном.

3. Соціальна робота з особами з інвалідністю за кордоном.

4. Соціальна робота з жінками, які зазнали насильства.

5. Соціальна робота в пенітенціарній системі.

6. Соціальна робота з особами, що мають різні види залежності (алкогольна, наркотична, ігрова тощо).

1. Система соціальної підтримки дітей за кордоном. Психолого-педагогічна служба «Гайденс» (США)

У всіх розвинених країнах світу держава допомагає батькам виховувати дітей, надаючи ті чи інші матеріальні допомоги або пільги. Слід зазначити, що в різних країнах по-різному розуміють потребу в підтримці держави: в одних країнах на державну підтримку можуть розраховувати багатодітні сім'ї, в інших – самотні батьки, а по-третє – сім'ї з невеликим достатком.

У країнах ЄС, а також у США, Канаді, Австралії, Ізраїлі, Туреччині та ін. країнах соціальна підтримка сімей здійснюється в трьох основних формах:

– грошові трансферти на потреби сімей. У них входять допомоги на дітей, а також виплати з бюджету для забезпечення доходу на час відпустки по догляду за дитиною. Під допомогами на дітей розуміються грошові допомоги на дітей у віці від 3 до 12 років, а також старше 12 років – за умови їх навчання в різних формах.

– послуги для сімей з дітьми, які фінансуються за рахунок державних коштів. Сюди входять пряме фінансування і субсидування закладів дошкільної освіти та державна підтримка дошкільної освіти шляхом цільових виплат батькам, державні витрати на сприяння молоді та оплату житла, державні витрати на соціальне обслуговування, включаючи роботу спеціалізованих установ і роботу на дому для надання допомоги малозабезпеченим сім'ям.

– підтримка сімей через систему оподаткування. Податкові пільги для сімей включають звільнення від податку (тобто для доходу від допомоги на дітей, який не включається до бази оподаткування); податкові відрахування на дітей (суми на дітей, віднімаються з валового доходу і не включаються до оподатковуваного доходу) і зменшення податкового окладу, т.т. суми, відраховані із податкових зобов'язань. Якщо платнику податків повертається в грошовій формі сума, на яку зменшення податкового окладу перевищує суму податкового зобов'язання, то така виплата враховується в складі вищезазначених грошових трансфертів (те ж саме відноситься до сум зменшення податкового окладу на дітей, які зазвичай виплачуються одержувачам в грошовій формі, наприклад, в Австрії та Канаді).

Однак підтримка родин не в усіх країнах розглядається як міра соціальної політики, і фінансові заходи в зв'язку з цим не визнаються соціальними податковими пільгами. З цієї причини податкові пільги для сімейних пар, які існують, наприклад, в Бельгії, Франції, Німеччини та Японії, не визнаються службовцями цілям соціального забезпечення (незалежно від того, чи входять такі заходи в базову структуру оподаткування).

У систему заходів соціальної підтримки повних сімей в країнах ОЕСР входять, як правило:

– матеріальна допомога при народженні дитини;

– допомога по вагітності та пологах (збереження доходу при народженні дитини);

– допомога на відпустку по батьківства;

– допомога на час відпустки по догляду за дитиною (допомога на утримання дітей / допомога на дітей) і ін.

Гайденс (з англ. «guide» – вести, направляти) – психолого-педагогічна консультативна служба в навчальних закладах США, яка допомагає людям в будь-яких складних життєвих ситуаціях, а також у пізнанні навколишнього світу і застосуванні отриманих знань.

«Гайденс» була організована Френком Парсонсом у 1908 р., проте потужного розвитку отримала у 1920-х рр. Допомога здійснюється по 3 напрямках: підбір навчальних програм; професійна орієнтація; вивчення особистості і керівництво її розвитком.

Сучасні концепції цієї служби будуються на принципах прагматистської педагогіки, психоаналізу та інших теорій. Служба включає не лише соціальних працівників, а й інших спеціалістів: психологів, вчителів-консультантів, лікарів, медсестер, секретарів, аташе по зв'язках з органами юстиції, керівників гуртків і клубів.

У загальноосвітній школі «гайденс» включає 5 служб: оціночну (збір інформації про кожного учня і оцінка його можливостей), інформаційну (забезпечення учнів і їх батьків необхідними відомостями навчального, професійного і особистісно-соціального характеру), «каунслінг» (з англ. counseling – консультування); службу прилаштування (напрямок учнів в інші навчальні заклади чи на роботу); контрольну (оцінка ефективності «Гайденс» на основі досягнень учня в подальшій діяльності).

Керівництво «Гайденс» в масштабах всієї країни здійснює спеціальний відділ Міністерства освіти США, в штатах і округах – підрозділи міністерства. Фахівців для «Гайденс» готують в вузах (термін навчання 1-2 роки) на базі вищої педагогічної освіти.

Служба «Гайденс» залучає до виховного процесу усі виховні сили суспільства – сім'ю, школу, общину, церкву. Крім традиційних напрямів і програм у діяльності служби, вона має розділи з проблем правопорушень, гомосексуалізму та ін.

Отже, характерною рисою соціальної роботи в США є її спрямованість на надання допомоги окремим людям, групам людей, спільнотам у підвищенні або відновленні їх здібностей до функціонування в суспільстві й створення з цією метою сприятливої соціальної ситуації.

2. Соціальна допомога літнім людям за кордоном

У 2002 р. ООН прийняла Мадридський міжнародний план дій з проблем старіння, який є ключовим документом глобальної політики, де розглядаються наслідки старіння і питання забезпечення добробуту і активної участі осіб похилого віку на всіх рівнях.

Представники держав – членів ООН, приймаючи в 2002 р Мадридський план дій, взяли на себе зобов'язання:

– ліквідувати всі форми дискримінації в суспільстві, включаючи дискримінацію за ознакою віку;

– зробити старіння складовим компонентів соціальних і економічних стратегій; забезпечити захист і допомогу людям похилого віку в ході військових конфліктів і іноземної окупації;

– надати людям похилого віку універсальний і рівний доступ до систем медичного обслуговування та соціальних послуг.

Згідно Мадридського плану дій в області старіння на національному та міжнародному рівнях повинні здійснюватися за трьома пріоритетними напрямами:

– люди похилого віку і розвиток суспільства.

– здоров'я і добробут в літньому віці.

– створення сприятливих умов.

Франція

У Франції державна пенсія ділиться на базову і додаткову (накопичувальну) частини.

Базова пенсія розраховується на основі середньомісячної зарплати, а додаткова – на основі балів, нарахованих працівникові після звільнення з кожного підприємства, на якому він працював. На розмір пенсії у Франції впливає наступне:

– за наявності стажу понад 41,5 років (166 кварталів) пенсія нараховується в 100% розмірі, якщо він менше даного періоду, то виплати зменшують на 1,25% за кожний відсутній квартал стажу;

– періоди вимушеного безробіття та декретної відпустки до 6 місяців враховуються в загальний стаж без зменшення його;

– якщо протягом 40 років стажу проводилися страхові відрахування, до пенсії належить надбавка;

– при виході на пенсію у віці 67 років французам належить повна пенсія, не прив'язана до трудового стажу.

З огляду на те, що зазвичай пенсія становить половину середньої зарплати плюс накопичена страхова сума, французькі пенсіонери іноді отримують більше, ніж працююча людина. Середня пенсія у Франції становить приблизно 1000 євро. Для Європи це середній показник, який знаходиться на одному рівні з виплатами в Великобританії і Італії. Трохи вищі пенсії у жителів Швеції, Німеччини та Іспанії, а пенсіонери Північної Європи (Данії, Фінляндії, Норвегії) отримують пенсійні виплати в рази більше, ніж громадяни Франції.

Базову пенсію у Франції розраховують як 50% від заробітної плати за кращі 25 років з урахуванням інфляції. Для деяких державних службовців і чиновників базова пенсія відповідає 75% від середньої зарплати за останні півроку.

Відмінністю пенсійної системи Франції є рівність мінімального віку виходу на пенсію для жінок і чоловіків. Відповідно до пенсійної реформи до 2018 року він зріс з 60 до 62 років, при цьому трудовий стаж повинен становити не менше 42 років.

Великобританія

Система пенсійного забезпечення у Великобританії базується на трьох «китах«: базової державної пенсії, додаткової державна пенсія і пенсійних заощадженнях населення.

Базова державна пенсія виплачується всім громадянам (12% зарплати середнього працюючого). Розмір додаткової державної пенсії залежить від суми накопичених пенсійних платежів і досягає 50% вашої зарплати перед виходом на пенсію.

Отримувати основну державну пенсію можна тільки по досягненню пенсійного віку, встановленого державою. На даний час він становить 65 років для чоловіків і жінок. Збільшення пенсійного віку відбулося у 2020 р. до 66 років для чоловіків і жінок, і далі зростатиме як мінімум до 68 років.

Щоб отримувати яку б то не було державну пенсію, необхідно відпрацювати 25% терміну, необхідного для отримання повної пенсії. Особи, які не відпрацювали достатню кількість років, можуть вибрати варіант добровільних виплат до фонду державного соціального страхування для приросту пенсійних коштів.

Німеччина

Допомоги по старості, інвалідності і при втраті годувальника виплачуються з пенсійної системи, яка включає в себе кілька схем, що охоплюють різні категорії працівників. При цьому розміри допомог практично не відрізняються один від одного. Участь в пенсійному страхуванні є обов'язковою для більшості працівників. До певної міри такі види діяльності, як освіта, догляд за дітьми, період перебування на військовій чи цивільній службі розраховуються при розрахунку розміру пенсій. Витрати на виплату пенсій займають найвищу частку в соціальному бюджеті – майже одну третину.

У 2014 р. вступив в силу пенсійний пакет, покликаний поліпшити ситуацію літніх людей. Зокрема, реформою введені пенсія без вирахувань, починаючи з 63 років і так звана материнська пенсія (своєрідна компенсація зусиль, витрачених на виховання дітей). Жінки, які виховували дітей до 1992 р., не мали, на відміну від нинішніх батьків, можливості

скористатися послугами дошкільних установ, а отже, у них було менше шансів почати або продовжити кар'єру. Ці витрачені зусилля і враховуються материнської пенсією.

Близько 9,5 млн. жінок (і трохи чоловіків) отримують з липня 2014 р. надбавку в розмірі понад 300 євро на кожну дитину. У свою чергу, особи, які виплачували пенсійну страховку протягом 45 років, з 1 липня 2014 р. можуть отримувати пенсію без відрахувань (після досягнення 63 років).

На початку 2020 р. федеральний Кабінет міністрів вирішив ввести базову пенсію. Той, хто сплачував у систему пенсійного страхування протягом принаймні 33 років і при цьому заробляв небагато, отримає в майбутньому надбавку до пенсії. Базову пенсію отримуватимуть близько 1,3 мільйона чоловік. Вона введена 1 січня 2021 року.

Швеція

Важливим складовим елементом розвитку концепції держави загального добробуту в Швеції з'явилася система доходів осіб похилого віку. Витрати на соціальне забезпечення за віком (в основному, пенсії) становили в 2001 р. 11% ВВП. Система призначення пенсій за віком для всіх громадян була введена ще в 1913 р. На сьогодні лише незначна частина людей, які досягли пенсійного віку (65 років як для чоловіків, так і для жінок), продовжують працювати.

У 2001 р. почала впроваджуватися нова система. Деякий час сума виплачуваних пенсій пов'язувалася з рівнем попередніх доходів. Мінімальні пенсії та інші виплати тим, у кого пенсії невисокі, продовжували зростати швидкими темпами аж до початку 1990-х рр. Через фінансову кризу в період з 1991 по 1998 рр. в державному секторі мінімальні пенсії скоротилися.

Однак по мірі росту економіки розмір мінімальних пенсій знову виріс. Люди похилого віку, які прожили в Швеції не менше 40 років, мають право на повну гарантовану пенсію. На одну людину вона становить в середньому 83766 шведських крон (SEK) на рік (10889 долара США). Цей дохід обкладається прибутковим податком (на рівні близько 30%). Особи, які отримують гарантовану пенсію, можуть також звернутися за допомогою на утримання будинку, яке залежить від загального доходу. Літні особи, які прожили в Швеції менше 40 років, отримують знижену гарантовану пенсію, але можуть звернутися за додатковою допомогою по старості, яка призначається залежно від доходу і була запроваджена в січні 2003 р.

Угорщина

В Угорщині в 1997 р. було здійснено реформування розподільчої пенсійної системи. На даний час пенсійна система складається з трьох рівнів: державні розподільні пенсії; обов'язковий накопичувальний компонент; добровільні пенсії. Був підвищений пенсійний вік з 60 до 62 років для чоловіків і з 55 до 60 для жінок.

Для отримання пенсії в повному розмірі необхідні 40 років трудового стажу. При меншому стажі розмір пенсії пропорційно скорочується. У 1998 р. була створена система допомоги особам похилого віку, на яку мають право особи пенсійного віку в разі, якщо їх місячний по доход на душу населення (з урахуванням доходу другого члена подружжя) менше 80% мінімальної пенсії. При наданні допомоги враховуються доходи членів домогосподарства, а розмір допомоги має доводити ці доходи до рівня не нижче 80% мінімальної пенсії. Якщо пенсіонер самотній, то максимальний розмір допомоги може досягати 95% мінімальної пенсії. Фінансується система посібників старим місцевими органами влади, в центральні органи влади відшкодовують потім до 70% витрат на допомоги престарілим.

США

Офіційно в США існує 3 способи її накопичення: внески до Фонду пенсійного страхування, щомісяця перераховуються роботодавцем; особисті інвестиції і накопичення; соціальні виплати (Social security) Всі працездатні громадяни США можуть самостійно

формувати пенсію, в залежності від особистих переваг і можливостей – використовуючи всі три способи накопичень.

Роботодавці зобов'язані щомісяця робити відрахування від суми заробітної плати в пенсійний фонд. Розмір відрахувань залежить від пенсійного плану та масштабів компанії.

Традиційно, таким віком виходу на пенсію є 65 років (для обох статей). Претендувати на отримання пенсії можна було, починаючи з 62-х, але в такому випадку розмір виплат скорочувався на 20% від очікуваного. На даний час вікову планка зросла до66 років і 2 місяці для людей, що народилися в 1955 році, з поступовим збільшенням віку до 67 років для тих, хто народився в 1960 році і пізніше.

Вихід на пенсію раніше можливий, починаючи з 62 років, але розмір виплат буде урізаний ще більше – до 30%. Існує фінансовий бонус за відстрочку виходу на пенсію. Людина, яка досягла віку виходу на пенсію в 2018 році, буде отримувати 8% додатково за кожен зайвий відпрацьований рік, тобто до оформлення пенсійних виплат. Це означає, що якщо працівник запросить пенсійні виплати не в 66 років, а в 70, то їх сума збільшиться на 24%. Однак на 2018 рік ця цифра обмежена і може становити максимум $ 3 538 в місяць.

У США отримувати пенсійні виплати за програмою соціального страхування можна на підставі не менше 10 років виплат внесків в зазначений фонд.

Китай

У Китаї слідом за впровадженням заснованої на внесках програми пенсійного забезпечення міських працівників (пенсії працюючих за наймом), була прийнята програма для міських і сільських жителів (пенсії постійних жителів), яка частково фінансується державою, частково за рахунок внесків і включає різні варіанти сплати страхових премій . Програма пенсійного забезпечення постійних жителів забезпечує більшу рівність з точки зору участі, ніж програма пенсій для працюючих. Працівники з більш низьким рівнем освіти, зайнятості та доходу, а також приїжджі з постійною пропискою, з більшою ймовірністю беруть участь у пенсійній програмі для постійних жителів, а працівники з більш високим статусом – в пенсійній програмі для працюючих. Досвід Китаю показує, що дієвим рішенням завдання розширення охоплення пенсійним забезпеченням в країнах з низьким і середнім рівнем доходу є гнучка і прийнятна за ціною програма, відповідна потребам різних груп населення.

Японія

Однією з останніх найзначніших змін в системі соціального забезпечення Японії стало прийняття державної програми страхування по довгостроковому догляду. Традиційно, літнім людям, які потребують догляду, соціальні послуги надавалися в рамках системи соціальної допомоги людям похилого віку, однак на практиці фінансова і фізична турбота про літніх покладалася на їх власні сім'ї. Найбільш важливим нововведенням у цій програмі стало усуспільнення турботи про людей похилого віку та надання людям права на отримання належної турботи, як і у випадку з іншими програмами соціального страхування. Крім того, важливу роль у справі соціальної допомоги людям похилого віку грає не тільки державний сектор, включаючи національні і місцеві органи влади, а й приватний сектор і некомерційні організації. Дана програма допомагає літнім людям та їхнім родинам уникнути бідності.

3. Соціальна робота з особами з інвалідністю за кордоном

В рамках розвитку ідей Всесвітньої програми були прийняті Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів. Правовою та моральною основою Стандартних правил стали Міжнародний білль про права людини, Конвенція про права дитини, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, а також Всесвітня програма дій щодо інвалідів.

3 травня 2008 року була затверджена і прийнята Конвенція про права інвалідів. Метою

Конвенції, як зазначено в статті 1, є «реалізація, захист і забезпечення для інвалідів рівного користування всіма основними правами і свободами людини, а також заклик до поваги їх вроджених достоїнств» [4].

Країни, що ратифікували Конвенцію, юридично зобов'язані ставитися до інвалідів не тільки як до потерпілих або громадському меншості, але як до суб'єктів закону з чітко сформульованими правами. Ці держави також зобов'язані адаптувати національне законодавство відповідно до міжнародних стандартів, встановленим в угоді.

Соціальна реабілітація в даний час включає в себе кілька аспектів: соціально-средовую орієнтацію і соціально-побутову адаптацію. За даними ООН, щорічний приріст числа інвалідів становить понад 8 мільйонів, кожен день в світі з'являється 23 тис. інвалідів.

Питання вирішення проблем інвалідів були підняті в рамках регіонального співробітництва держав: 1983-1992 і 1993-2002 були оголошені Азіатсько-тихоокеанськими десятиліттями інвалідів, 2000-2009 – Африканським десятиліттям інвалідів, 2003-2012 – Десятиліттям інвалідів арабських країн, 2003 рік – Роком інвалідів в Європі.

У Швеції, США, Норвегії, Фінляндії, Великобританії, Канаді та Німеччині розвинена програма раннього втручання, мета якої – якомога раніше виявити дитину, яка потребує допомоги, і надати їй цю допомогу. У багатьох країнах існують спеціальні законодавчі акти, що регулюють виключно питання працевлаштування інвалідів, забезпечення рівних прав і можливостей у цій сфері. Основною метою існування подібних законів є реабілітація людей з обмеженими можливостями, інтеграція їх у суспільство та забезпечення необхідних умов для ефективної роботи.

У переважній більшості країн існують закони, що забороняють пряму або непряму дискримінацію по відношенню до осіб з інвалідністю, починаючи зі стадії відбору співробітників і працевлаштування і закінчуючи процедурою звільнення від займаної посади. У багатьох країнах люди з інвалідністю, які зіткнулися з дискримінацією по відношенню до себе, мають можливість вимагати відшкодування заподіяної моральної шкоди та упущеної економічної вигоди. У деяких країнах подібні питання вирішуються не тільки в судовому порядку, але і спеціально створеними комісіями.

Німеччина

Крім видів соціальної допомоги, передбачених законодавством, у багатьох містах і громадах існують додаткові можливості участі інвалідів у соціальному та культурному житті суспільства (наприклад, безкоштовні абонементи, які дають знижку на проїзні квитки або квитки в басейн, на концерт, в музей, а також групи самодопомоги). У великих містах існують громадські організації, що об'єднують людей з різними видами інвалідності. Для своїх членів там влаштовуються регулярні зустрічі, екскурсійні поїздки, консультації. Часто там є спеціальний довідник, де вказані подібного роду фірми і організації, дана контактна інформація.

TUI (Touristik Union International) – найбільший туристичний концерн в Німеччині, який додатково до звичайних каталогів випускає довідкове видання «Інформація для інвалідів та супроводжуючих осіб».

США

У 1973 році був прийнятий Закон «Про реабілітацію», який передбачав недопущення дискримінації в державних програмах США при укладанні контрактів з федеральним урядом.

У 1976 році Конгресом США був прийнятий Закон про освіту для всіх дітей-інвалідів. Даний закон відкрив ввів ряд захисних заходів, що регулюють надану їхнім спеціальну освіту.

У 1988 році Конгрес США прийняв Закон про допомогу за допомогою технічних засобів особам з інвалідністю, відомий як «Тек-Акт». Згідно з цим законом, фізичні обмеження визнавалися «природним елементом людського існування», який «жодним чином

не применшує права кожного на незалежність, самовизначення, змістовну кар'єру або повне участь в загальній економічній, політичній, соціальній, культурній та освітній» життя американського суспільства.

Після прийняття даних нормативно-правових актів почався рух самих інвалідів проти дискримінації. Велику роль в цьому зіграли суди, які брали сторону інвалідів і накладати суворі санкції в разі невиконання норм нових законів.

16 грудня 2003 Конгрес США прийняв закон, в якому обмовляється перевага ветеранів та інвалідів збройних сил, а також фірм, де такі працюють, при укладанні трудових контрактів з федеральним урядом.

Після прийняття в США в 1990 році Закону «Про американців-інвалідів» отримала розвиток так звана інноваційна модель соціальної політики, або модель реалізації громадянських прав – Антидискримінаційна концепція соціальної політики, що проводиться по відношенню до інвалідів. Модель реалізації громадянських прав є інноваційною в тому сенсі, що вперше в історії в ній інваліди розглядаються як рівноправні члени суспільства і його активні учасники, і створюються передумови для їх повернення в звичайне середовище шляхом деізоляції.

Ізраїль

В Ізраїлі немає «груп інвалідностей». Але спеціальна комісія встановлює так званий відсоток інвалідності, в залежності від якого призначається сума допомоги. Така допомога завжди вище мінімальної пенсії (1920 шекелів, близько 600 доларів), але після досягнення інвалідами відповідних вікових груп вони, як правило, зрівнюються з пенсіонерами і отримують пенсії, які нерідко перевищують розмір різних видів допомог.

У жодній країні світу, крім Ізраїля, інвалідів не визнають військовозобов'язаними. Тут при призові на строкову військову службу встановлюється так званий «медичний профіль» військовослужбовця за стобальною шкалою. Ті, хто отримав 100 балів, вважаються абсолютно здоровими, а 1 бал – абсолютно хворими. Звичайний «профіль» здорового призовника – 97. При легких нездужання він знижується до 72-64 балів, а 21 бал отримують ті, хто має проблеми з психікою. Зараз в ізраїльській армії служать дев'ять юнаків і дівчат, що мають різну ступінь інвалідності по ДЦП. Деякі з них навіть прикуті до інвалідного візка.

В Ізраїлі законодавством передбачені заходи, що стимулюють інвалідів до трудової діяльності. До них можна віднести право інваліда на отримання компенсацій або дотацій на придбання особистих транспортних засобів, які для працюючих інвалідів вдвічі вище, ніж для непрацюючих.

Інваліди з важкими порушеннями знаходяться на повному державному забезпеченні. До них відносяться особи з порушеннями рухової, зорової функції і хронічні хворі у важкій формі.

Швеція

В закон про охорону здоров'я Швеції, який не може бути змінений, вписана окрема глава, яка зобов'язує муніципалітети надавати всі необхідні технічні засоби для інвалідів. Всі працівники регіональних рад, відвідуючи інвалідів, зобов'язані вести журнал пацієнта, де записуються його потреби. В центрах допоміжних засобів багато майстерень, є штат консультантів, які виписують направлення, з яким інвалід може придбати собі те чи інше обладнання за максимально низькою ціною. Є також і трудотерапевти, фахівці з лікувальної гімнастики. Закон про реабілітацію наказує для кожної дитини з обмеженими можливостями створити цілу групу, в яку обов'язково входять фахівець з лікувальної гімнастики, логопед, педагог, трудотерапевт, психолог.

У багатьох муніципалітетах витрати на реабілітацію та інтеграцію інвалідів у суспільство дорівнюють витратам на освіту або допомогу особам похилого віку. В Швеції протягом останніх десятиліть прийнятий ряд законів про працевлаштування та збереження робочих місць на ринку праці для інвалідів.

4. Соціальна робота з жінками, які зазнали насильства

Згідно зарубіжних та вітчизняних статистичних даних серед клієнтів соціальних служб жінки становлять приблизно 2/3 від загальної кількості тих, хто звернувся за допомогою.

У XX ст., особливо у другій половині, відбувся ряд позитивних змін, пов'язаних із визнанням прав жінок (як важливої складової прав людини), прийняттям принципово нових за змістом міжнародних документів (Загальна декларація з прав людини (1948 р.); Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.); Віденська декларація з прав людини (1993 р.); Декларація щодо рівності жінок і чоловіків (1988 р.), Декларація і Платформа дій Пекінської міжнародної конференції з проблем жінок (1995 р.) та ін.). Проте незважаючи на такі потужні кроки, повністю ліквідувати різні прояви дискримінації щодо жінок не вдалося.

Так, «фемінізація бідності» є однією з актуальних проблем сучасності, адже жінки лишаються основною категорією серед бідних та переважаючою категорією серед безробітних. Також серед постраждалих від воєнних дій, насильства страждають найбільшою мірою жінки та жінки з дітьми.

У структурі соціальних служб за кордоном у багатьох країнах (Австрія, Велика Британія, Німеччина, Швеція, Франція, США та ін.) є притулки для жінок. Вони функціонують згідно з відповідними законодавчими документами, у яких визначено правила користування, фінансування, кадрового забезпечення тощо.

Домашнє насильство – це модель жорстокої поведінки, яку використовує один з партнерів для отримання або збереження влади та контролю над іншим інтимним партнером. Побутове насильство може бути фізичним, сексуальним, емоційним, економічним чи психологічним вчинком або погрозою вчинків, що впливають на іншу людину. Сюди входить будь-яка поведінка, яка залякує, маніпулює, принижує, ізолює, лякає, тероризує, примушує, погрожує, звинувачує, завдає болю, завдає шкоди або ранить когось.

У Великобританії діє мережа кризових центрів для жертв насильства, де надається допомога матерям, чиї діти стали жертвами сексуальних злочинів. Досвід таких центрів було використано для організації аналогічних центрів у Канаді. Як правило, основними формами роботи в них є тренінги та індивідуальні заняття з жертвами насильства.

Жіночий кризовий центр обслуговує всіх людей, які зазнали домашнього насильства, зґвалтування та сексуального насильства. Повний спектр послуг Кризового центру для жінок пропонується безкоштовно і з найвищим рівнем конфіденційності для всіх, включаючи людей усіх статей, етнічних груп та сексуальних орієнтацій.

Цілодобова «Гаряча лінія» – пропонує допомогу в кризових ситуаціях, планування безпеки, притулок. У південних штатах США, зокрема, у Каліфорнії, на таких лініях працюють двомовні оператори (англійська/ іспанська мови, оскільки значна частина населення – це вихідці з Мексики та інших країн Центральної і Латинської Америки).

Аварійний захист. Як, правило, кризовий центр у надзвичайних ситуаціях пропонує безпечне та надійне місце притулку та відновлення для жертв домашнього насильства та їхніх дітей, строком до 45 днів. До переліку послуг входить надання продуктів харчування, одягу, засобів гігієни, груп підтримки, занять з батьківства, індивідуального консультування, ведення справ, юридичної, фінансової та медичної адвокатури, транспорту та дитячої програми, включаючи виїзну програму «Школа для притулку для дітей».

Перехідний притулок. Це програма, що забезпечує житло та допоміжні послуги постраждалим та їхнім дітям, термін перебування яких у аварійному притулку завершився, але вони ще не готові бути самостійними.

Існують також жіночі центри з лікування наркоманії та алкогольної залежності; кризові центри для жінок, які мали спробу суїциду чи перебувають під загрозою самогубства, проституції; програми соціальної підтримки для тих, хто потрапив у рабство та інші.

5. Соціальна робота в пенітенціарній системі

Соціальна робота в пенітенціарних установах – це професійна комплексна діяльність з надання технологічної соціальної допомоги і підтримки, здійснення соціального захисту засуджених, результатом якої є створення умов для соціально позитивного функціонування та вдосконалення людини, яка скоїла кримінально каране правопорушення.

У більшості розвинених зарубіжних країн соціальні працівники працюють у пенітенціарних закладах.

Проблеми, з якими стикаються соціальні працівники в'язниць: зловживання наркотичними речовинами; психічні захворювання; одиночне ув'язнення; значна кількість ув'язнених похилого віку; звільнення ув'язнених після відбування покарання; масове ув'язнення (непропорційне ув'язнення кольорових людей, тих, хто живе в злиднях, та людей, які мають проблеми зі здоров'ям поведінки.

Як правило, в більшості розвинених країн соціальні працівники є штатними співробітниками пенітенціарних установ, займаючись в основному консультуванням ув'язнених, а також їх адаптацією до життя в ізоляції від суспільства. Деякі фахівці займаються психіатрією і виконують обов'язки медичних працівників у тюремних медичних службах. У США, Великобританії, Швеції та інших країнах фахівці, які отримали освіту в галузі соціальної роботи, займають керівні адміністративні посади в пенітенціарних установах.

Особливу увагу соціальні працівники приділяють ув'язненим, яким належить скоро вийти на волю, – вони контактують з родиною ув'язненого, його рідними, використовують інші соціальні ресурси, щоб допомогти людині легше адаптуватися до життя в суспільстві.

Багато соціальних працівників використовують в пенітенціарних установах системну модель соціальної роботи, що передбачає цілеспрямовані дії у відношенні, як самих ув'язнених, так і тюремного персоналу, який часто не має соціальних знань і навичок гуманних міжособистісних відносин з ув'язненими.

У багатьох країнах у певних випадках законом передбачено участь соціального працівника в судовому розгляді. У суді соціальний працівник виступає, як правило, у ролі адвоката або захисника інтересів клієнта, частіше за все неповнолітніх, інвалідів чи літніх людей. Характерною особливістю діяльності соціального працівника у судових органах є те, що він не має права засуджувати дії суддів – він зобов'язаний довіряти судовим інстанціям і вірити в справедливість судової системи. В іншому випадку він вступає в протиріччя з Етичним кодексом своєї професії.

У Німеччині існують служби судової допомоги молоді, у складі яких діють соціальні працівники. У них два завдання: надавати допомогу молодим правопорушникам після виявлення злочину, але до порушення провадження у кримінальній справі, і організація реабілітації підлітків, стосовно яких суд не виніс рішення про ув'язнення.

Друге завдання реалізується через комплекс різних заходів, як їх називають у Німеччині, «амбулаторних». Вони полягають у залученні підлітка до різних справ: роботи в будинках для людей похилого віку, інвалідів, проходження різних навчальних курсів. Поширені і такі види допомоги як індивідуальні бесіди, допомога у працевлаштуванні, у пошуках житла допомогу в налагодженні відносин з рідними і т.д.

У Північній Ірландії існує варіант соціальної служби, що поєднує соціальну роботу з правопорушниками та їх сім'ями в судах, тюрмах і в громаді. Ця служба називається Колегія пробації. Основна посада – офіцер, який має команду з 4-5 осіб.

Основні обов'язки полягають у наступному:

1. Сформувати звіти про умови життя людини, що постає перед судом у справах про неповнолітніх;

2. Наглядати над тими, хто проходить виправлення (пробації) чи обмежений у правах

за вихід з установи;

3. Брати участь у роботі громади щодо створення груп з порушників, колишніх ув’язнених;

4. Забезпечити патронажної допомогою все пенітенціарні установи, допомагаючи ув’язненим;

5. Допомагати у становленні і здійсненні проектів комунальних служб для порушників, які засуджені до виконання громадських робіт безкоштовно.

STAR Project (штат Вашингтон, США) орієнтований на допомогу засудженим за злочини, щоб допомогти з поверненням та переходом у повсякденне життя., забезпечення тих, хто звільняється від ув'язнення, основними інструментами для успішної реінтеграції до спільноти як її продуктивних членів. Завдання – підвищити безпеку громади та зменшити кількість рецидивів, допомагаючи особам успішно переходити від ув'язнення до громади.

STAR обслуговує дорослих із засудженням за тяжкі злочини без урахування раси / етнічної приналежності, сексуальної орієнтації чи будь-якого іншого захищеного статусу. Щоб звузити поле та зосередитись на повторному вході, STAR націлює послуги на людей, які перебувають у в’язниці, безпосередньо після звільнення та / або протягом одного року з дати звільнення. STAR щороку обслуговує приблизно 130 людей.

У програмі STAR є 4 компоненти: перехід до випуску, управління справами, житло та зайнятість.

6. Соціальна робота з особами, що мають різні види залежності (алкогольна, наркотична, ігрова тощо)

Соціальні працівники, що займаються залежностями, спеціалізуються на допомозі клієнтам у вирішенні звикань, пов’язаних із наркотиками та іншими стимулами, що призводять до несприятливих наслідків. Вони надають підтримку та консультування сім'ям залежних, розробляють плани лікування, консультують пацієнтів на приватних та групових заняттях та проводять оцінку клієнтів. Обов'язки соціального працівника, що страждає на наркоманію, можуть різнитися залежно від обставин, але більшість з них служать важливими членами багатопрофільної групи спеціалістів, лікарів, працівників соціальних служб та медсестер, які працюють разом, щоб забезпечити правильні плани лікування для своїх клієнтів.

Соціальні працівники, що займаються залежностями, поєднують знання про психічні та поведінкові розлади, зловживання наркотичними речовинами та хімічну залежність та досвід у сферах оцінки, лікування та терапевтичних втручань, щоб допомогти людям подолати свою залежність та повернутися до нормального здорового життя.

Соціальний працівник, який займається залежностями, має ряд обов'язків та відповідальності:

– управління справами. Це передбачає чітке документування та організацію всіх деталей лікування залежних. Сюди є включаються рекомендації або співпраця з іншими професіоналами (терапевти, лікарі та медсестри).

– оцінка пацієнта або клієнта. Вона передбачає з’ясування того, яким типом залежності страждає людина, її тяжкістю та причинами виникнення чи посилення.

– план лікування. Створюючи цей план, соціальний працівник часто враховує такі речі, як види лікування відповідно до типу залежності та способу життя клієнта. Лікування може включати перебування у реабілітаційних закладах, консультування та терапію.

– постановка цілей під час лікування та одужання. Це є надзвичайно важливою частиною процесу відновлення від залежності, оскільки вони показують клієнту, над чим слід працювати, а також позитивні відчуття від досягнень.

– моніторинг прогресу. Це може допомогти соціальному працівникові визначити, чи діє план лікування чи ні, а також допомогти клієнту продовжувати шлях до одужання.

Кожна країна має власні підходи у боротьбі з негативними явищами, особливо в молодіжному середовищі, та розробляючи відповідні соціальні проекти.

Сіетлський проект соціального розвитку (США) передбачав поєднання роботи вчителів, батьків та учнів від 1 до 6 класів. Це універсальна програма профілактики, яка тестувалася в початкових школах, що обслуговували дітей із міських районів з високим рівнем злочинності. Проект також пропонував навчання батькам з управління поведінкою дітей, академічну підтримку та навички зменшення ризиків вживання наркотиків. Він проводив навчання для дітей, спрямованих на вплив на навички вирішення міжособистісних проблем та відмову.

Програма орієнтована і на підготовку вчителів до викладання та керівництва своїми класами таким чином, що сприяє встановленню зв'язку зі школою, навчання батьків керуванню сім'єю таким чином, що сприяє встановленню зв'язку з родиною та школою, а також забезпечення дітей навчанням навичкам для соціальної взаємодії. Це мало позитивний вплив на ставлення дітей до школи, їх поведінку в школі та навчальні досягнення.

Програма зміцнення сімей (США) – це науково обґрунтована програма підготовки сімейних навичок для сімей з високим ризиком та населення, яка визнана на національному та міжнародному рівнях. Програма була розроблена Каролем Л. Кумпфером у 1982 р. в межах гранту Національного інституту зловживання наркотиками для батьків, які зловживають речовинами та мають дітей віком від 6 до 11 років. Метою гранту було з'ясувати, які навички потрібні батькам, щоб утримати своїх дітей від вживання алкоголю та наркотиків. Протягом останніх 30 років SFP тиражувались кількома агенціями США та Європи з видатними результатами. Зараз SFP викладається у всіх 50 штатах США та 36 інших країнах.

У 2001 році були розроблені класи для сімей з молодшими дітьми (SFP Birth-3 і SFP3-5), а також класи для підлітків (SFP12-16). (Доктор Кумпфер також допоміг створити 7-сесійну версію SFP 10-14 для сімей з низьким рівнем ризику в Айові). Рандомізовані контрольні випробування (РКД) виявили позитивні результати в сім'ях різних етнічних груп. Навички сімейних стосунків SFP корисні для всіх сімей, а не лише для груп ризику.

Батьки та молодь відвідують щотижневі уроки навичок SFP, навчаючись батьківським навичкам та навичкам молодіжного життя та відмови. Першу годину вони проводять окремі заняття для батьків та молоді, а потім другу годину проводять спільні сімейні заняття.

Hanley Foundation (США). Профілактичні зусилля Фонду Хенлі позитивно вплинули на майже чверть мільйона людей за останні 18 років. Визнаючи необхідність програми, призначеної для запобігання підліткам починати вживати алкоголь, Фонд Хенлі розпочав свою першу програму профілактики в 1998 році.

До цього часу більшість програм запобігання зловживанню наркотичними речовинами для молоді були зосереджені на тактиці відлякування або кампаніях «Просто скажи ні». Застосовуючи інший підхід, Фонд Хенлі розробив та надав профілактичні ресурси, спрямовані на формування позитивної самооцінки у молодих людей та допомогу їм усвідомити, що невикористання серед їхніх однолітків є більш поширеним, ніж використання.

Сьогодні Фонд Хенлі пропонує безліч дослідницьких програм запобігання зловживанню речовинами (SAP) для батьків, вихователів, літніх людей та студентів. Фонд Хенлі розуміє важливість просвітницької програми з питань запобігання алкоголю та наркотикам та допомагає дорослим та дітям отримувати її у школах та громадах.

Література

1. Євтух М. Б. Соціальна робота в зарубіжних країнах : навч. посіб. / Євтух М. Б., Носко М. О., Грищенко С. В. 2-ге вид., допов. та перероб. Київ : Леся, 2016. 287 с. Конвенція

Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення 09.08.2023)

2. Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) від 13.12.2006. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення 09.08.2023)

3. Про рівноправність жінок та чоловіків. Декларація Комітету міністрів Ради Європи від 16.11.1988 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_903#Text (дата звернення 09.08.2023)

4. Drug, Alcohol and Substance Abuse Prevention Programs. *Hanley Foundation.* URL : https://hanleyfoundation.org/prevention/(дата звернення 09.08.2023)

5. The Strengthening Families Program by Dr. Karol Kumpfer. URL : https://strengtheningfamiliesprogram.org/(дата звернення 09.08.2023)

6. The Seattle Social Development Project: An Implementation of the Raising Healthy Children Intervention (SSDP). *ClinicalTrials.gov.* URL : https://clinicaltrials.gov/ct2/show/NCT04075019 (дата звернення 09.08.2023)

Тема 14. Соціальна робота з окремими категоріями клієнтів в Україні

1. **Система соціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах.**
2. **Соціальне обслуговування літніх людей.**
3. **Соціальна робота з особами з інвалідністю.**
4. **Соціальна робота з жінками, що зазнали насильства.**
5. **Соціальна робота в пенітенціарній системі.**
6. **Особливості соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами (ВПО).**
7. **Соціальна допомога та соціальна робота з учасниками бойових дій, ветеранами АТО (ООС), ветеранами війни.**

1. Система соціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах

Соціальна підтримка сімей з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах регулюється наступними нормативно-правовими документами: Закони України «Про соціальні послуги», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей», «Про охорону дитинства» , «Про соціальну роботу з сім’ями, дітьми та молоддю», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні».

Суб'єктами допомоги сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах, є: служби у справах дітей, Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, громадські організації, фізичні особи, громада.

Завданням служб у справах дітей є:

– організація роботи із запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності;

– забезпечення додержання вимог законодавства щодо встановлення опіки та піклування над дітьми, їх усиновлення, влаштування в дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім’ї;

– здійснення контролю за умовами утримання і виховання дітей у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спеціальних установах і закладах соціального захисту для дітей усіх форм власності;

– ведення державної статистики щодо дітей;

– ведення обліку дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, усиновлених, влаштованих до прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу та соціально-реабілітаційних центрів (дитячих містечок);

– надання органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності, громадським організаціям, громадянам практичної та методичної допомоги, консультацій з питань соціального захисту дітей, запобігання вчиненню дітьми правопорушень;

– здійснення профілактичних заходів для зменшення рівня правопорушень серед неповнолітніх;

– захист прав неповнолітніх;

– виявлення дітей, що опинилися у складних життєвих обставинах;

– контроль за здійсненням профілактичних та виховних заходів в навчальних закладах;

– облік неблагополучних сімей та дітей, що виховуються в них;

– моніторинг дотримання та забезпечення інтересів дітей, що виховуються в дитячих будинках, інтернатах, прийомних сім’ях тощо;

– взаємодія із центрами зайнятості для працевлаштування неповнолітніх.

На думку фахівців, **основними ознаками сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, є:**

- зловживання членами родини алкогольними та наркотичними речовинами;
- випадки насилля в родині;
- інвалідність одного із членів родини;
- безробіття одного з членів сім’ї;
- перебування членів сім’ї у місцях позбавлення волі.

До складних життєвих обставин, з якими стикаються сім'ї, і які негативно впливають на виховання дітей, забезпечення їх розвитку, можна віднести:

– соціально-демографічні (неповні сім'ї – мати-одиначка чи батько-одинак, які самостійно виховують дитину/дітей; багатодітні сім’ї; сім’ї, які перебувають у процесі розлучення);

– матеріально-побутові – малозабезпечені сім’ї; сім’ї, де один з батьків чи обоє є безробітними);

– медико-соціальні (сім’ї де є особи з інвалідністю, психічними хворобами, особи з алкогольною, наркотичною та іншими залежностями);

– психологічні і соціально-педагогічні (сім’ї, де простежуються складна і напружена психологічна атмосфера, присутні конфлікти у відносинах, відмічається педагогічна некомпетентність батьків);

– соціально-правові (сім’ї, де зафіксовані криміногенні прояви, є особи, які відбувають/відбули покарання у місцях позбавлення волі).

Сімейні проблеми можна окреслити відповідно до рівнів функціонування сім’ї :

1) проблеми із оточуючим середовищем;

2) проблеми у внутрішньому середовищі (сімейній системі);

3) проблеми, пов’язані з індивідуальними особливостями членів сім’ї.

Напрями та форми соціальної роботи з сім’ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, а також її ефективність залежать від налаштованості членів родини на вирішення проблем життєзабезпечення сім’ї, наявності внутрішніх і зовнішніх ресурсів у їхньому вирішенні. Можна виділити наступні алгоритми роботи з сім’ями, які потребують соціальної підтримки:

1) сім’ї, які налаштовані на розв’язання проблем (благополучна сім’я, сім’я

соціального ризику). Такі сім'ї, зазвичай, самостійно звертаються за консультаційною та інформаційною допомогою щодо вирішення окремих проблем, які сім’я не може вирішити самостійно;

2) сім’ї, які не визнають наявності проблем, або не вбачають за необхідне їх розв’язувати (неблагополучні сім’ї, асоціальні сім’ї, «пасивні» сім’ї).

Залежно від життєвих обставин і потреб соціальна робота з сім’ями з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, поділяються на такі напрями:

1) консультування за зверненням;

2) екстрені дії, спрямовані на забезпечення безпеки дитини (термінова соціальна допомога, надання притулку, негайне вилучення з родини дітей, що зазнають жорстокого ставлення, перебувають у небезпеці чи залишені без піклування батьків);

3) допомога у розв’язанні проблем, які сім’я не в змозі подолати самостійно;

4) діяльність, спрямована на підтримку стабільності родин з дітьми, які мають певні ризики (відсутність одного з батьків, багатодітність, малозабезпеченість), або наявність у члена/членів сім’ї ризиків (алкоголізм, наркоманія, ВІЛ- інфекція, безробіття та ін.)

2. Соціальне обслуговування літніх людей

Систему соціальної роботи з людьми похилого віку в Україні визначає в першу чергу, Закон України «Про пенсійне забезпечення», яким установлені єдині державні гарантії, умови та порядок призначення пенсій для робітників, службовців, колгоспників. До інших нормативно-правових актів, які тією чи іншою мірою стосуються соціального захисту громадян похилого віку, ветеранів війни та праці, інвалідів, належать: Закони України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» та інші.

Відповідно до законодавства України соціальну допомогу та забезпечення соціальної реабілітації людей похилого віку здійснюють органи соціального захисту, інші державні та громадські організації.

До системи закладів соціального захисту літніх людей можна віднести: Міністерство соціальної політики України; Пенсійний фонд; управління соціального захисту населення; територіальні центри соціального обслуговування пенсіонерів і самотніх непрацездатних громадян та відділення соціальної допомоги вдома; установи, заклади та підприємства сфери управління Міністерства праці та соціальної політики, які здійснюють соціальний захист людей похилого віку, інвалідів, ветеранів війни та праці. Сюди належать: будинки-інтернати; санаторії та пансіонати; підприємства Українського протезного концерну «Укрпротез»; науково-дослідні інститути, які вивчають проблеми старіння; служби медико-трудової експертизи; недержавні фонди, товариства, організації.

Механізм соціального захисту і допомоги людям похилого віку реалізують як на загальнодержавному рівні, так і на місцевому, як державними, так і громадськими організаціями.

На державному рівні забезпечуються гарантоване надання законодавчо встановлених розмірів пенсій, допомоги та інших видів натурального забезпечення; послуг і пільг (у відповідності з встановленими соціальними нормативами). На регіональному рівні, з урахуванням місцевих умов та можливостей, розв'язують питання додаткового підвищення рівня забезпечення:

1. соціальне обслуговування вдома, зокрема, соціально-медичне обслуговування;
2. напівстаціонарне обслуговування у відділеннях денного (нічного) перебування закладів соціального обслуговування;

3. стаціонарне соціальне обслуговування в стаціонарних закладах соціального обслуговування (наприклад, будинках-інтернатах, пансіонатах тощо);

4. термінове соціальне обслуговування з метою надання невідкладної допомоги одноразового характеру;

5. соціально-консультативна допомога, що спрямована на адаптацію громадян похилого віку, розвиток орієнтації на власні сили.

3. Соціальна робота з особами з інвалідністю

Законом України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю Україні» подається таке визначення особи з інвалідністю: «особою з інвалідністю є особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист» [9].

Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» подає таке визначення:

- особа з інвалідністю – повнолітня особа зі стійким обмеженням життєдіяльності, якій у порядку, визначеному законодавством, встановлено інвалідність;

– дитина з інвалідністю – особа до досягнення нею повноліття (віком до 18 років) зі стійким обмеженням життєдіяльності, якій у порядку, визначеному законодавством, встановлено інвалідність;

– інвалідність – міра втрати здоров'я у зв'язку із захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження життєдіяльності особи, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист.

Цим же Законом встановлюються групи інвалідності (перша, друга чи третя) залежно в від ступеня стійкого розладу функцій організму, зумовленого захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами, та можливого обмеження життєдіяльності при взаємодії із зовнішнім середовищем внаслідок втрати здоров'я особі, визнаній особою з інвалідністю.

Законом «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю Україні» регламентуються повноваження органів виконавчої влади у сфері реабілітації осіб з інвалідністю (Розділ II), система реабілітації осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю (Розділ III), Забезпечення діяльності реабілітаційних закладів (Розділ IV), складові системи реабілітації осіб з інвалідністю (Розділ V), фінансове та інформаційне забезпечення системи реабілітації осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю (Розділ VI) та ін.

Законом України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю Україні», розділ IV. Працевлаштування, освіта і професійна підготовка осіб з інвалідністю встановлюється норматив робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю для підприємств, установ, організацій, у тому числі підприємств, організацій громадських організацій осіб з інвалідністю, фізичних осіб, які використовують найману працю, у розмірі 4% середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік, а якщо працює від 8 до 25 осіб, – у кількості 1 робочого місця. Кількість робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю роботодавці розраховують самостійно, а місце роботи для особи з інвалідністю повинно бути основним (хоча може здійснюватися неповний робочий час). На жаль, не всі підприємці згідні брати на роботу осіб з інвалідністю, незважаючи на штрафні санкції.

В Україні на сьогодні є надзвичайно актуальною проблема навчання дітей з особливими потребами. Одним із способів включення дітей з інвалідністю та дітей з особливими потребами у соціальне життя є інклюзивне навчання, як альтернатива інтернатній системі. Воно визначається як система освітніх послуг, гарантованих державою,

що базується на принципах недискримінації, врахуванні багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників.

Метою соціальної політики України є забезпечення належних умов для повноцінного життя осіб з інвалідністю. Державна система соціального захисту полягає у наданні грошової допомоги, засобів пересування та спеціально обладнаного громадського транспорту, протезуванні, орієнтації і сприйнятті інформації, пристосованого житла, стороннього догляду або опіки.

4. Соціальна робота з жінками, що зазнали насильства

З 2018 року в Україні діє Закон «Про запобігання та протидію домашньому насильству», який визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству. У Законі сказано, що домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь.

До обов'язків соціальних працівники, які працюють з жінками, що зазнали насильства, належать:

1. Надання психологічної підтримки (підвищення самооцінки жертви, переконання її у правильності дій; підтримка під час проходження юридичних процедур; зрозуміння того факту, що жертва не відповідальна за насилля; віра жертви у допомогу).

2. Інформування суспільства про способи виявлення насилля; необхідність та важливість знань про особисті й громадянські права; розвінчування стереотипних уявлень про ролі окремих членів сім'ї; важливість обізнаності в правових аспектах домашнього насилля; способи отримання допомоги від установ, які допомагають жертвам насилля.

3. Мотивування та надання суспільству доступу до різних форм жертвам насильства шляхом показу реальних можливостей виходу із ситуацій, пов'язаних із насиллям; заохочення до прийняття самостійних рішень, вживання відповідних заходів щодо подолання насилля в сім'ї; заохочення вдаватися таких форм допомоги, як психотерапії, правової допомоги.

4. Розвиток здібностей і навичок, необхідних для боротьби з насильством (покрокові плани безпеки; полегшення звільнення жертви від впливу особи, яка вчиняє насильство; розвиток у суспільства навичок, необхідних у процесі боротьби з насильством: виклик поліції, збирання доказів, написання заяв тощо.

5. Соціальна робота в пенітенціарній системі

Велике значення у зарубіжному та вітчизняному досвіді роботи з правопорушниками набуває **пробація** – система виконання у суспільстві покарань, призначених правопорушнику, що включає коло заходів виховного впливу, таких як нагляд, контроль та надання допомоги, що мають на меті залучення засудженого до суспільного життя та забезпечення безпеки суспільства.

Закон України «Про пробацію» визначає її як систему наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого.

Основні принципи пробації:

1. Скорочення рецидивної злочинності шляхом встановлення позитивних взаємин з

правопорушниками для здійснення контролю (включаючи нагляд в необхідних випадках), керівництва і надання їм допомоги, а також залучення їх в суспільне життя.

2. Повага прав людини. Усі засоби виховного впливу повинні брати до уваги гідність особи, стан здоров'я, безпеку і благополуччя правопорушників.

3. Повага прав потерпілих від злочинів, увага до їх проблем.

4. Врахування особливості особистостей правопорушників, їх особистих обставин і проблем для того, щоб поводитися з ними справедливо. Виховна дія повинна здійснюватися без дискримінації за ознаками статі, раси, кольору шкіри, мови, віросповідання, фізичних вад, сексуальної орієнтації, політичних та інших поглядів, національного або соціального походження, приналежності до етнічних меншин, наявність власності та ін.

5. При виконанні будь-якого покарання або заходу служба пробації не повинна покладати на засуджених будь-які обмеження прав, які перевищують обмеження, передбачені рішенням суду або адміністративного органу, і які необхідні у кожному конкретному випадку залежно від тяжкості вчиненого злочину або проведеної належним чином оцінки ризику скоєння повторного злочину.

6. По мірі можливості служба пробації має отримати згоду і бажання засуджених на співпрацю щодо здійснення стосовно них виховної дії [7].

Переваги пробації перед позбавленням волі:

Гуманність.

Соціальні переваги: за рахунок залишення правопорушника у суспільстві збільшуються шанси його успішного виправлення, збереження корисних соціальних зв'язків (створення сім'ї), роботи (економіка країни, компенсація шкоди потерпілим), уникнення негативного впливу кримінального середовища інших засуджених у в'язницях (правопорядок).

Економічні переваги: утримання пробації для держави дешевше, ніж витрати на утримання місць позбавлення волі (інфраструктура, персонал, утримання засуджених).

Пробація ґрунтується на принципах: справедливості; законності; невідворотності виконання покарань; дотримання прав і свобод людини і громадянина; поваги до людської гідності; рівності перед законом; диференційованого та індивідуального підходу; конфіденційності; неупередженості; взаємодії з державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями та громадянами.

Стаття 6 визначає завдання пробації, зокрема:

1. виконання певних видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі;

2. реалізація пробаційних програм стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням;

3. проведення соціально-виховної роботи із засудженими;

4. здійснення заходів з підготовки осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення;

5. реалізація інших заходів, спрямованих на виправлення засуджених та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень.

6. Особливості соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами (ВПО).

У визначенні статусу біженця нормативно-правова база України спирається на Конвенцію про статус біженців 1951 року і Протокол щодо статусу біженців 1967 року. Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» дає таке визначення поняття «біженець» - особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок

таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань.

Соціальний працівник бачить в міграції населення аспекти, які призводять до суперечностей мігрантів із новим соціальним середовищем, відхилень від норми (дезадаптація, дезінтеграція, девіація). Необхідно знаходити способи, що дозволяють ці відхилення компенсувати, коригувати за допомогою різних методів роботи як з самими мігрантами, так і приймаючим населенням. Мігранти – суб'єкти, яким необхідна соціальна допомога в адаптації і інтеграції.

Проблема соціального захисту працівників-мігрантів, наприклад, стосується як мігрантів, які прибули в Україну та мають потребу у працевлаштуванні, або проблеми, пов'язані з працевлаштуванням, так і мігранітв, які залишили Україну у пошуках роботи за кордоном. Тому важливими для забезпечення потреб мігрантів є міждержавні угоди між Україною та країнами перебування та працевлаштування її громадян про пенсійне та соціальне забезпечення.

Трудові права мігрантів в Україні захищені рекомендацію **«Про взаємність у сфері відносин до трудящих-іноземців»** (прийнята першою сесією Генеральної конференції МОП у 1919 р.). Права мігрантів забезпечуються «**Міжнародною конвенцією про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей**» № 97. Вона проголошує, що, країни-члени МОП зобов'язуються діяти без дискримінації за ознакою національності, раси, релігії або статі і надавати не менш сприятливі, ніж для власних громадян, умови в заробітній платі, тривалості робочого часу, соціальній забезпеченості. Мігранти повинні бути забезпечені житлом, мають право брати участь у колективних договорах. Послуги, що надаються мігрантам державними службами працевлаштування, є безкоштовними.

В Україні вперше термін «внутрішньо переміщена особа» з'явився у 2014 р. з початком окупації російською федерацією частин луганської та Донецької областей та АР Крим. Було прийнято Закон № 1706-VII «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», згідно з яким ВПО – це громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру (ст. 1).

Станом на кінець січня 2023 року на обліку Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України перебуває близько 5 мільйонів ВПО. Кабінет Міністрів України 13 березня 2022 р. розпочав процес реєстрації ВПО, розширивши використання чинної системи Єдиного реєстру внутрішньо переміщених осіб (діяла з 2016 р.).

Отримати статус та довідку ВПО особа може через:

- звернення до центру надання адміністративних послуг;
- звернення до виконавчого органу місцевої ради;
- звернення до департаменту соціального захисту населення місцевої державної адміністрації;
- оформлення на порталі чи в мобільному застосунку «Дія».

Відповідно до Порядку надання допомоги на проживання ВПО, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 332 «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам», допомогу надають щомісячно з місяця звернення на весь період введення воєнного стану та один місяць після його припинення чи скасування. Кошти виплачують за повний місяць (незалежно від дати звернення за її наданням і дати припинення чи скасування воєнного стану) у таких розмірах:

для осіб з інвалідністю та дітей – 3000 грн на місяць; для інших осіб – 2000 грн на місяць. Для отримання допомоги людина має стати на облік як ВПО й отримати відповідну довідку, а також подати заяву на отримання допомоги на проживання. Для цього треба звернутися до структурного підрозділу з питань соціального захисту населення або центру надання адміністративних послуг, або таку заяву подати через портал чи застосунок «Дія».

Окрім допомоги на проживання, ВПО можуть отримати грошову допомогу від міжнародних організацій:

Допомога від Агентства ООН у справах біженців (UNHCR) - 2220 грн на кожну особу. Виплата здійснюється одразу за три місяці.

Критерії для отримання допомоги:

1. ВПО від 24 лютого 2022 р.

2. ВПО, які належать до однієї чи декількох із цих категорій:

- родина, яка має лише одного з батьків (або батько, або мати) з двома або більше дітьми віком до 18 років або з літніми особами (старшими за 60 років);
- родина, яку очолює одна самотня / кілька самотніх літніх осіб або літня людина з однією дитиною чи кількома дітьми віком до 18 років;
- родина з однією або кількома особами з особливими потребами (інвалідність, хронічні хвороби тощо);
- прийомні сім'ї, які опікуються дітьми без супроводу та дітьми, розлученими з батьками (документально підтверджені).

3. ВПО не отримували грошову допомогу від інших організацій.

Допомога для ВПО від Всесвітньої продовольчої програми ООН (WFP)

Вона орієнтована на ВПО, які втратили засоби до існування та заощадження через війну та покладаються переважно на гуманітарну допомогу, підтримку родичів та громади. Багатоцільова грошова допомога має на меті доповнити державну допомогу та забезпечити покриття основних витрат ВПО. Програма охоплює переселенців, які тимчасово живуть у Вінницькій та Рівненській областях.

Допомогу надають за цільовими критеріями, ухваленими в партнерстві з Мінсоцполітики України, насамперед родинам ВПО. Підтримка WFP – 2200 грн на кожну особу, але не більше ніж на трьох членів родини.

Програма грошової допомоги від ЮНІСЕФ «Спільно»

Отримати її можуть родини (незалежно від наявності реєстрації як ВПО), які:

- мають троє і більше дітей до 18 років, з яких принаймні одна дитина не досягла двох років на момент подачі заявки;
- мають принаймні одну дитину з інвалідністю віком до 18 років.

Прийомні батьки / батьки-вихователі також можуть подавати заявку на отримання допомоги. Такі сім'ї отримають грошову допомогу – 2220 грн щомісяця на кожного члена домогосподарства, але не більше як на п'ятьох осіб. Кошти надходять на банківський рахунок одразу за три місяці.

Допомога від Червоного Хреста

Допомога надається в розмірі 2500 грн на одну людину протягом трьох місяців. Червоний Хрест та Мінсоцполітики самі визначають, кому надавати допомогу, на основі отриманих відомостей – насамперед із Єдиної інформаційної бази ВПО та платформи «єДопомога».

Виплати від Міжнародної організації з міграції (МОМ)

Допомога полягає в наданні ВПО грошової виплати розміром 2200 грн на особу протягом трьох місяців. Для отримання грошей треба зареєструватися як ВПО в органах соціального захисту територіальної громади чи ЦНАПі й подати там заяву. Виплати доступні не в усіх регіонах. Програма наразі охоплює лише Вінниччину та Закарпаття, та її планують поширити на Івано-Франківську, Львівську та Чернівецьку області. Ця програма

фокусується, але не обмежується такими категоріями серед переміщених осіб або людей, які постраждали від конфлікту, як: вагітні жінки, самотні батьки з дітьми, сім'ї з двома й більше дітьми, домогосподарства, де є люди з інвалідністю, літні люди (старші від 65 років).

Виплати Норвезької ради у справах біженців (NRC)

Рада може виплачувати три місяці по 2220 грн для кожного члена родини. Отримати ці кошти можуть українці, які мають офіційний статус ВПО або проживають у регіонах, що постраждали від війни, проте в пріоритеті є допомога найбільш вразливим категоріям. На грошову допомогу можуть розраховувати лише ті, хто не отримував виплати від ООН чи інших іноземних організацій.

Допомога від криптобіржі «Binance»

За умовами програми, допомогу надають лише жінкам від 18 років, а не всім ВПО. І лише тим жінкам, які перебувають у прихистках у Київській та Львівській областях.

Упродовж трьох місяців виплати розміром 75 доларів щомісячно будуть надходити на криптогаманець, а потім їх можна вивести на банківську картку.

Грошова допомога від Європейського суду з прав людини

Громадяни України, які постраждали від російської агресії, можуть отримати компенсацію матеріальної та моральної шкоди від Європейського суду з прав людини – від 5000 до 30000 євро. Щоб отримати таку допомогу, треба подати заяву на сайті Європейського суду з прав людини впродовж чотирьох місяців з моменту, коли людина постраждала від російської агресії, але не пізніше ніж до 16 січня 2023 р. Претендувати на компенсацію можна в разі загибелі родича, поранення, полону, катування, зґвалтування, руйнування житла тощо.

7. Соціальна допомога та соціальна робота з учасниками бойових дій, ветеранами АТО (ООС), ветеранами війни

На сьогодні в Україні найбільш актуальною є актуальною тема повернення учасників АТО (ООС) до активного соціального життя після участі у бойових діях, що здійснюється в першу чергу шляхом реабілітації.

Реабілітація учасників АТО (ООС) – напрямок діяльності органів державної влади щодо створення та реалізації програм соціального захисту військовослужбовців, бійців, збереження або відновлення фізичного та психологічного здоров'я учасників бойових дій, досягнення ними соціально-психологічного благополуччя.

До реабілітації належать такі заходи:

1.лікування (безкоштовне протезування, безкоштовні ліки та лікарські засоби);

2.психологічна реабілітація (санаторно-курортне лікування).

Це питання регулюється відповідно до п.1 ст. 12,13,15 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» та постанови Кабінету Міністрів України від 17 серпня 1998 року № 1303 «Про впорядкування безоплатного та пільгового відпуску лікарських засобів за рецептами лікарів у разі амбулаторного лікування окремих груп населення та за певними категоріями захворювань»

Чинним законодавством України передбачено і те, що учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, члени сімей загиблих мають право на безкоштовне протезування. Дане питання регулюється у відповідності до п.2, ст. 12, 13, 15 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

Психологічна реабілітація ветеранів війни, учасників бойових дій

Як зазначено в Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», соціальний захист військовослужбовців - діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу

в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом. Право на психологічну реабілітацію мають учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, учасники війни, постраждалі учасники Революції Гідності. Військовослужбовці, учасники бойових дій та прирівняні до них особи, особи, звільнені з військової служби, які брали безпосередню участь у АТО (ООС) в обов'язковому порядку повинні пройти безоплатну психологічну, медико-психологічну реабілітацію у відповідних центрах з відшкодуванням вартості проїзду до цих центрів і назад.

Метою проведення психологічної реабілітації є збереження або відновлення фізичного та психічного здоров'я учасників бойових дій, профілактика агресивної та саморуйнівної поведінки.

Перелік реабілітаційних установ, які надають послуги з психологічної реабілітації, пропонується органом соціального захисту. До послуг з надання психологічної реабілітації відноситься: психологічна діагностика, психологічна просвіта та інформування, психологічне консультування, психологічна підтримка і супроводження, психотерапія, групова робота.

Цілями реабілітації є:

- відновлення особистого і соціального статусу пацієнтів, які перенесли посттравматичний стресовий розлад під час бойових дій;
- корекція соціальної поведінки клієнта, покращення його комунікабельності, розвиток здібностей до самореалізації, вирішення психологічних конфліктів та подолання конфліктів соціальних;
- відновлення психіки, яка виснажена, деформована через переживання депресій, стресів, є перевантаженою, зняття внутрішньої напруженості і тривожності, збільшення стресостійкості організму, знаходження нових життєвих ресурсів;
- мобілізація внутрішніх сил та резервів на подолання залежності від психоактивних засобів (алкоголь, наркотики, нікотин, гра тощо).

З 2017 року безкоштовне протезування/ортезування за новітніми технологіями та технологіями, які відсутні в Україні, для окремих категорій громадян, які брали участь в антитерористичній операції чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і обороні, відсічі і стримуванні збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та у Луганській областях, та/або забезпеченні її проведення (далі – учасники АТО/ООС) в Україні здійснюється Фондом соціального захисту інвалідів за рахунок коштів державного бюджету на підставі рішення експертної комісії.

Соціальна та професійна адаптація

– **соціальна адаптація** учасників АТО/ОСС, ветеранів війни, учасників бойових дій полягає насамперед у допомозі у проведенні ними аналізу життєвої ситуації, визначенні основних проблем, шляхів їх розв'язання; надання інформації з питань соціального захисту населення; навчання, формування та розвиток соціальних навичок, умінь; допомога у зміцненні/відновленні родинних та суспільно корисних зв'язків, організації денної зайнятості та дозвілля;

- **професійна адаптація** включає заходи, спрямовані на відновлення та вдосконалення професійних навичок і умінь учасників антитерористичної операції шляхом професійного навчання, надання інформаційних, консультаційних та профорієнтаційних послуг із зазначених питань, підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці.

Соціальна адаптація здійснюється центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді відповідно до Державного стандарту соціальної адаптації, затвердженого Мінсоцполітики.

Професійна адаптація за робітничими професіями здійснюється шляхом професійної орієнтації, первинної професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації з урахуванням їх навичок, умінь та побажань.

Професійна адаптація організовується і здійснюється за рахунок коштів державного бюджету підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності, що мають право в установленому законодавством порядку на здійснення адаптації (далі – установи). Професійна орієнтація здійснюється обласними, Київським міським, міськими, районними і міськрайонними центрами зайнятості чи іншими установами у порядку, визначеному законодавством.

Підставою для отримання послуг соціальної та професійної адаптації є посвідчення учасника бойових дій (інваліда війни або учасника війни) та документ, що підтверджує безпосереднє залучення до виконання завдань антитерористичної операції в районах її проведення.

З метою професійної орієнтації учасника антитерористичної операції територіальним управлінням соціального захисту населення буде видано направлення до центру зайнятості для її проходження та отримання рекомендацій з вибору спеціальності.

З 14 жовтня 2019 р. запрацювала телефонна «гаряча лінія» Lifeline Ukraine, що психологічну допомогу ветеранам АТО/ООС та членам їхніх родин. Підтримка надається цілодобово, без вихідних, виходячи із принципу «рівний рівному».

У листопаді 2019 р. Фондом ООН у галузі народонаселення спільно з МБФ «Українська фундація громадського здоров'я» за підтримки уряду Великої Британії започатковано роботу мобільних бригад соціально-психологічної допомоги ветеранам АТО/ООС та членам їх родин. Фахівці бригади «надають допомогу та консультації ветеранам та членам їх сімей в міській і сільській місцевості, сприяють доступу ветеранів до необхідних соціальних і психологічних послуг, та послуг з реабілітації.

Надання підтримки ветеранам значною мірою сприяє налагодженню їх комунікації та стосунків з сім'єю, родичами та громадою. Мобільні бригади виїжджають до місця проживання клієнтів, а також надають консультації телефоном та онлайн.

Стан адаптації комбатанта у післяекстремальних умовах слід співвідносити із особливостями мотиваційно-смислової сфери його особистості, приділяючи увагу не тільки його минулому, але й відновленню соціальних зв'язків та взаємодії. Система реадаптації ветеранів АТО/ООС та учасників бойових дій має здійснюватися разом із заходами з психологічної реабілітації і базуватися на двох основних підходах: відновленні психологічного ресурсу учасників бойових дій та відновленні соціального та психічного статусів, підвищення адаптивних можливостей учасників бойових дій у мирний час.

На базі Єдиного державного реєстру ветеранів війни створено систему е-Ветеран, метою якої є підвищення рівня соціального захисту ветеранів війни шляхом он-лайн контролю за реалізацією їх прав та гарантій (пільги на проїзд, навчання, комунальні послуги для осіб з інвалідністю, учасників бойових дій, членів їх сімей; надання статусів учасника бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, учасника війни, члена сім'ї загиблого).

Література

1. Агарков О. А. Технології соціальної роботи : навч. посіб. / О. А. Агарков [та ін.]. Запоріжжя, : Мотор Січ, 2015. 486 с.
2. Інклюзивне навчання. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannya (дата звернення: 23.04.2023).
3. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України № 3671-VI, чинний URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text (дата звернення: 23.04.2023)
4. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21.11.1992 №2811-XII

із змінами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12 (дата звернення 27.09.2023).

5. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України № 2229-VIII, чинний. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text

6. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю Україні : Закон України № 875-XII, чинний. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text (дата звернення 27.09.2023)

7. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: Закон України №3721-XII, чинний. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12#Text (дата звернення 27.09.2023)

8. Про пробацію. Закон України від 01 січ. 2020 р. № 160-VIII https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/160-19 (дата звернення: 23.04.2023)

9. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України 2022-XII, чинний, зі змінами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text (дата звернення 27.09.2023)

10. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 26718-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19 (дата звернення 27.09.2023).

11. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Закон України від 17.03.2011 № 3160-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17#Text (дата звернення 27.09.2023).

12. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України 3551-XII, чинний. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text (дата звернення 27.09.2023)

13. Сафін О. Реабілітація та реадаптація учасників бойових дій: психологічний дискурс. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України Серія психологічні науки.* 2020. 13(2):С.244-263. DOI:10.32453/5.v13i2.178

14. Теорія та практика соціальної роботи : навч. посіб. для студентів ВНЗ / О. Г. Карпенко, Н. Ф. Романова К. : Слово, 2015. 402 с.

Тема 15. Менеджмент соціальної роботи

1. **Поняття менеджменту соціальної роботи.**
2. **Ключові функції менеджера соціальної роботи.**
3. **Принципи менеджменту соціальної роботи.**
4. **Функції менеджменту соціальної роботи.**

1. Поняття менеджменту соціальної роботи

Менеджмент соціальної роботи — один із видів соціального управління, де головним об'єктом та суб'єктом діяльності на рівні відповідної організації виступає людина. Менеджмент складається з чотирьох основних завдань: планування, організація, активація та контроль. Це процес роботи з людьми, з метою вивільнення та співвіднесення їхньої енергії для використання всіх наявних ресурсів для надання необхідних соціальних послуг та програм.

В організаціях соціальних служб адміністративні та керівні посади часто збігаються. Адміністрація більше зацікавлена у визначенні організаційної політики, координації фінансів, наданні послуг та визначенні напрямів діяльності організації, тоді як керівництво займається виконанням політики, встановленої адміністрацією, та наглядом за підлеглими. Адміністратори виконують політику та функції прийняття рішень на рівні виконавчої влади, а менеджери реалізують ці політики та рішення для досягнення цілей та завдань організації. Управлінську діяльність можна згрупувати за п'ятьма компонентами: планування, організація, управління, координація та контроль.

Об'єктами менеджменту соціальної роботи є ресурси соціальної служби; ресурси

соціальної роботи; клієнти соціальних служб (ресурси клієнта); спеціалісти з соціальної роботи; вся система взаємовідносин, що складається при наданні соціальної послуги. Під **ресурсами** розуміється сукупність витрат (певна соціальна норма) політичних, матеріальних, технологічних, фінансових, інформаційних, кадрових, особистісних, які застосовуються для досягнення мети, враховуючи витрати ресурсів не тільки в сфері практичного виробництва соціальної послуги, але й в сферах проектування, конкретизації, корегування, публічної презентації, споживання, зворотного зв'язку з клієнтами в соціальній службі, системі соціальних служб.

Суб'єктом менеджменту соціальної роботи є керівний склад соціальних служб та органів управління соціальними службами.

2. Ключові якості менеджера соціальної роботи

Хоча соціальні працівники повинні бути емоційно стійкими, важливо чітко розуміти, що відповідальність за захист благополуччя лежить не тільки на окрему людину. Керівники соціальних служб, роботодавці та організації відіграють вирішальну роль.

Ключові функції менеджера соціальної роботи:

- Справедливість і прозорість рішень, особливо щодо управління робочим навантаженням. Керівників і співробітників заохочують приймати один одного і діяти відповідно. Демократична участь у формулюванні політики та процедур на рівні організації соціального захисту через спільне управління для підвищення ефективності. Відкрите спілкування для обміну ідеями і почуттями всередині організації; діяти і реагувати чесно і чесно.

- Вміння слухати та співпереживати, як під час нагляду, так і під час зустрічей. Менеджери в соціальній роботі повинні використовувати навички не тільки для обслуговування клієнтів, але й для створення здорового та сприятливого робочого середовища для своїх працівників.

- Вміння вживати заходи там, де це потрібно, наприклад, коли соціальні працівники відчували страх або засмучення. Окрім створення здорового середовища для працівників, менеджери повинні бути взірцем для наслідування та вміти підтримувати здоровий психічний стан працівників у роботі, пов'язаній із стресами. Менеджери повинні розуміти унікальну ситуацію, в якій працюють соціальні працівники, та вчасно виявляти ознаки вигорання, стресу чи втоми.

– Схвалення хорошої роботи, заохочення членів команди хвалити один одного. Завдання менеджера – створити середовище, у якому заохочується та вітається відкритий діалог між керівництвом та працівниками, та між самими працівниками. Це дозволить працівникам допомогти визначити інструменти, необхідні для кращої роботи, і дозволить керівнику контролювати працівників, які можуть боротися. Якщо у когось виникають проблеми, менеджер може сісти з цим працівником індивідуально і розробити конкретні стратегії зменшення стресу.

– Знання кожного члена їх команди та його сильних, слабких сторін та кар'єрних прагнень. Це не виключає критики, оцінки і пропозицій щодо покращення роботи, але означає, що всі співробітники відчувають базову безпеку як особистості, які володіють правами і обов'язками.

Серед причин неефективності керівника можна визначити наступні:

- Мікрокерування – пріоритетність потреб організації перед потребами їхньої команди.

– Публічна критика персоналу.

– Ігнорування страхів та емоційних переживань працівників, бачення їх як «частини роботи».

– Часте відкладання або скасування сеансів супервізії.

3. Принципи менеджменту соціальної роботи

Способи, якими суспільство реагує на свою проблему (щодо політики, законодавства, процедури так далі.).

Менеджмент у соціальній роботі – це універсальний процес ефективного виконання дій з іншими людьми і через них. Це процес визначення та досягнення цілей організації за допомогою системи скоординованих і спільних зусиль.

До принципів менеджменту соціальної роботи належать:

- Визначення цілей, планів, політики та програм.
- Забезпечення ресурсів – людей, матеріалів і техніки.
- Включення всіх цих ресурсів в роботу через розумну організацію.
- Контроль ефективності роботи для досягнення поставлених цілей.
- Забезпечення відчуття досягнень працівниками за допомогою фінансових і нефінансових стимулів.

Таким чином, **менеджмент соціальної роботи** – це процес перетворення соціальної політики у соціальні послуги.

Менеджмент соціального забезпечення – це процес ефективного надання ресурсів і послуг для задоволення потреб окремих осіб, сімей, груп і громад із метою полегшення соціальних відносин і адаптації, необхідних для соціального функціонування.

Менеджмент соціальної роботи базується на базових принципах: прийняття (керівникам та працівникам пропонується приймати один одного і діяти відповідно. Це не виключає критики та оцінки та пропозицій щодо вдосконалення, але означає, що всі співробітники відчувають базову безпеку як особи, з правами та обов'язками), демократичної участі у формуванні політики та процедур агентства та відкритого спілкування.

4. Функції менеджменту соціальної роботи

Функції менеджменту соціальної роботи – це види діяльності керівних осіб соціальної служби, управління соціальними службами, з допомогою яких вони впливають на об’єкт менеджменту соціальної роботи. Якщо максимально враховувати механізми функціонування соціальної служби, то стає можливим запропонувати наступну класифікацію функцій менеджменту соціальної роботи.

Роуз Марі Саррі, Уорхем і Кідні визначили різні функції, які повинні виконувати керівники установ соціального захисту. Роуз Марі Саррі перерахувала наступні функції:

Інституційний рівень (вищий рівень)

- Вирішення проблеми, яку потрібно вирішити.
- Створення організаційної області.
- Визначення організаційних меж.
- Управління відносинами організації та середовища.
- Звітування та інтерпретація перед громадою.
– Розвиток певного суспільного іміджу.

Менеджерський рівень (середній рівень)

- Посередництво між клієнтами та професіоналами.
- Закупівля та розподіл ресурсів.
- Керівництво та координація роботи персоналу.
- Загальний набір, відбір, навчання та нагляд

Технічний рівень (нижній рівень)

– Виконання технічних дій, таких як консультування, направлення, навчання.
– Матеріальні ресурси.
– Вибір життєздатних технологій для досягнення організаційних цілей.
– Постійний розвиток персоналу.

Установки, що необхідні для успіху керівника:

– Повага до кожного працівника як до унікальної особистості. Визнання того, що жодна людина не є досконалою, і прийняття цієї передумови стосовно персоналу та себе.

– Готовність забезпечити фізичну обстановку та емоційний клімат, які допоможуть виявити найкраще серед кожного співробітника.

– Повага до цінностей.

– Відкритість та сприйнятливість до нових ідей та фактів.

– Визнання факту, що добробут агентства є більш важливим, ніж будь-який працівник, включаючи самого керівника.

Література

1. Колбіна Л. А. Менеджмент соціальної роботи : навч. посіб. Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2017. 406 с. URL : http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/636/1/%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D0%B1%D1%96%D0%BD%D0%B0%20%D0%9C%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B4%D0%B6%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%20%D1%81%D0%BE%D1%86.%D1%80%D0%BE%D0%B1.pdf (дата звернення 03.09.2023)

2. Пєсоцька О.П., Дєдов Є.Г. Менеджмент соціальної роботи: навч. посіб. для студ. Спец. «Соціальна робота», «Соціальна педагогіка». Луганськ: Альма-матер, 2012. 110 с.URL : https://dspace.ltsu.org/bitstream/123456789/2146/1/Np.pdf (дата звернення 03.09.2023)

3. Тимошко Г. М. Менеджмент соціальної роботи: навчальний посібник. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2011. 308 с. URL : https://lib.iitta.gov.ua/721606/1/20_%D0%9D%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9C%D0%A1%D0%A0_2011_.pdf (дата звернення 03.09.2023)

4. Grant, Louise and Kinman, Gail/. How do good social work managers promote staff wellbeing? *Community care.* URL : https://www.communitycare.co.uk/2015/06/24/good-social-work-managers-promote-staffs-wellbeing/ (дата звернення 03.09.2023)

5. Social Welfare:Administration. Concept, Objectives and Principles of Social Welfare Administration. URL : http://docshare02.docshare.tips/files/7629/76296662.pdf (дата звернення 03.09.2023)

Історія та теорія соціальної роботи [Текст] : Конспект лекцій для для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньо-професійної програми «Соціальне забезпечення» галузь знань 23 Соціальна робота спеціальності 232 Соціальне забезпечення денної та заочної форм навчання / Уклад. О. Ю. Сільвестрова. Луцьк: Луцький НТУ, 2023. 100 с.

Комп'ютерний набір та верстка: О. Ю. Сільвестрова

Редактор: О. Ю. Сільвестрова

Підп. до друку «__»_____2023 р. Формат А4. Папір офс.
Гарн. Таймс. Ум. друк. арк. 6,74.
Тираж 50 прим.

Інформаційно-видавничий відділ
Луцького національного технічного університету
43018, м. Луцьк, вул. Львівська, 75
Друк – ІВВ Луцького НТУ